

GAZDASÁG ÉS PÉNZÜGYEK

AZ EU-KKE ÚJ NÖVEKEDÉSI MODELLJE

A szakosodás csapdájától
a megatrendek felé

The Vienna Institute for International Economic Studies
(Bécsi Nemzetközi Gazdasági Tanulmányok Intézete)
2021. május

Több mint három évtizede kezdte meg az EU tizenegy közép-, kelet- és délkelet európai tagállama (EU-KKE) a piaci kapitalizmusba történő átmenetet. Számos sikere ellenére az EU-KKE növekedési modellje a következő években a határaiba ütközhet.

A régió növekedését továbbá is befolyásoló megatrendek magukban foglalják a népesedési, környezetvédelmi és technológiai változást.

A kormányoknak mérlegelniük kell a politikai lehetőségeket a régió növekedési modelljének olyan módon történő fejlesztésére, amely a következő évtizedekben a Nyugat-Európához való felzárkózás tartósabb és fenntarthatóbb ütemét eredményezi.

Tartalom

	ELŐSZÓ	5
	ÖSSZEFOGLALÁS	6
1	BEVEZETÉS	9
1.1	Milyen szerepük legyen a nemzeti kormányoknak az EU-KKE-ben?	9
1.2	Milyen szerep hárul az EU-ra és Németországra?	11
1.3	Létezik alternatíva az eu-n kívül?	11
2	TÖRTÉNELMI KONTEXTUS ÉS AKTUÁLIS KIHÍVÁSOK	12
2.1	Átmenet és felzárkózás 2008 előtt	12
2.2	2008 után: Dél-Európa lehaladva, de lassabb a felzárkózás Németországhoz	14
2.3	Határaiba ütközött az EU-KKE növekedési modellje?	16
2.3.1	Külkereskedelem	16
2.3.2	Költségvetési megszorítások	17
3	A MEGATRENDEK ELEMZÉSE	19
3.1	Funkcionális szakosodási minták	19
3.1.1	Még mindig gyártó gazdaságok: funkcionális szakosodás az EU-KKE-ben	20
3.1.2	A funkcionális fejlődés csapdája és kihatásai a régió növekedési modelljeire	24
3.2	A közvetlen külföldi tőkebefektetések és a COVID-19 világjárvány	27
3.2.1	A közvetlen külföldi befektetések trendjei az EU-KKE-ben a 2010-es években	27
3.2.2	Külföldi tulajdon, jövedelemtranszfer és a kormányok szerepe	29
3.2.3	A COVID-19 hatása és a technológiai változás	31
3.3	Szerkezetváltás a gépjárműiparban	33
3.3.1	Az EU-KKE gépjárműiparának jelentősége	33
3.3.2	A gépjárműipart érintő főbb globális trendek	36
3.3.3	Elektromos gépjárművek gyártása az EU-KKE-ben	37
3.4	A zöld átmenet kezelése	38
3.4.1	Történelmi kontextus	39
3.4.2	Az alacsony szén-dioxid-kibocsátású és körforgásos gazdaság megjelenése az EU-KKE-ben	40

3.5	Digitális átalakulás	45
3.5.1	A digitális átalakulás mint az EU-KKE új növekedési modelljének része.....	46
3.5.2	Az IKT-tőke, mint a digitalizáció motorja	47
3.5.3	A fejlett digitális termelési technológiákon alapuló gazdasági növekedés	47
3.5.4	A humán erőforrás, mint a csúcstechnológiai szolgáltatások felé vezető kiugrás lehetősége	48
3.5.5	A világjárvány kihatása a digitális átalakulásra	50
3.5.6	Az EU politikai intézkedéseinek kihatása az EU-KKE-ben zajló digitális átalakulásra	51
3.6	Népességcsökkenés	52

4 SWOT 54

4.1	Erősségek	54
4.2	Gyengeségek	55
4.3	Lehetőségek	55
4.4	Fenyegetések	56

5 SZAKPOLITIKAI JAVASLATOK 58

5.1	Az EU-s és helyi szinten zajló vita megváltoztatása	58
5.2	Hol került ki az EU-KKE a szakosodási csapdát és hol vannak az újak	59
5.3	Mely területeken nincsenek a gazdag országoknak mélyen gyökerező előnyei?	59
5.4	Minden rendelkezésre álló forrás maximalizálása, mindenek előtt a zöld átmenet részeként	60
5.5	Fordítsuk át a gyengeségeket erősségekké	60
5.6	Hogyan csökkenthetjük az ingadozásokat és terjeszthetjük az nyereségeket?	62

6 KÖVETKEZTETÉSEK 63

FELHASZNÁLT IRODALOM 64

A szerzőkről	68
Impresszum	68

ELŐSZÓ

Az EU keleti tagállamai (EU-KKE) túlnyomórészt pozitív gazdasági fejlődésre tekintenek vissza. Az 1990-es évek eleji kezdeti jelentős visszaesést követően az egy főre jutó jövedelem az elmúlt három évtizedben folyamatosan emelkedett. Ez azt tükrözi, hogy a legtöbb EU-KKE-gazdaság sikeresen integrálódott a nyugat-európai vállalatok értékláncába, ami magas tőkebefektetésekhez és technológiatranszferhez vezetett.

Az EU-KKE-országok növekedési modellje azonban a következő években valószínűleg jelentős nyomás alá kerül a technológiai, demográfiai és ökológiai fejlemények miatt. Hogy csak három példát említsünk:

- A gépek és áruk digitalizálása és hálózatba kapcsolása megváltoztatja a termelési folyamatokat, és a digitális infrastruktúrát a telephely megválasztásánál meghatározó tényezővé teszi.
- Az éghajlatváltozás elleni fellépés és az EU éghajlati célkitűzései megváltoztatják a beruházások beáramlását, és új technológiákat, ágazatokat és értéklánccokat hoznak létre.
- A belsőégésű motorok kivezetése megváltoztatja a termelési feltételeket az autóiparban, amely az EU-KKE régió egyik legfontosabb ipari ágazata.

Az ezekkel és más tendenciákkal járó változások politikai, társadalmi és gazdasági szempontból is nehézségeket jelentenek. A kihívás olyan versenyképes, fenntartható gazdasági modell létrehozása, amely lehetővé teszi az átmenetet a fejlődés innovációvezérelt szakaszába, új

munkahelyeket teremt és hozzájárul a klímavédelmi célok megvalósításához. Ezt a piac magától nem lesz képes megteremteni. Inkább küldetésorientált állami fellépésre, stratégiai iparpolitikára, lehetőségeket biztosító tevékenységi döntésekre, jól kezelt és igazságos átmenetre, valamint új szövetségekre van szükség a vállalkozások, a szakszervezetek, az egyetemek és a kormányok között.

A Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) az EU-KKE régióban működő irodáinak és partnereinek sűrű hálózatával szeretne hozzájárulni e kihívások politikai kezeléséhez. Szeretnénk megvitatni az agytrösztökkel, szakszervezetekkel, politikai pártokkal, kormányokkal és civil társadalmakkal, hogy az EU-KKE régió ökonomiai modelljei hogyan használhatják ki a digitálisabb, automatizáltabb és potenciálisan klímasemleges világ lehetőségeit a társadalmi kohézió, a fenntarthatóság és a gazdasági felzárkózás előmozdítása érdekében az EU keleti tagállamaiban. Mindezeket szem előtt tartva a Friedrich-Ebert-Stiftung megbízta a Vienna Institute for International Economic Studies-t (Bécsi Nemzetközi Gazdasági Tanulmányok Intézete – wiiw) jelen tanulmány elkészítésével. A szerzőknek sikerült alapos elemzést nyújtaniuk az EU-KKE-gazdaságok kihívásairól és gyakorlati politikai ajánlásokat megfogalmazniuk. A FES szempontjából a tanulmány ennek a vitának fontos adaléka, és reméljük, hogy az olvasók ezt ugyanígy érzik majd.

Matthias Jobelius

*Az Európai Unió és Észak-Amerikai Ügyekért Felelős
Osztály vezetője
Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin*

ÖSSZEFOGLALÁS

Az EU 11 közép-, kelet- és délkelet-európai tagállama (EU-KKE) három évtizedes, a piaci alapú kapitalizmusba és a Nyugat-Európához történő felzárkózásba történő átmenetet tudhat maga mögött. Ez az út sikerekkel, ám kihívásokkal is teli volt, és a gazdasági és társadalmi fejlődés szintje régióként nagyon eltérő. A Cseh Köztársaság és Szlovénia kényelmesen megelőzték olyan „régii” tagokat, mint Görögország vagy Portugália, és az egy főre jutó GDP EU-s szintjének 90%-át érték el, míg Bulgária épp 50% fölött van.

A tanulmányunk megállapítja, hogy a felzárkózási folyamat – főleg a fejlettebb országok esetében – 2007 óta lelassult, és hogy a jelenlegi növekedési modell lassan eléri a határait. Úgy gondoljuk, hogy az EU-KKE fejlettebb országainak évtizedekre lesz szükségük ahhoz, hogy a közöttük és Németország, valamint más gazdag nyugat-európai országok közötti szakadékot a felére csökkentsék. Mindez azt sugallja, hogy legfőbb ideje elgondolkozni egy, a régió számára szóló új növekedési modellen.

Az EU-KKE-országok nagy mértékben „gyártó gazdaságként” szakosodtak és a termelésre összpontosítanak, amely az értéklánc legkevésbé jövedelmező része. Ez a szakosodás Nyugat-Európát tükrözi, ahol a jövedelmezőbb funkciókat továbbra is többnyire a multinacionális vállalatok látják el. Jövedelemszintjük alapján az EU-KKE-országoknak már régebben el kellett volna kezdeniük az értéklánc jövedelmezőbb részeire történő szakosodást, beleértve a vállalatiközpont-szolgáltatásokat is. Az a tény, hogy ez nem történt meg, azt sejteti, hogy az EU-KKE bizonyos tényezők miatt „csapdába esett” a fejlődésnek ezen a szintjén.

Az elkövetkező években a „megatrendek” további hatással lesznek az EU-KKE-régióra, beleértve a termelés lehetséges közelebbre hozását (near-shoring) a Covid-19-járvány eredményeképpen, a gépjárműipar szerkezetváltását, az éghajlatváltozást, a digitális forradalmat és a népességcsökkenést. Mindezek fenyegetést jelentenek az EU-KKE növekedési modellje szempontjából, de lehetőségeket is teremthetnek a régió számára. A fenyegetések minimalizálása és a lehetőségek megragadása érzékeny politikai hozzáállást fog megkövetelni nemzeti és uniós szinten is.

Az EU-KKE növekedési modellje nagymértékben függ a közvetlen külföldi tőkebefektetésektől, és bár kevés jele van annak, hogy a befektetők elhagynák a régiót, valószínűtlen, hogy ebből a forrásból további növekedés következzen be. A vezető nyugat-európai multinacionális vállalatok azon politikája, hogy a világválság következtében közelebb hozzák a tevékenységüket, némileg előnyös lehet az EU-KKE-nek, de nem valószínű, hogy megváltoztatja az alaphelyzetet. A befektetők hazatelepített bevétele egyre fontosabb politikai téma az EU-KKE-ben, és gyakran negatív felhanggal szól róla. Ezt azonban legalább részben ellensúlyozza az újra befektetett nyereség és a kereskedelmi többlet.

A gépjárműipar központi szerepe a visegrádi országokban, Szlovéniában és Romániában erősen kiszolgáltatja a régiót az ágazat szerkezeti változásainak. Az autógyártóknak meg kell birkóznuk a változó szabályozással, a fogyasztói preferenciákkal és az ellátási lánc kihívásaival. Az EU-KKE régióban eddig kevés előrelépés történt az elektromos autók gyártása felé.

Történelmi, gazdasági és politikai körülmények befolyásolták az EU-KKE hajlandóságát a zöld gazdaságra történő átmenet elfogadására, amelyek időnként az EU többi részével fennálló nézeteltéréseket is táplálják. Bár az EU-KKE-országok a zöld gazdaságra való átmenet előmozdításában és ütemében lemaradnak az EU többi részétől, a különbségek nem mindig drasztikusak, és a tendenciák általában a helyes irányt mutatják. Az EU-KKE zöld gazdaságainak állami támogatásra lesz szüksége annak megakadályozására, hogy lemaradjon az EU többi részétől, és hogy teljes mértékben kiaknázzák a zöldebb értéklánckok, innováció és foglalkoztatás bevezetésének lehetőségeit.

A digitális átalakulás rendelkezik azzal a potenciállal, hogy az EU-KKE-ben jelentősen fellendítse a gazdasági növekedést. Észtország már nagyon előrehaladott gazdaságának széles körű digitalizálásában, miközben egyes konkrét dimenziókban más EU-KKE-országok is sikereket mutatnak fel. A régió több országának lehetősége van egy, a fejlett digitális termelési (ADP) technológiához és az ipar 4.0 elterjedéséhez kapcsolódó, értékláncon alapuló új növekedési modell kidolgozására. Az új ipari

ökoszisztémák lehetőséget kínálnak az ADP-technológiák bevezetéséhez szükséges digitális szolgáltatásokra történő szakosodáshoz. A viszonylag jó oktatási rendszerek és a fiatalok fejlett digitális készségei előnyt jelentenek. Ezt az átalakulást azonban veszélyezteti az informatikai szakemberek hiánya az erőteljes kivándorlás miatt.

A régiónak számos további fontos erőssége van, amelyek elősegítik az új növekedési modellre való áttérést. A közép-, kelet- és délkelet-európai (KKDKE) országok tágabb értelemben vett mércéjével mérve az EU-KKE-országok politikailag és társadalmilag általában stabilak. Sokan közülük fejlett és nagy értékű exportágazatot építettek ki, és központi funkcionális komparatív előnyöket értek el (pl. a gyógyszeriparban). Ugyanakkor jelentős gyengeségeket is felmutatnak, beleértve a munkaképes korú népesség csökkenését. Néhány országban a Nyugat-Európához történő intézményi felzárkózás a visszajára fordult. A digitalizáció és az oktatási rendszerek tekintetében néhány ország – különösen a délkeleti EU-KKE-ben – nemzetközi összehasonlításban rossz eredményeket ér el.

Az új növekedési modellre való áttérés érdekében elsődleges prioritás a makrogazdasági politikáról folytatott uniós és helyi szintű vita megváltoztatásához történő hozzájárulás. A költségvetési és monetáris politikának különösen a jelenlegi járvány idején, de a helyreállítás és a fent vázolt különféle átalakulások során is alkalmazkodónak kell maradnia. Bármely olyan reform, amelyet az EU-KKE-országok növekedési modelljüknek az új globális gazdaság viszonyaihoz való alkalmazkodásuk érdekében vállalnak fel, sokkal könnyebb lesz, ha az aggregált kereslet magasabb. Az EU felépítése, például a Stabilitási és Növekedési Paktum révén, elégtelen keresletet eredményez, és az EU-KKE-nek fel kell emelnie a hangját annak érdekében, hogy a járvány által életre hívott ideiglenes változások maradandók legyenek.

A második prioritás az EU-KKE funkcionális szakosodásának megváltoztatása az értéklánc jövedelmesebb elemei irányába. Az EU-KKE-nek több központnak, logisztikának, marketingnek, K+F-nek és egyéb, nem termelési feladatoknak kell otthont adnia. Azokra a területekre kell építeni, ahol ezt már elérték, például a gyógyszeriparra. Az EU-KKE nem tudja megvédeni saját „nemzeti bajnokait” a kelet-ázsiai minta alapján, de különféle lépéseket lehet és kell tenni annak érdekében, hogy több nagy és globálisan versenyképes céget hozzanak létre a régióban. A meglévő iparpolitikát egy nemzeti innovációs rendszer felé kell átirányítani, jelentősen növelve a K+F-re szánt kiadásokat. Ennek célja egy „fejlesztő” vagy „vállalkozói” állam, mely összehangolja a legfontosabb minisztériumokat, az egyetemeket és a magánszektorot. Az államnak be kell lépnie az alaputatások finanszírozásába és koordinálásába az ígéretes vállalkozások támogatása érdekében. Ezenkívül az EU állami támogatásokra vonatkozó szabályai számos kivételt tartalmaznak a K+F és az innovációs támogatások tekintetében, és az egész EU-KKE jelentős transzfereket kap a különféle uniós regionális alapokból.

A harmadik prioritás a jelenlegi járvány által komolyan előtérbe juttatott digitális forradalom teljes felkarolása és kihasználása. Nagyon kevés országban igazán fejlett a digitális gazdaság, és ebben a tekintetben Nyugat-Európának összességében sokkal kevesebb helyzeti előnye van az EU-KKE-vel szemben, mint más ágazatokban. A belépés akadályai általában alacsonyabbak, a modern digitális gazdasághoz szükséges infrastruktúrát könnyebb bevezetni, mint a gyártáshoz szükségessé. A digitális gazdaságban az emberi tőke szintén rendkívül fontos, és ez az EU-KKE nagy részének viszonylag erős oldala. Észtország a „legjobb gyakorlat” példája az EU-KKE többi országának, amelytől tanulni lehet. Fennáll azonban annak a kockázata, hogy az erős digitális növekedés hozzájárul a város-vidék és a generációk közötti egyenlőtlenségekhez. Az ezen negatív hatások elleni küzdelemhez átgondolt munkaerőpiaci és oktatási politikára, valamint a vidéki térségek digitális infrastruktúrájába történő megfelelő beruházásokra van szükség.

A negyedik prioritás az összes rendelkezésre álló erőforrás maximalizálása a zöld gazdaságba történő átmenet finanszírozásához és az abból származó nyereség realizálásához. Az EU-KKE-országok irigylésre méltó összegű pénzügyi támogatásra jogosultak az EU-n kívüli KKDKE-országokhoz képest, és ennek nagy része ma már a környezetvédelmi prioritásokhoz kötött. Az EU-KKE-kormányoknak azonosítaniuk kell azokat a vállalatokat, ideértve a kkv-kat is, amelyek nagy innovációs potenciállal rendelkeznek, a nagyvállalatok K+I-kapacitásának megteremtésén kell munkálkodniuk, és a felsőoktatást úgy kell átalakítaniuk, hogy szakértelmet teremtsenek a zöld gazdaságban. Különös figyelmet kell fordítani azokra az ágazatokra, amelyekben a „kiugrás” lehetősége rejlik.

Az ötödik prioritás a népességcsökkenés kezelése az alacsony fizetésekkel járó munkahelyek automatizálására irányuló kormányzati politikával. A negatív demográfiai tendenciák önmagukban is ösztönözni fogják az automatizálást, mivel a munkaerőhiány szigorúbb munkaerőpiacokhoz és magasabb bérekhez vezet, ezenkívül több ösztönzést nyújt a vállalatok és az állami szektor számára, hogy a munkaerő-megtakarítási technológiákba fektessenek be. A kormányok azonban magasabb szintű minimálbérek megállapításával előremozdíthatják ezt a folyamatot, ami arra kényszeríti a cégeket, hogy automatizálják az alacsony termelékenyséű munkahelyeket. Annak érdekében, hogy azok, akik az automatizálás miatt elvesztik alacsony termelékenyséű munkájukat, ne maradjanak tartósan munkanélküliek, a kormányoknak aktív munkaerőpiaci politikát kell folytatniuk és az oktatásba kell beruházniuk, hogy a munkavállalók számára megkönnyítsék a termelékenyebb (és jobban fizetett) munkára való áttérést. A foglalkoztatás (de nem az elbocsátás) költségeit kell alacsony szinten tartani. Az átképzési rendszernek átfogónak, jól finanszírozottnak kell lennie, és kötődnie kell a modern (digitális, automatizált) gazdaság igényeihez, valamint elegendő jövedelemtámogatást kell nyújtania a hosszabb átképzési időszakok áthidalására.

A hatodik prioritás az e változások okozta gazdasági és társadalmi ingadozások lehető legnagyobb mértékű korlátozása. Az átmenet finanszírozása pénzbe fog kerülni, és az állam GDP-hez viszonyított méretének bővülnie kell. Ez megnövekedett bevételeket jelent. Különféle lehetőségek vannak, de a progresszívebb adórendszerek felé való elmozdulás (ahogy Szlovákia és a Cseh Köztársaság tette 2013-ban) egyértelmű prioritás. Ez növeli az állami bevételeket és csökkenti az egyenlőtlenséget káros gazdasági khatások nélkül.

Tanulmányunk összességében alapvető lehetőségeket mutat az EU-KKE számára egy zöldebb, digitalizált, automatizált világban. Az EU-KKE sok területen viszonylag jól összehasonlítható Nyugat-Európával, és még ott is, ahol lemarad, a különbségek nem mindig nagyok. A 2020-as évek és az azt követő megatrendek nyújtotta lehetőségek teljes kiaknázása megfelelő nemzeti és EU-szintű makrogazdasági politikával kombinálva megalapozná a Nyugat-Európához történő tartós és fenntartható további felzárkózás lehetőségét. Ehhez azonban észszerű kormányzati politikákra van szükség. A semmittevés kockázata komoly, és magában foglalja a Nyugat-Európához képest alacsony életszínvonalon való megrekedést, az egyenlőtlenség és a gazdasági bizonytalanság politikai következményeit, valamint a lakosságra és a bolygóra káros környezeti normák állandósulását.

1

BEVEZETÉS

Három évtized telt el a kommunizmus bukása és a piaci kapitalizmus megalapozása óta Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában (KKDKE). 2004 óta tizenegy KKDKE-ország csatlakozott az EU-hoz (EU-KKE). A szövetséghez történő csatlakozás megkövetelte az uniós vívmányok elfogadását, a koppenhágai kritériumok teljesítését és további fontos lépéseket a régió gazdaságai számára. Noha az EU-KKE gazdaságai korántsem azonosak, ennek érdekében elfogadtak egy közös vonásokkal bíró gazdasági modellt¹.

Tág értelemben ez a modell rengeteg gazdasági konvergenciát eredményezett. 1995-ben, az első olyan évben, amelyről teljes mértékben összehasonlítható adatok állnak rendelkezésre, a KKDKE azon tizenegy országában, amelyek ma már az EU részét képezik, az egy főre eső jövedelem (vásárlóerő-paritáson kifejezve) az EU-15 szint 40%-ának felel meg. 2020-ra ez 72%-ra emelkedett². A pénzügyi világválság óta eltelt időszakban a felzárkózás folytatódott az EU-KKE-ben. Ugyanakkor a régió gazdagabb részein a legsikeresebb nyugat-európai gazdaságokhoz, például Németországhoz való felzárkózás üteme általában lelassult.

Ez a dolgozat két hipotézisből indul ki. Először is abból, hogy míg az EU-KKE gazdasági modellje legalább részben sikeres volt abban, hogy előremozdította az EU gazdagabb részeihez történő gazdasági felzárkózást, elérheti a határait, különösen a legmagasabb gazdasági fejlettséggel rendelkező országok, például a Cseh Köztársaság és Szlovénia esetében. Ez erősen rámutat az EU-KKE növekedési modelljének belülről eredő kihívásaira. A második hipotézisünk az, hogy ezek a belső kihívások most fontos külső trendekkel is ütköznek; különös tekintettel az ipari szerkezetre és a globális értéklánckokra, a technológiai, demográfiai és környezeti szempontokra. Ezek bizonyos lehetősé-

geket és fenyegetéseket is jelentenek az EU-KKE-országok jövőbeli gazdasági felzárkózási potenciáljának tekintetében. Amint azt a 3. fejezetben látni fogjuk, ezek a tendenciák mind nagyon konkrét módon nyilvánulnak meg az EU-KKE-ben, egyedülálló lehetőségeket és nehézségeket teremtve a jelenleg meglévő növekedési modellel összefüggő kölcsönhatásokban.

Azonban jelen tanulmányban ezeket a megfontolásokat olyan lehetőségek kontextusba kívánjuk helyezni, amelyek a folyamat szereplői számára elérhetők. A szereplők az EU-KKE kormányait és cégeit, de magát az EU-t is jelenti. Mindannyian messze nem passzív szereplők ebben a folyamatban, és felhívjuk a figyelmet azokra az opciókra, amelyeket közép- és hosszú távon meg kell próbálnunk elérni az EU-KKE lakossága életszínvonalának fenntartható felzárkóztatása érdekében.

1.1 MILYEN SZEREPÜK LEGYEN A NEMZETI KORMÁNYOKNAK AZ EU-KKE-BEN?

A tanulmány elején kifejtett egyik állításunk az, hogy az EU-KKE-ben az államnak fontos szerep jut a régió növekedési modelljére irányuló belső és külső fenyegetések kezelésében és az ezekhez való alkalmazkodásban, amely szerep valószínűleg most sokkal aktívabb, mint a múltban. Eddig az EU-KKE növekedési modellje egy meglehetősen kis államra³, támaszkodott, ami szokatlan, ha a kereskedelem/GDP arányában mért gyakran szélsőséges nyitottsággal fonódik egybe (Rodrik 1996). Minél jobban ki van téve egy ország a globalizációnak, annál nagyobbak kell lennie az államnak, hogy megvédje a polgárokat az ingadozásoktól, és a (nagy) nyereségeket és költségeket nagyjából egyenlő módon ossza el. Az EU-KKE eddig általában nem követte ezt a mintát; a gazdaság nagy nyitottsága az EU normáit alapul véve az állami kiadásoknak a GDP-hez mért csekély hányadával jár együtt. Ennek valószínűleg meg kell változnia, nem utolsósorban azért, mert a jelen-

¹ Ezt a modellt többféleképpen nevezték „integratív” és „neoliberális” modellnek, bár nem szabad elfelejteni, hogy az EU-tagság égisze alatt működő „neoliberális” modell nem azonos azzal a szélsőségesebb változattal, amelyet a világ számos részén alkalmaztak az elmúlt évtizedekben.

² Az idézett adatok az AMECO-tól származnak. A felhasznált adatok a tizenegy EU-KKE-ország egyszerű (súlyozatlan) átlaga. Az Egyesült Királyság EU-ból való kilépése ellenére az AMECO továbbra is az EU-15-öt adja meg összehasonlítási alapként. Mi is ezt a megközelítést követjük.

³ Ezen a helyen fontos az összehasonlítás. Nyugat-Európához képest a GDP-arányos kormányzati kiadások meglehetősen alacsonyak az EU-KKE-országokban – ez az egyik kihívás a „fejlesztő állam” régióban történő létrehozásában.

legi világválság miatti hirtelen megnövekedett az állam gazdasági életben betöltött szerepe. A nagyobb állami hatalom felhasználása az EU-KKE növekedési modelljeinek újratervezéséhez elsősorban az iparpolitika bővített szerepét jelenti. Az EU-KKE kontextusában erről kétféle módon lehet elgondolkodni.

Először is, az EU-KKE-országok célul tűzhetik ki hazai innovációvezető vállalatok létrehozását. Japán, Dél-Korea, Tajvan és Kína azzal jutott fel a technológiai újítók ligájába, hogy „nemzeti bajnokokat” termelt ki, akik aztán versenyképesnek bizonyultak a nemzetközi piacokon és saját K+F képességeiket fejlesztették. Az erős, innovatív vállalatok hiánya a jelenlegi EU-KKE-modell egyik gyengesége (ugyanúgy, mint a korábbi NDK-ban, valamint az EU déli országaiban, például Portugáliában és Görögországban)⁴.

Az ilyen típusú, nemzetközileg versenyképes cégek megléte vagy hiánya jelzi a különbséget a sikeres felzárkózás és a másodosztály között.

Az iparpolitikáról való gondolkodás másik módja az EU-KKE kontextusában a „vállalkozói állam” koncepciójára épít (Mazzucatto 2013), amelynek célja új piacok létrehozása, valamint új tevékenységek és termékek fejlesztésének támogatása. Ez ugyan hatalmas feladat, ám nagy lehetőségeket rejt magában. Egyes szerzők (Mazzucatto 2013; Wade 2012; Wade 2014) azzal érvelnek, hogy a technológiailag legfejlettebb gazdaságok, például az Egyesült Államok, az államnak és az ügynökségeknek köszönhetik technológiai vezető szerepüket, amelyek aktívan támogatják és megkönnyítik az új technológiák kifejlesztését, valamint teljesen új piacok kialakulását. A vállalkozói állam sikeres létrehozásához magasan képzett állami tisztviselőkre, valamint kutatási és technikai támogatást nyújtó, állami és szakosodott magánügynökségek⁵ sűrű hálózatára van szükség. Ráadásul az államnak és ezeknek az ügynökségeknek nem üres térben kell tevékenykedniük, hanem sok más olyan szereplővel is interakcióba kell lépniük és egyeztetni velük, mint az egyetemek, fejlesztési bankok, és ami a legfontosabb, vezető cégekkel a megcélzott ágazat vagy technológia területén. Ezek a cégek létfontosságúak, mivel a vállalkozói állam mögött nem az az elképzelés áll, hogy a magánvállalkozásokat lecseréljék, hanem hogy ezek tevékenységét kiegészítsék az alapkutatás, az infrastruktúra, a képzési és oktatási létesítmények területén, ahol a privát szektor tevékenysége visszafogott. Egy, a távlatokban gondolkodó állam által vezetett fejlett

nemzeti innovációs rendszer (NIR) támogatja a vállalatok innovációs képességét, míg ellentételezésként az innovatív vállalatok az innovációs ökoszisztéma fejlesztését támogatják.

Ez a két megközelítés – nemzeti bajnokok és vállalkozói állam – egyaránt tartalmazhat olyan elemeket, amelyek sikeresen megvalósíthatók az EU-KKE-ben. Azonban egyikük sem képvisel semmilyen „konyhakész” megoldást az EU-KKE növekedési modelljét fenyegető jelenlegi és jövőbeli fenyegetésekkel szemben. A két területet együtt vizsgálva két alapvető nehézséget látunk e megközelítések EU-KKE-ben történő megvalósításában.

Először is, a jelenlegi EU-ban egyszerűen nem lehet nemzeti bajnokokat létrehozni a nyugat-európai vagy kelet-ázsiai minta szerint. A Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia egyes részein a „nemzeti bajnokok” felépítésében elért sikereknek a hosszú évtizedekig tartó inkubáció is része volt. Ezekben az évtizedekben a jövőbeni nemzeti bajnokokat általában erősen védtek és támogatták az adott nemzeti kormányok. Eltekintve attól a tényről, hogy a nemzetállam közvetlen erőteljes részvétele nem garantálja a végső sikert (amit a latin-amerikai országok⁶ tapasztalata is bizonyít), a protekcionizmus, az iparpolitika és az állami támogatás azon szintjei és formái, amelyek korábban elfogadhatók voltak a nyugat-európai országokban (és Kínában mind a mai napig azok), a mai EU-ban nem megvalósíthatók. Elképzelhetetlen olyan importvámok vagy -kvóták bevezetése, amelyek a bimbózó nemzeti bajnokok védelme érdekében korlátoznák a hazai piacra történő bejutást. Eközben a hazai vállalkozásoknak nyújtott támogatásokat nem lehet az EU egészére kiterjedő tisztességes verseny elvével összeegyeztetni.

Másodszorban, még ha az EU-tagságból eredően nem is lennének akadályok, az EU-KKE-országok többsége jelenleg nem rendelkezik a nemzeti bajnokok hathatós támogatásához vagy a vállalkozói állam megvalósításához szükséges intézményi kapacitással. Az intézményi kapacitás – beleértve az alapkutatás, az alkalmazásorientált kutatások, a képzési rendszerek és vállalatok innovációt elősegítő ökoszisztémáit – a második világháború óta a német siker melegágya. A jelentős előrelépések ellenére az EU-KKE intézményei nem hasonlíthatók össze a Németországhoz hasonló „legjobb gyakorlat” példáival. Az elmúlt évtizedben az intézményi minőség az EU-KKE egyes részein visszaesett, ami néhány ország számára további nehézségeket okoz ennek a megközelítésnek az alkalmazásában. Noha a helyzet országonként eltérő, az EU-KKE egyes részein legalábbis kérdéses, hogy az állami kapacitás összeegyeztethető-e a vállalkozói állam fogalmával.

⁴ Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az erős, nemzetközileg versenyképes vállalatok nem garantálják a gyors növekedést. Japán és Olaszország, mindkettő igen kifinomult és technológiailag innovatív cégekkel megáldott, jó példa erre. Mindkét ország elég rosszul teljesít a növekedés szempontjából, már hosszú évtizedek óta. Hogy miért? Először is, a hazai makrogazdasági környezet döntő fontosságú az ilyen vállalatok fejlődése szempontjából, másodszor pedig eltérés lehet a vállalatok teljesítménye (pl. tevékenységeik jelentős részének nemzetközi áthelyezése) és a hazai gazdaságra gyakorolt hatása között.

⁵ A példákba beletartozik a DARPA és a NASA az Egyesült Államokban vagy a Fraunhofer-Gesellschaft Németországban.

⁶ A latin-amerikai államok inkább járadékvadászónak, mint modernizálóknak bizonyultak. Az EU-KKE valamennyi (stratégiai fontosságúnak tekintett) gazdasági szegmense állami kézben maradt. Valójában az EU-KKE egyfajta iparpolitikát folytat ezen szegmensek irányításán keresztül. Vannak arra utaló bizonyítékok, hogy az állami tulajdonú vállalatok irányítását gyakran inkább a járadékszerzés, mint a modernizálás motivációja vezérli.

Ezek a kormányzati fellépést nehezítő korlátok nagy jelentőséggel bírnak. Tanulmányunk ennek ellenére megkísérli felvázolni azokat a területeket, ahol az uniós szabályok megengedik azt a fajta állami fellépést, amely az EU-KKE intézményi kapacitását figyelembe véve megvalósítható, és ahol ez a jelenlegi politikai helyzetben kívánatos lenne. A világon nagyon kevés ország remélheti a fent vázolt ambiciózus politikai lépések teljes megvalósítását, és ez nem csak az EU-KKE-re vonatkozik. Ugyanakkor reméljük, hogy bemutathatjuk, hogy az EU- és a KKE-országok kormányai nagyon sokat tehetnek és kell is, hogy tegyenek annak érdekében, hogy gazdaságuk áttérhessen egy új, fenntarthatóbb növekedési modellre.

1.2 MILYEN SZEREP HÁRUL AZ EU-RA ÉS NÉMETORSZÁGRA?

Az elmúlt 30 év modellje az EU-KKE-ben olyan gazdaságok létrehozása felé tendált, amelyek a GDP-hez viszonyítva kisebb állammal és magasabb szintű exporttal rendelkeznek, mint Nyugat-Európa. Ez azt jelenti, hogy a belföldi kereslet viszonylag kevésbé fontos szerepet játszik a növekedés mozgatórugójaként, és hogy az export viszonylag fontosabb. Tekintettel arra, hogy az EU-KKE exportja általában erősen Nyugat-Európa felé lejt, a régió nagy gazdaságainak növekedési szintje maga is fontos keresleti forrás és az EU-KKE gazdasági fejlődésének hajtóereje. Ezek a kapcsolatok felölelik az áruk és szolgáltatások kereskedelmét, az idegenforgalmat, a befektetéseket, az átutalásokat és az egyéb tőkeáramlásokat.

Különösen a 2008-as globális pénzügyi válság óta a 2004 előtti tagállamok többségében a növekedés üteme lelassult. 2010 és 2019 között a reál GDP növekedése az EU-15-ben átlagosan évi 1,5% volt. Ez a 2007-et megelőző tíz év átlagának 2,5%-ához hasonló. Ez a lassulás különösen mély és tartós visszaeséseket tükröz a 2008-as válság után az EU-15 egyes részein, például Görögországban (ahol a GDP reálértékű növekedése évente átlagosan -2% volt 2010-és 2019 között), Olaszországban (évi 0,3%) és Portugáliában (évi 0,8%). Mindez azonban tükrözi az EU-ban az ebben az időszakban elterjedt megszorító intézkedések iránti elfogultságot is (Heimberger 2016). Tekintettel a 2004 előtti és utáni tagállamok közötti magas szintű gazdasági integrációra, az EU-KKE szintén az alacsony növekedési pálya csapdájába eshet. Az EU szakpolitikai keretrendszerének, valamint annak a lehetőségnek

a figyelembevételével, amely lehetővé teszi az itteni változást és hozzájárulhat az EU-KKE növekedési teljesítményéhez, szintén fontos részét képezi majd ennek a tanulmánynak.

1.3 LÉTEZIK ALTERNATÍVA AZ EU-N KÍVÜL?

Az EU-KKE-ben – csakúgy, mint Nyugat-Európában – a 2008-as válság és utóregényei jelentős politikai hatásokkal jártak. Úgy tűnik, ezek egyike abban mutatkozik meg, hogy az EU-KKE és az EU között egy másodrangú kapcsolat érzése alakult ki. Tooze (2018) úgy véli, hogy a 2008-as válság alapvetően megváltoztatta az EU-KKE Nyugat-Európához fűződő kapcsolatát, és részletesen felvázolja, hogy Európa gazdag részei csak szelektíven támogatnák az EU-KKE-t⁷. Krastev és Holmes (2020) úgy érvel, hogy „2008-nak döbbenetes ideológiai, és nem csupán gazdasági hatása volt”. Utóbbi szerzők szerint 2008 nemcsak Nyugat-Európának az EU-KKE-vel szembeni szolidaritásának hiányát mutatta be, hanem szertefoszlatta azt az elképzelést is, hogy Nyugat-Európát utánozni kell: „utánzónak lenni gyakran pszichológiai dráma. Ám hajótöréssé válik, ha rájössz, hogy az a modell, amelyet utánozni kezdél, hamarosan felborul és elsüllyed”.

Ez olyan jellegű spekulációkhoz vezetett, hogy legalábbis néhány EU-KKE-ország és az EU közötti kapcsolat alapvető szakítás felé tart. Mi úgy véljük, hogy ezek a spekulációk minden alapot nélkülöznek. Bármilyen sérelmei legyenek is az EU-KKE-nek Brüsszellel szemben, roppant nehéz meggyőző érvet találni egy másik alternatíva mellett. Ahogy a tanulmányban bemutatjuk, az EU-KKE-országok rengeteget profitálnak az EU-tagságból.

A tanulmány a következőképpen épül fel: a 2. fejezetben megvizsgáljuk az EU-KKE növekedési modelljének történelmi kontextusát, és elmagyarázzuk, hogyan hat ki ez a történelmi örökség a jelenlegi helyzetre és azokra a további, felzárkózással összefüggő kihívásokra, amelyekkel a régió pillanatnyilag szembesül. A 3. fejezetben hat megatrendet fogunk részleteiben is áttekinteni. A 4. fejezetben egy SWOT-elemzésben foglaljuk össze a 2. és a 3. fejezetet, hogy egyértelműen meghatározzuk az EU-KKE erősségeit, gyengeségeit, lehetőségeit és veszélyeit. Az 5. fejezetben vázoljuk politikai javaslatainkat, a 6. fejezetben pedig következtetéseinket.

⁷ Míg Svédország és Dánia swapkeretet kapott az EKB-től, „Lengyelországot és Magyarországot olyan repülőgépekkel etették meg, amelyek nem kezelték őket jobban, mint a stresszhelyzetben lévő, extra likviditásra szoruló kereskedelmi bankokat”. Magyarországnak az IMF-hez kellett fordulnia, természetesen sok megszorítással: „2010-ben pedig a jobboldali Fidesz aratta le ennek babérjait” (Tooze 2018). Eközben „Németország elkaszált a közös támogatási alapra vonatkozó osztrák és magyar kezdeményezéseket. „Nem a mi problémánk” – jelentette ki Peer Steinbrück.

2

TÖRTÉNELMI KONTEXTUS ÉS AKTUÁLIS KIHÍVÁSOK

Az EU-KKE Északnyugat-Európához képest viszonylag alacsony szintű gazdasági fejlettségének mély történelmi gyökerei vannak, melyek egészen a középkorig nyúlnak vissza. Nagyjából az a helyzet, hogy ezeknek az országoknak a társadalmi nem tudtak aktívan hozzájárulni Északnyugat-Európa hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődéséhez. Ehelyett ez utóbbi hátszágává váltak, alárendelt nyersanyag- és olcsó munkaerő-szállítókká. 1913-ra az EU-KKE egy főre eső GDP-je az átlagos nyugat-európai szint 40%-át tette ki (Podkaminer 2015a).

A KKE-országokban a II. világháború után bevezetett parancsuralmi rendszer váltakozó sikerrel próbálta kezelni a gazdasági elmaradottság és függőség néhány olyan tünetét, mint például az elterjedt háztáji gazdálkodás vagy a külföldi tulajdonban lévő pénzügyi szolgáltatások domináns helyzete. Ugyanakkor nem tette lehetővé a piaci erők működését. Ez eltorzította a gazdaság szerkezetét és megakadályozta a hazai vállalkozói potenciál szerves fejlődését az iparban és a szolgáltatásokban.

2.1 ÁTMENET ÉS FELZÁRKÓZÁS 2008 ELŐTT

Az EU-KKE-országok tapasztalatai a kommunizmus összeomlása és a 2008-as globális pénzügyi válság közötti időszakban nagyon vegyesek voltak. Általánosságban elmondható, hogy ez az időszak két külön szakaszra osztható: az 1990-es évek elején a régió összes országa számára néhány nagyon nehéz év következett, de az 1995 és 2007 közötti időszak sokak számára a Nyugat-Európához történő tartós felzárkózás időszaka is.

A parancsuralmi rendszernek az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején bekövetkezett összeomlása, valamint az azt követő „sokkterápiák”, amelyeket a nemzeti központi pénzügyi intézmények szorgalmaztak és felügyeltek, hatalmas veszteségeket okoztak a termelés, a foglalkoztatás és az életszínvonal terén. A piaci körülményeknek (és a külső versenynek) való hirtelen kitettség nem adott időt a hazai gyártóknak az alkalmazkodásra, és valójában a meglévő fizikai és emberi tőke nagy részének megsemmisítését eredményezte. A termelékenységben bekövetkezett kétjegyű veszteségek nem minősültek szokatlannak,

FŐBB ÜZENETEK

Az 1990-es évek elején bekövetkezett, az átmenetből fakadó súlyos recesszió után az EU-KKE-országok többsége a 2008-as válság előtti időszakban a jövedelmek Nyugat-Európához történő felzárkózását könyvelhette el.

E válság óta az EU átlagához való felzárkózás aránya meglehetősen erős. Ez azonban részben Dél-Európa egyes részeinek az ebben az időszakban nyújtott nagyon gyenge teljesítményét tükrözi.

Az EU-KKE fejlettebb részein 2007 óta a Németországhoz történő felzárkózás mértéke meglehetősen alacsony. Ez azt jelentheti, hogy a jelenlegi növekedési modell eléri a határait, legalábbis a viszonylag magasabb gazdasági fejlettségű országok esetében.

A növekedési modell főbb alapjai 2008 óta nem változtak, ezért továbbra is a közvetlen külföldi tőkebefektetések által generált export-növekedésre és a „szilárd” költségvetési politikára lehet hagyatkozni.

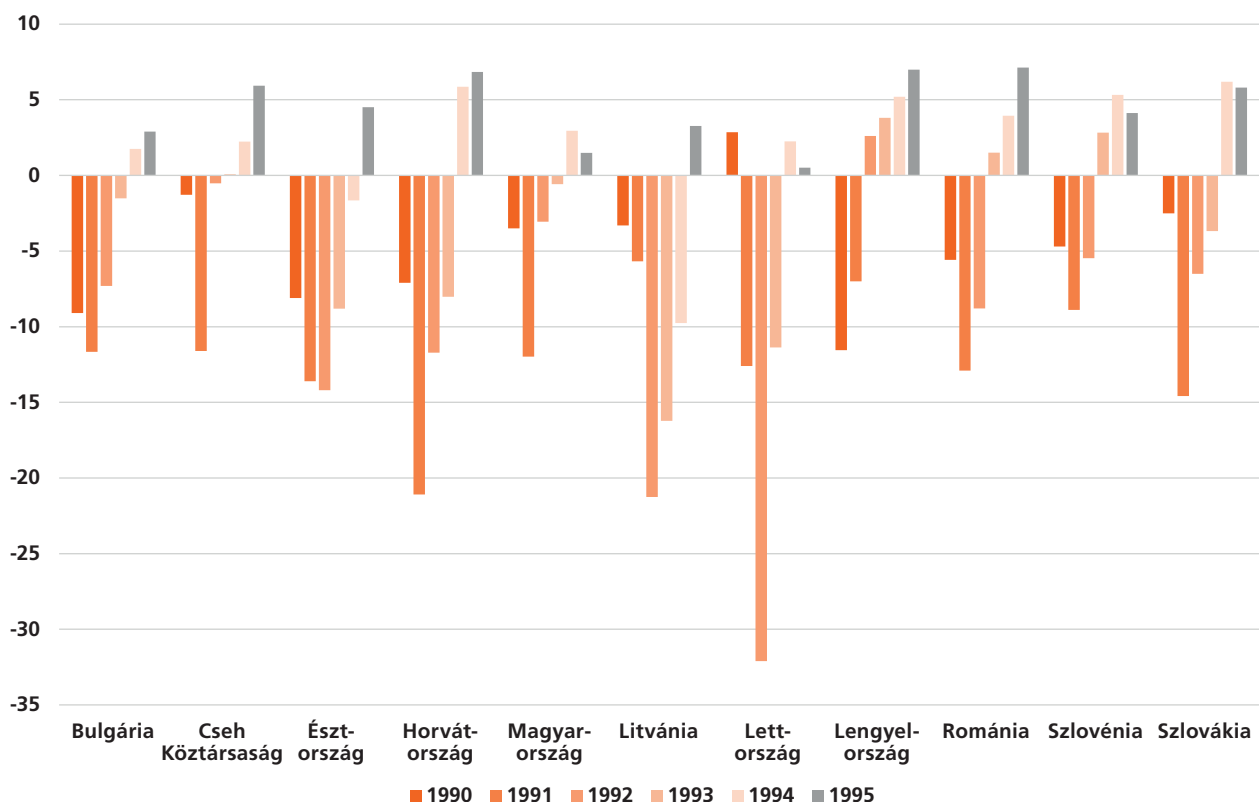
A közvetlen külföldi tőkebefektetések modelljének feladása nem reális, de a növekedés érdekében pozitív lépés lenne nagyobb teret adni a belföldi keresletnek. A régió számára előnyös lenne, ha az egész EU-ban alapvetően újragondolnák, miből is áll a megfelelő költségvetési politika. Ebben Németország kulcsfontosságú szerepet fog játszani, és a jelenlegi járványra adott válaszok optimizmusra adnak okot.

és Lettország GDP-je 1992-ben kb. egyharmadával csökkent (2.1 ábra).

Az 1990-es évek közepétől azonban a régió gazdaságai kezdtek fellendülni. Az 1990-es évek közepe és 2007 között az EU-KKE nagy része jelentősen gazdagabb lett Nyugat-Európához képest. Egyszerű átlagot használva az a tizenegy EU-KKE-ország, amely jelenleg az EU része, az EU-15 egy főre jutó GDP-jének 40%-áról (vásárlóerő-paritáson értve) 1995 és 2007 között 55%-ra jutott, beleértve Szlovénia 78%-át és a Cseh Köztársaság 74%-át (2.2 ábra). Ebben az időszakban az EU-KKE átlagos növekedési üteme (évi 4,8%) pontosan az EU-15 (2,4%) duplája volt. Ezek a fejlettebb EU-KKE-országok ekkor már megközelítették a 2004 előtti szegényebb tagállamok fejlettségi szintjét.

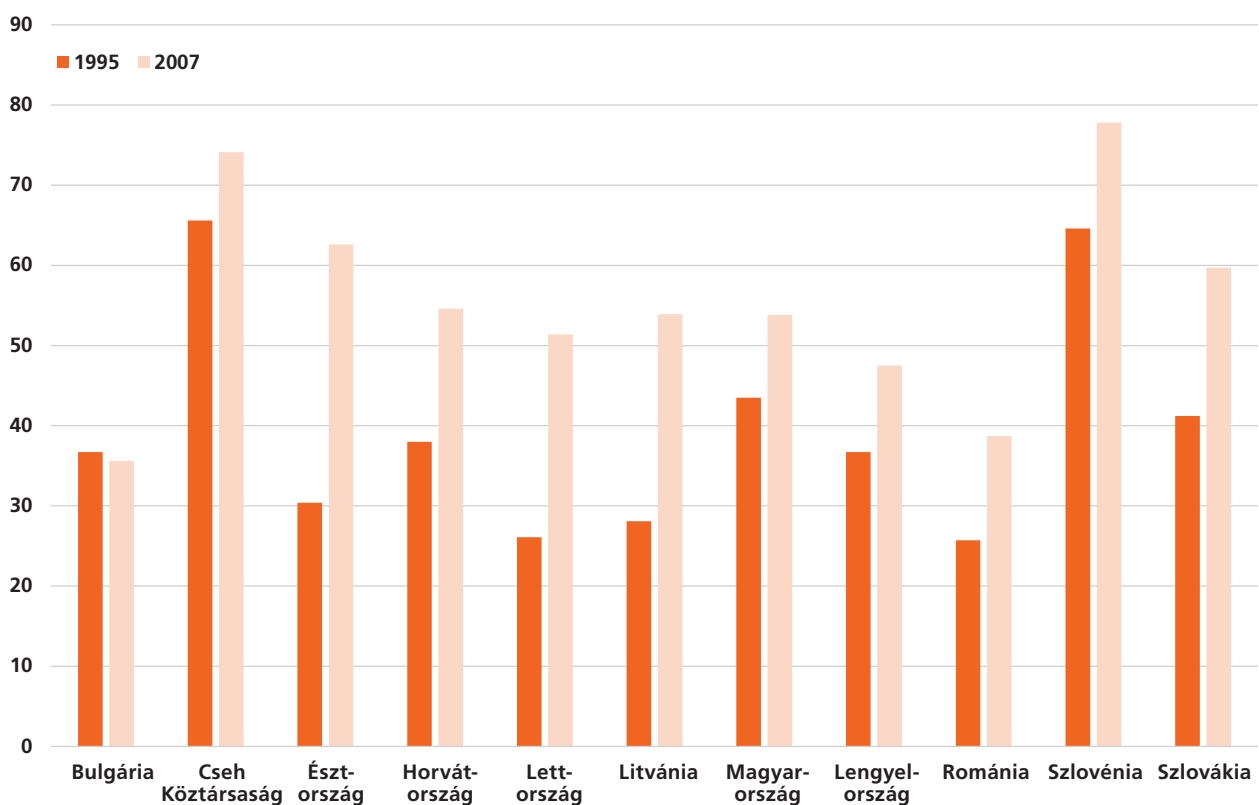
Ez a növekvő gazdasági felzárkózás együtt járt számos EU-KKE-országnak a tágabb euroatlanti intézményi keretbe

2.1 ábra
GDP reálnövekedés %-ban évente

Forrás: Vienna Institute of International Economic Studies (wiiw).

2.2 ábra
Reál GDP/fő PPS, EU-15 = 100

Forrás: AMECO, wiiw.

történő integrációjával. A nyugati normák felé történő intézményi felzárkózás nyolc EU-KKE-országot segített hozzá, hogy csatlakozzon az EU-hoz, Románia és Bulgária 2007-ben, Horvátország pedig 2013-ban következett. Eközben a Cseh Köztársaság, Magyarország és Lengyelország 1999-ben csatlakozott a NATO-hoz, őket 2004-ben az EU-KKE többi országának nagy része, 2009-ben pedig Horvátország követte.

Ezen időszakban az összes ország többé-kevésbé követte a Washingtoni Konszenzus „tízparancsolatát”, beleértve a külső nyitottságot és a „szilárd” költségvetési politikát⁸. Más lehetséges útvonalak, mint például Svédország vagy Ausztria szociáldemokrata modelljei, a kelet-ázsiai gazdaságok lélegzetelállító fejlődése vagy a háború utáni nyugat-európai irányított kapitalizmus „aranyévei”, nem jöttek számításba. Míg az 1995–2007 közötti időszak általános erős felzárkózási teljesítménye nyilvánvaló, az ebben az időszakban végrehajtott gazdaságpolitikáról folytatott vita meglehetősen heves maradt, különösen az 1990-es évek elejéhez viszonyítva⁹. Az EBRD megállapította, hogy az 1990-es évek elején a „sokkterápia” körüli időben született emberek a vártnál 1 cm-rel alacsonyabban (Adsera et al. 2019). Ezenkívül az 1990-es évek közepétől a 2000-es évek közepéig tartó, többnyire erőteljes felzárkózási arányokat minden bizonnyal kedvező bázishatások segítették. Eközben még ezekben a jó években is egyre nyilvánvalóbbak váltak bizonyos problémák, köztük az EU-KKE nagy részén bekövetkező tömeges népességcsökkenés, a helyenként még mindig magas munkanélküliség, a tartós kereskedelmi hiány és az gépjárműiparban meglévő túlzott szakosodás.

2.2 2008 UTÁN: DÉL-EURÓPÁT MEGELŐZVE, DE LASSABBAN FELZÁRKÓZVA NÉMETORSZÁGHOZ

A 2008–2009 közötti válság megrázó esemény volt mind az európai, mind a globális gazdaság számára. Az 1990-es évek eleji átmeneti recesszióval ellentétben azonban az EU-KKE-ben nem minden ország szenvedett súlyos károkat. Míg a három balti államban a reál GDP több mint 14%-kal csökkent 2009-ben, Lengyelország teljesen elkerülte a recessziót. Talán ez a megkülönböztetett hatás az oka annak, hogy a válság nem változtatta meg alapvetően az öröklött növekedési modellbe fektetett alapvető hitet – sem a „régí” EU-ban, sem az EU-KKE-ben.

A válság óta az EU-KKE továbbra is túlteljesíti az EU-15-öt, ami további felzárkózást eredményez. 2019-től a legmagasabb jövedelmi felzárkózást a Cseh Köztársaság (az EU-15 szintjének 88%-a vásárlóerő-paritáson értve), Szlovénia (83%) és Litvánia (82%) érte el. Egyszerű átlag alapján az EU-KKE-országok az EU-15 egy főre eső GDP-jének

70%-át érték el 2019-ben, ami 15 százalékponttal több, mint 2007-ben.

Két fontos intő jelet azonban szem előtt kell tartani. Először is, hogy az EU-KKE fő növekedése ebben az időszakban lényegesen alacsonyabb volt, mint a 2008 előttiben. Az EU-KKE-országok 2010 és 19 között átlagosan évi 2,7%-kal növekedtek, szemben a 2007-et megelőző tíz év 5%-ával. Másodszor, az általuk elért felzárkózás a növekedésnek az EU-15-ben bekövetkezett jelentős visszaesésének kontextusában történt. Ezekben az országokban a reál GDP átlagos éves növekedése 2010 és 19 között 1,5% volt, szemben a 2007 előtti tíz évben felmutatott 2,5%-kal.

Ezek az árnyalatok még nyilvánvalóbbá válnak, ha az EU-KKE teljesítményét egyes konkrét országokkal hasonlítjuk össze (2.3 ábra). Az EU-15-ön belül 2008 óta nagymértékben változott az egyes országok teljesítménye. A 2008-as válság által súlyosan érintett dél-európai országokkal összehasonlítva az EU-KKE konvergenciateljesítménye az elmúlt évtizedben nagyjából erősnek tűnik. Az EU-KKE átlagosan a 2007-es egy főre jutó görög GDP 67%-áról 2019-re 114%-ra emelkedett; ebben a mérésben az EU-KKE-országok között csak Horvátország és Bulgária szegényebb Görögországnál. 2019-re a Cseh Köztársaság megelőzte Spanyolországot is, és elérte az olasz szint 98%-át.

Németországgal összehasonlítva, amely tisztességes (bár nem spekuláns jellegű) válság utáni időszakon ment keresztül, az eredmények egészen másnak tűnnek. Különösen az EU-KKE fejlettebb részeinél a Németországhoz mért felzárkózás a válság óta legjobb esetben is korlátozott volt. 2019-re az egy főre jutó cseh GDP elérte a német szint 77%-át (a 2008. évi 71%-hoz képest), míg Szlovénia ugyanezen időszak alatt viszonylag még szegényebbé is vált Németországhoz képest. A régió más tagjai (különösen a balti országok és Románia) Németországgal szembeni előrelépése jelentősebb volt, bár ezek az országok alacsonyabb alapokról is indultak.

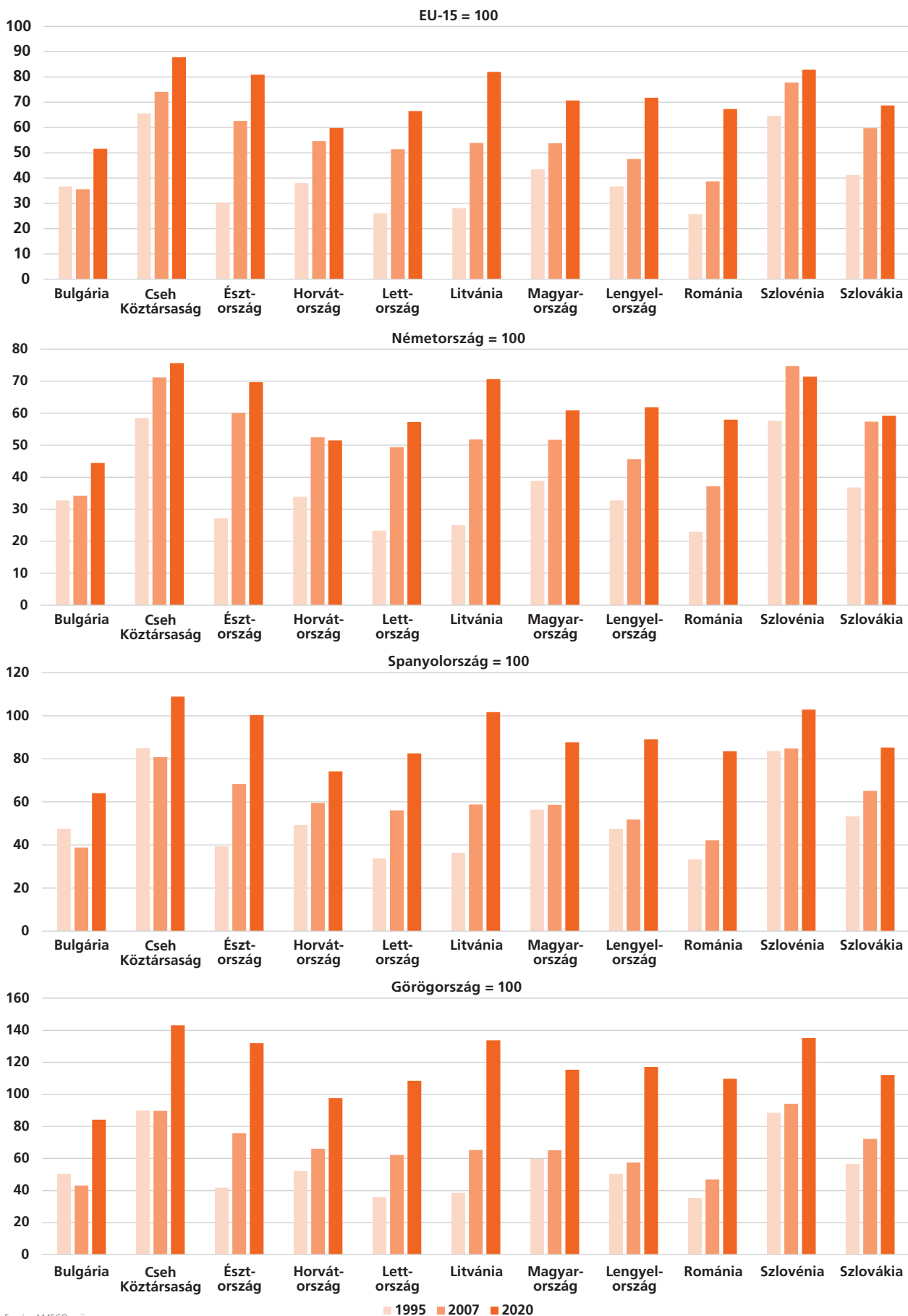
Ilyen szempontból több észrevételt tehetünk az EU-KKE globális pénzügyi válság óta mutatott gazdasági teljesítményéről. Először is, a reál GDP általános növekedése jelentősen lelassult, ami nagyrészt a nyugat-európai kulcsfontosságú piacok általában visszafogott teljesítményét tükrözi. Másodszor, a Nyugat-Európához történő egy főre jutó tényleges felzárkózás összességében erőteljes ütemben folytatódott. Harmadszor, az EU-KKE-országok a sok kihívással szemben, amelyekkel a kontinens gazdaságai 2008 óta szembesülnek, általában sokkal nagyobb ellenálló képességet mutatnak, mint Dél-Európa. Bár az EU-KKE egyes részei – különösen a balti államok – közvetlenül a globális pénzügyi világválság után sokat szenvedtek, nagyon erőteljesen újraindultak.

Végezetül az adatok jelentős különbségeket mutatnak mind Nyugat-, mind Kelet-Európán belül, és a felzárkózás eléréséhez választott összehasonlító tényező határozza meg a dolgok menetét. Bárhogyan is nézzük, az EU-KKE egyes részei (különösen Románia, Litvánia és bizonyos

⁸ Lásd Havlik (1991).

⁹ Még akkor is sokan kételkedtek, és azt javasolták, hogy jobb lenne a fokozatosabb átmenet, lásd pl. Passel (1993).

2.3 ábra
Reál GDP/fő, PPS

mértékben Lengyelország) 2007 óta még Németországhoz hasonlítva is tekintélyes felzárkózási arányt mutatnak. Ez azonban Szlovéniára, Horvátországra, Szlovákiára és a Cseh Köztársaságra sokkal kevésbé jellemző. Az előbbi három ország esetében, még az EU-15 átlagával szemben is – amely Dél-Európa felé súlyoz – a teljes százalékpontos felzárkózás 2007 és 2019 között egy számjegyű volt. Spanyolországgal vagy Görögországgal szemben ebben az időszakban az összes EU-KKE-ország felzárkózási teljesítménye erőteljesnek tűnik.

Az a tény, hogy a szegényebb országok gyorsabban haladnak előre, mint a gazdagok, nem meglepő, és összhangban van a neoklasszikus növekedési elmélet által kidolgozott (feltétel nélküli) béta-konvergencia tézissel. Az elmélet azt állítja, hogy amint a kevésbé tehetősek (a vizsgált esetben az EU-KKE) felfelé haladnak, további előrehaladásuk általában fokozatosan lelassul. A neoklasszikus növekedési elmélettel összhangban álló, szintén a wiiwnél végzett számítások (Astrov et al. 2017), amelyek az EU-KKE1995 óta nyújtott teljesítményének adatain alapulnak, azt mutatják, hogy jóval több mint 25 évig (legalább 2045-ig) tartana, hogy felére csökkenjen az ezen országok lakosait az átlag uniós polgárokétól elválasztó jövedelmi különbség. Ez meglehetősen sürgős igényt fogalmaz meg a régió új növekedési stratégiáinak kidolgozására.

2.3 ELÉRTE A HATÁRAIT AZ EU-KKE NÖVEKEDÉSI MODELLJE?

Az EU-KKE által az elmúlt 30 évben követett „Washingtoni Konszenzusnak” és a tág liberális gazdasági modellnek számos különböző vetülete van. Ezenkívül ennek az EU-KKE-ben alkalmazott módja és mértéke országonként némileg eltér. Ezen árnyalatok teljes vizsgálata meghaladja jelen tanulmány kereteit. Mindazonáltal a régió felzárkózási teljesítményének átgondolása és a jelenlegi valamint jövőbeni kihívások megértésének megkísérlése során két kulcsfontosságú makrogazdasági aspektust kell az EU-KKE szempontjából megértenünk: a külkereskedelem és a költségvetési politika szerepét. A nyugat-európai növekedés fent említett lelassulásának összefüggésében ezek a kérdések további jelentőséget kapnak.

2.3.1 KÜLKERESKEDELEM

A fejlett ipari országokat a szekuláris stagnálás veszélye fenyegeti, amibe talán már bele is kerültek. Erre talán a legjobb példa az euróövezet, amelybe az EU-KKE már erősen integrálódott is (De Grauwe 2015). A szekuláris stagnálás fogalma az 1930-as évek világválságából ered, ám Larry Summers 2013-ban¹⁰ újjáélesztette, hogy ezzel jellemezze a gazdag országokat a válság utáni időszakban. A szekuláris stagnálást nagyon alacsony infláció jellemzi,

az összesített fogyasztás (magán és állami) és az összesített beruházások nagyon gyenge (vagy stagnáló) növekedésével párosulva. A belföldi kereslet stagnáló növekedésével a külkereskedelem válik meghatározó tényezővé a belföldi növekedés és foglalkoztatás mögött. Azok az országok, amelyek képesek növekvő kereskedelmi többletet termelni, sokkal jobb helyzetben vannak, mint azok, amelyek nem. Sőt, mivel néhány ország kereskedelmi többlete partnerei kereskedelmi hiányát jelenti, az előbbiekből többletből eredő GDP-nyeresége az utóbbiak hiányához kapcsolódó GDP-veszteségeit jelenti.

A külkereskedelemben nyújtott jó teljesítmény tehát elengedhetetlen a növekedés fenntartásához. Emellett kiemelten fontos azoknak az országoknak, amelyek kénytelenek a korábban felhalmozott külföldi adósságaikat kezelni. A külső versenyképesség biztosítása alapvető követelmény. A szabad nemzetközi kereskedelem elvéhez való folyamatos hűség mellett (ami az EU-n belüli belső kereskedelemre is igaz) a versenyelőny biztosításának legegyszerűbb formája a munkaerőköltségek – és különösen a bérszínvonal – visszaszorítása.¹¹

Az alacsony munkaerőköltségeknek, a rendelkezésre álló képzett munkaerőnek és az adókedvezményeknek (valamint a nyugati közelségnek) köszönhető jelentős közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI), amelyek az EU-KKE-t már 2008–2009 előtt is jellemezték, hozták létre a késztermékek és a köztes termékek gyártókapacitásait a nemzetközi piacok (valamint az FDI országainak piacai) kiszolgálásának érdekében. Nagyrészt az FDI-vállalatok külkereskedelmi tevékenységeinek köszönhetően az EU-KKE, amely 2008 előtt kereskedelmi deficittel rendelkezett, azóta növekvő kereskedelmi többleteket produkál. Ezek a többletek a FDI hazatelepített profitjának fedezését szolgálják. A többletek ugyanakkor a GDP növekedéséhez is hozzájárultak és kordában tartották a munkanélküliséget.

Mindez arra utal, hogy az EU-KKE-ben nem lenne észszerű megváltoztatni a közvetlen külföldi tőkebefektetések által vezérelt exportmodellt. Amint az előző fejezet adatai rámutattak, az EU-KKE-országok ezzel a modellel a válság utáni időszakban továbbra is meglehetősen jó növekedést tudtak felmutatni, különösen Dél-Európához képest. Az EU-KKE-országok nagyon sikeres exportőrök; Románia kivételével az összes export/GDP aránya meghaladja az EU és Németország átlagát és (2.4 ábra), és jóval magasabb, mint a dél-európai országok, például Spanyolország és Görögország esetében.

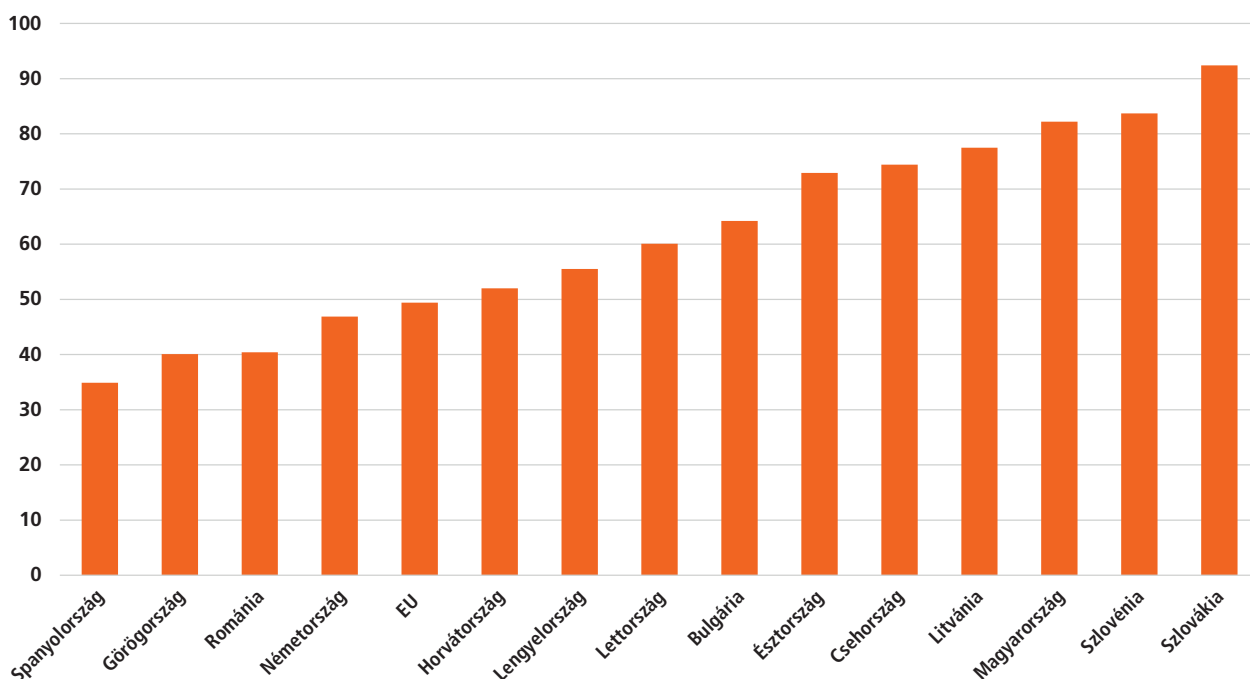
Ennek azonban megvannak a maga hátrányai. Az első gond az, hogy a közvetlen külföldi tőkebefektetésekből származó nyereséget gyakran visszatelepítik a hazai piacokra ahelyett, hogy belföldön produktívan költenék el. A tőke szabad mozgása miatt nincs korlátozás abban,

¹⁰ Lásd Larry Summers az IMF Gazdasági Fórumán, 2013. november 8.: <https://www.youtube.com/watch?v=KYpVzBbQIX0>

¹¹ A nemzeti rugalmas árfolyamok euró előtti korszakában a versenyelőnyök biztosításának legegyszerűbb módja a manipulált leértékelés volt, amelyet például Olaszországban 1973-tól 1988-ig sikeresen alkalmaztak.

2.4 ábra

Áruk és szolgáltatások exportja a GDP %-ában, 2019

Forrás: Eurostat.

hogymi történik az FDI-ből származó nyereséggel. Németországgal ellentétben, amely ebből a bevételből pozitív jövedelemmel rendelkezik, az EU-KKE minden országa GDP-jének egy részét rendszeresen külső feleknek adja át, a külföldön dolgozó állampolgáraik által hazautalt jelentős jövedelmek ellenére¹²). A második gond az, hogy az EU-KKE termelékenységhez viszonyított bérszínvonalának elég vonzó (azaz kellően alacsonynak) kell maradnia ahhoz, hogy a közvetlen külföldi tőkebefektetések ne vándoroljanak át olyan helyekre, ahol még alacsonyabb béreket és „barátságosabb” adózási feltételeket kínálnak, például Ukrajnába, Törökországba vagy Délkelet-Ázsiába. Noha a termelékenység folyamatos javulása ellensúlyozza a magasabb béreket, és vannak bizonyítékok arra, hogy az utóbbi években pontosan ez történt az EU-KKE-ben (Schröder 2020), fennáll annak a veszélye, hogy a munkavállalók kompenzációjával „negatív verseny” alakul ki, vagy legalábbis hogy ez a modell maximalizálja a bérek növekedését.

A külkereskedelemtől, a külföldi piacoktól és a külföldi tőkétől való túlzott függőség korlátozza a termelés növekedését az EU-KKE-ben (ahogy másutt is). A nemzetközileg forgalmazható végtermékek és szolgáltatások a GDP és a teljes foglalkoztatás 20–30%-át teszik ki. A bérek visszaszorítása a külkereskedelemnek közvetlenül kitett ágazatokban magában foglalja a bérek visszaszorítását a többi ágazatban is¹³. Ez összességében visszafogja a hazai vásárlóerőt és korlátozza a belföldi keresletet azon termékek és szolgáltatások esetében is, amelyekkel nem

lehet kereskedni, ami viszont az általános GDP és foglalkoztatás növekedését korlátozza.

2.3.2 KÖLTSÉGVETÉSI MEGSZORÍTÁSOK

Az 1989 utáni növekedési modell mögött álló második paradigma a szilárd költségvetési politika állítólagos szükségszerűsége. A folyamatos gazdasági növekedés időszakában az EU-KKE-országoktól elvárják, hogy rendszeresen csökkentsék, vagy akár meg is szüntessék a költségvetési hiányt, valamint tartsák kézben a (GDP-hez viszonyított) államadósság szintjét. A költségvetési fegyelem fenntartását az euróövezethez tartozó EU-KKE-országok esetében az Európai Központi Bank (EKB) ellenőrzi, amelynek hatalmában áll, hogy megtagadja a készpénzhez való hozzáférést azoktól az országoktól, amelyek vétkesek a szabályok egyértelmű megsértésében. A nemzeti fizetőeszközöket megtartó országok (például Lengyelország) hosszabb ideig folytathatnak viszonylag lazább költségvetési politikát, de ott is jelen van a költségvetési hiány és az államadósság növekedésével szembeni ellenérzés. Amíg a költségvetési hiányt elnyomják, addig az állami fogyasztás, beruházások és a szociális transzferek növekedését is le kell szorítani. Ez segíthet annak megértésében, hogy a GDP általános növekedése a 2008 utáni időszakban miért lett sokkal alacsonyabb mind Nyugat-Európában, mind az EU-KKE-ben.

Figyelembe kell venni, hogy a paradigmaváltásnak először uniós szinten kell megtörténnie. Anélkül, hogy tartósan megváltoznának az ezen kérdésekben kialakított elgondolások, mindennek előtt Németországban és az euróövezet úgynevezett „takarékos négyes” országaiban (Podka-

¹² A téma részletesebb tárgyalását lásd a 3.2. fejezetben.

¹³ Részletesen lásd Laski / Podkaminer (2011)

miner 2015), az EU-KKE politikai döntéshozóinak a keze szükségszerűen – legalábbis részben – meg van kötve. Különösen a 2008-as pénzügyi válság óta Németország restriktív költségvetési politikát folytatott, minek következtében jelentős költségvetési többleteket ért el 2012 és 2019 között. Ez szükségtelen volt; a nagy, fejlett országok a tartósan gyenge növekedés idején legyenek deficitesek, mivel rendszeresen elhanyagolható hitelfelvételi költségekkel szembesülnek. Ezen többletek kiküszöbölése nemcsak Németországban jelentene nagyobb növekedést, de csökkentené a versenyből fakadó nyomást másokra, így az EU-KKE-országokra is. Ez lehetővé tenné a termelés gyorsabb növekedését az EU-KKE-ben is.

Ez nyilvánvalóan némi optimizmusra is okot adhat. A jelenlegi világjárvány kapcsán azonban a költségvetési politika lényegesen lazábbá vált a negatív hatások csillapítása érdekében, és ez valószínűleg legalább 2021 végéig eltart. A járvány megmutatta, hogy milyen költségvetési források mozgósíthatók, amikor ezt a társadalmi-gazdasági kontextus megköveteli. A jövőben a költségvetési héják nehezebben tudnak majd azzal érvelni, hogy az állam hitelből történő költekezése – például az éghajlatváltozás kihívásainak leküzdése érdekében – megvalósíthatatlan vagy veszélyes lenne. A költségvetési források EU-szintű hatalmas mozgósítása szintén minőségi fordulat a világjárvány következtében, amiből az EU-KKE is aránytalanul jól profitálhat majd.

3

A MEGATRENDEK ELEMZÉSE

Az előző fejezetben elmagyaráztuk az EU-KKE-gazdaságok történelmi hátterét, meghatároztuk a jelenlegi növekedési modell belső aspektusait, és meghatároztuk azokat a fő kihívásokat, amelyekkel ez a modell szembesül. Ebben a fejezetben a régió gazdasági modelljét befolyásoló külső trendekre hívjuk fel a figyelmet, melyeket hat fontos területre osztottunk fel.

3.1 FUNKCIONÁLIS SZAKOSODÁSI MINTÁK

A globális termelési hálózatok megjelenése egyre szemléletesebb nemzetközi munkamegosztást eredményezett, ami mindenekelőtt a feldolgozóipari termékek földrajzilag szétszórt gyártási folyamataihoz vezetett, amelyek különböző helyszínekre terjedtek ki. Ez a termelési mód, más néven a termelés szétaprózódása (Jones és Kierzkowski 1990, 2001) vagy vertikális szakosodás (Hummels et al. 2001) különösen fejlett Európában, mert az EU a világ legintegráltabb kereskedelmi tömbje.

Az értékláncokon belüli különböző tevékenységek különféle helyeken történő elterjedésének számos árnyalata van. Az EU-KKE-tagállamok növekedési modelljeinek elemzéséhez kulcsfontosságú a funkcionális szakosodás. A funkcionális szakosodás kiemeli azokat a különféle üzleti vagy értékláncfunkciókat, amelyeket a vállalkozásoknak teljesíteniük kell a hozzáadott érték létrehozása érdekében. A gyártó cégek számára a tényleges gyártási folyamat minden bizonnyal az egyik legfontosabb funkció, de korántsem az egyetlen. Az értékláncokon belüli különböző tevékenységek különböző helyszínekre történő kihelyezésének számos aspektusa van. És a „mosolygörbe”-hipotézis¹⁴ szerint ez nem is a legigéretesebb értékláncfunkció az értékteremtés lehetősége szempontjából. A mosolygörbe olyanná vált, mint egy

FŐBB ÜZENETEK

Az EU-KKE-országok gyártó gazdaságként erősen szakosodtak a legtöbb feldolgozóipari ágazatban, ami azt jelenti, hogy funkcionális szakosodásuk kiegészíti Németország és a többi kulcsfontosságú 15 EU-tagország gazdaságait. Kivételek ez alól az általános minta alól ritkán fordulnak elő, például a gyógyszeriparban, ahol néhány EU-KKE gazdaság kialakulóban lévő vállalatiközpont-gazdaságként jellemezhető.

Az EU-KKE-országok funkcionális szakosodási mintájának kiigazítása több mint időszerű, figyelembe véve az általuk elért jövedelmi szintet, de ennek a kiigazítási folyamatnak az üteme meglehetősen lassú volt az elmúlt másfél évtizedben, ami veszélyezteti a múltban elért szilárd felzárkózási folyamatot.

A tudásintenzívebb értékláncfunkciók felé való elmozduláshoz az EU-KKE nem hagyatkozhat egyedül a piaci erőkre. Inkább aktív iparpolitika indokolt, ideértve (de nem kizárólagosan) a nemzeti innovációs rendszerek megerősítését, ideális esetben az Európai Regionális és Kohéziós Alapokból befolyó jelentős összegek hatékonyabb felhasználásával.

stilizált tény (pl. Mudambi 2008; Shin és mtsai 2012; Milberg és Winkler 2013) és azt vetíti előre, hogy a tudásintenzív üzleti funkciók, mint például a K+F és a vállalati központban végzett különféle tevékenységek (pl. kontrolling) magasabb hozzáadott értéket eredményeznek. Bizonyos mértékig ugyanez igaz a termelést követő tevékenységekre is, például a márkaépítésre, a speciális üzleti szolgáltatásokra és bizonyos technikai ügyféltámogatási tevékenységekre, vagy akár a formatervezésre és a marketingre is. A hozzáadott értékből eredő nyereségek ilyen elosztása az értéklánc működési formái között széles U alakú görbét eredményez, amikor ezeket a funkciókat a mosolyra emlékeztető hozzáadott értékhez viszonyítva ábrázoljuk.

A technológiai aszimmetria a funkcionális munkamegosztás egyik meghatározó eleme (Baldwin és Lopez-Gonzalez 2015). Noha kissé túlságosan is leegyszerűsítik, a szerzők megjegyzik, hogy az országokat kétféle országtípusbaba lehet csoportosítani, amelyeket „vállalatiközpont-gazdaságoknak” és „gyártó gazdaságoknak” neveznek. Megfogalmazásuk szerint „a vállalatiközpont-gazdaságok [...] a termelési hálózatokat rendezik”, míg a „gyártó gazdaság-

¹⁴ A mosolygörbe fogalmát először Stan Shih, a tajvani Acer informatikai vállalat korábbi vezérigazgatója vezette be (Shih 1996), aki megállapította, hogy iparágában a szóban forgó elektronikus árut ténylegesen előállító cégek alacsonyabb profitot termelnek és alacsonyabb béreket fizetnek, azaz kevesebb hozzáadott értéket teremtenek, mint az értéklánc tudásigényesebb funkcióiért felelős cégek, például a gyártás előtti szegmensben a K+F-ért vagy a gyártás utáni szakaszban bizonyos marketingszolgáltatásokért.

gok a munkaerőt biztosítják” (Baldwin és Lopez-Gonzalez 2015: 1696)¹⁵.

Az országonkénti funkcionális szakosodási mintákban rejlő technológiai aszimmetria rendkívül fontos az EU-KKE hosszú távú növekedési kilátásai, sőt növekedési modelljük szempontjából is. A zöldmezős közvetlen külföldi tőkebefektetések típusa alapján, amelyet a külföldi befektetők megvalósítottak az EU-KKE-ben, Stöllinger (2021) arra a következtetésre jut, hogy lényegében a KKE-régió összes országa gyártó gazdaságként szakosodott¹⁶. Kimutatták azt is, hogy a gyártó gazdaságok, beleértve az EU-KKE-országokat, megtermelt termelési egységére leszámítva átlagosan kevesebb hozzáadott értéket hoznak létre. Ennek természetesen aggasztó következményei lehetnek további konvergenciájukra nézve, miután bizonyos mértékig már felzárkóztak Nyugat-Európa-hoz.

A hátralévő rész két szakaszra tagolódik. Az első rész (2.1.1.) részletesen megvizsgálja az EU-KKE-országok funkcionális szakosodási mintáit az EU kontextusában, ideértve az időbeli fejleményeket is. A második részben (2.1.2.) az elemzés a funkcionális szakosodási csapda lehetőségének megvitatásával folytatódik, és ehhez kapcsolódóan a régió funkcionális szakosodási profiljainak növekedési modelljére gyakorolt hatásait tárgyalja.

3.1.1 MÉG MINDIG GYÁRTÓ GAZDASÁGOK: FUNKCIONÁLIS SZAKOSODÁS AZ EU-KKE-BEN

Az EU-hoz történő csatlakozás, valamint a rendkívül liberális kereskedelmi és FDI-politikák lehetővé tették az EU-KKE számára, hogy szorosan betagozódjanak az európai termelési hálózatokba. Ez elképesztő mértékű konvergenciához vezetett a termelés és az export szerkezetében. Ez különösen igaz a visegrádi országokra, amelyek a Közép-Európai Gyártási Központ részei (IMF 2013; Stehler és Stöllinger 2015; Stöllinger 2016). Ez a konvergencia örömdetes fejlemény az EU koherenciájának szempontjából, és megerősíti, hogy az EU-KKE gyártási tevékenységei nem korlátozódnak az alacsony technológiájú iparágakra (pl. élelmiszerek és italok) vagy a nyersanyagigényes iparágakra (pl. fa vagy fém alapanyagok), hanem olyan fejlett ipari ágazatokra is kiterjednek, mint az elektronikai és a gépjárműipar, mely ipar különösen fontos lett a régió számára (lásd a 2.3 részt).

Az ipari szakterületek ezen lenyűgöző felzárkózási folyamataival párhuzamosan a nemzetközi értékláncok megjelenése a funkcionális szakosodások gyakran figyelmen kívül hagyott divergenciájához, azaz az iparágakon belül

az értéklánc mentén meglévő különböző funkciókra történő szakosodáshoz vezetett. Pontosabban, általában az a helyzet, hogy az EU-KKE gyártó gazdaságra szakosodott országai főként a tényleges termelési tevékenységekért felelnek, míg Németország és számos más nyugati EU-tagállam a vállalatiközpont-gazdaságok szerepét töltik be, és a tudásintenzív termelés előtti funkciókra és változó mértékben bizonyos termelés utáni funkciókra szakosodnak (3.1 táblázat).

Ennek a fejleménynek az az oka, hogy a külföldi befektetőket, mindenekelőtt az európai multinacionális vállalatokat, elsősorban az (európai mércével mért) viszonylag alacsony bérszint és a jól képzett munkaerő vonzza az EU-KKE felé (Drahokoupil és Piasna 2018). Emiatt az EU-KKE elsősorban a munkaigényes termelés helyszínéül szolgál. Másodszorban, maguk az EU-KKE gazdaságok kevés „hazai” multinacionális vállalattal rendelkeznek, amelyek globálisan vagy akár EU-szerte működnek. Ezzel szemben a tényleges termelés számos „magas bért fizető” tagállamban sok ágazatban (pl. ruházati cikkek, fa, papír) túl drágává vált. Ezek a helyszínek azonban vonzóvá váltak regionális vállalati központként vagy olyan más jellegű értéklánc-tevékenységek számára, mint például a formatervezés, a K+F, a marketing és számos modern üzleti szolgáltatás. Az EU-tagállamokon belül végrehajtott befelé irányuló zöldmezős közvetlen külföldi tőkebefektetések alapján a 3.1 táblázat az EU-KKE és néhány kiválasztott más tagállam funkcionális szakosodási mintáit mutatja be összehasonlítás céljából. A funkcionális szakosodás értékei azt jelzik, hogy az adott országot mennyire használják intenzíven bizonyos adott értékláncfunkciót szolgáló FDI projektek helyszínéül, az EU átlagához viszonyítva. Amint látható, az EU-KKE összes országának relatív funkcionális szakosodási értékei meghaladják az értéklánc termelési funkciójának értékeit, ami kimutatott komparatív előnyöket jelez az értéklánc ezen szegmensében. Ezzel szemben az ilyen funkcionális komparatív előnyök a termelésen kívül ritkák, és lényegében csak értékesítési, logisztikai és támogató szolgáltatásokra korlátozódnak néhány országban (Horvátországban és Lettországban). Az értékláncalapú termelésre jellemző jellegzetes szakosodás általános mintájától való eltérés Románia és Lettország viszonylag magas K+F tevékenységekre vonatkozó értékeinél érhető tetten.

Fontos szempont, hogy a visegrádi országok funkcionális profiljai általában hangsúlyosabbak, mint a többi EU-KKE országéi, azaz ezek az országok a gyártó gazdaság legegyszerűsebb példái. Ez meglepőnek tűnhet, tekintve, hogy a funkcionális profilok a jövedelem növekedésével változnak, és a visegrádi országok átlagban magasabb egy főre jutó jövedelmi szintet értek el, mint a többi EU-KKE. Ennek oka az, hogy a visegrádi országok jobban betagozódtak az európai termelési hálózatokba, ami a funkcionális munkamegosztás mozgatórugójának tekinthető¹⁷.

¹⁵ Megjegyzendő, hogy a nemzetközi munkamegosztás e jellemzése némi hasonlóságot mutat a függőségi elmélet (Prebisch 1950) és a világrendszer-elemzés (pl. Wallerstein 1974; 2004) központ-periféria keretével.

¹⁶ A nemzetközi kereskedelmi forgalomban megtestesülő munkahelyek alapján történő funkcionális szakosodás azonosításának alternatív módszertanát lásd Timmer et al. (2019).

¹⁷ Ez a minta az EU-KKE régióin kívül is megfigyelhető. Világviszonylatban azok az országok, amelyeknek nem sikerül megvetniük a lábukat a globális értékláncokban, jellemzően nem rendelkeznek kifejezett funkcionális szakosodással.

3.1 táblázat

Az EU-KKE funkcionális profiljai minden iparágban, 2003–2020-as átlag

Ország	Értéklánc működés	Székhely-szolgáltatások	K+DF és ICT szolgáltatások	Termelés	Értékesítési, logisztikai, marketing és támogató szolgáltatások	Üzleti szolgáltatások és technikai támogatás
Visegrádi országok						
CZ		0,14	0,57	1,54	0,52	0,25
HU		0,09	0,43	1,53	0,55	0,39
PL		0,19	0,45	1,21	1,00	0,87
SK		0,08	0,30	1,64	0,44	0,26
Átlag		0,16	0,46	1,44	0,80	0,69
Az EU Balkáni tagállamai						
BG		0,16	0,62	1,36	0,67	0,80
HR		0,13	0,75	1,11	1,28	0,37
RO		0,28	1,01	1,34	0,59	0,63
SI		0,40	0,69	1,39	0,58	0,67
Átlag		0,26	0,93	1,34	0,66	0,68
Balti országok						
EE		0,16	0,74	1,26	0,89	0,59
LT		0,16	1,37	1,04	0,88	1,16
LV		0,19	0,58	1,07	1,28	0,74
Átlag		0,17	1,16	1,11	1,00	0,99
Az EU-15 kiválasztott országai						
DE		1,75	1,25	0,81	1,20	0,87
FR		0,96	1,17	0,68	1,15	2,16
IT		0,52	1,52	0,89	1,16	0,87
UK		1,73	1,43	0,60	1,32	1,49
AT		1,96	1,63	0,96	0,86	0,48

Megjegyzés: A funkcionális profilok az egyes országok befelé irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetési projektjei által létrehozott munkahelyeken alapuló relatív funkcionális szakosodási (RFS) intézkedések (az EU átlagához viszonyítva). A csoportok átlagát az egyes értékláncok projektjei által létrehozott munkahelyek számával súlyozzák. Annak az országnak, amelynek olyan funkcionális részesedése van bármely értékláncban, amely megegyezik az EU átlagával, az RFS értéke 1 lesz abban az adott értéklánc működésében.

Forrás: fDi piacok adatbázisa; saját számítások Stöckinger (2021) kiigazított módszertana alapján.

Annak érdekében, hogy bemutassuk, hogy az EU-KKE funkcionális szakosodási mintája nem található meg az egész EU-ban, a 3.1 táblázat más kiválasztott tagállamokat is felsorol. Figyelembe véve a tudásintenzív gyártás előtti funkciók (vállalatiközpont-szolgáltatások és K+F) meglehetősen magas értékeit, ezek a gazdaságok vállalatiközpont-gazdaságként jellemezhetők az Európai Gyáron belül. Ausztria vegyes eset lehet, mivel nemcsak a gyártás előtti tevékenységeknél kap magas pontszámokat, hanem olyan funkcionális szakosodással is rendelkezik az értéklánc alapú termelésben, amely közel áll az egyhez.

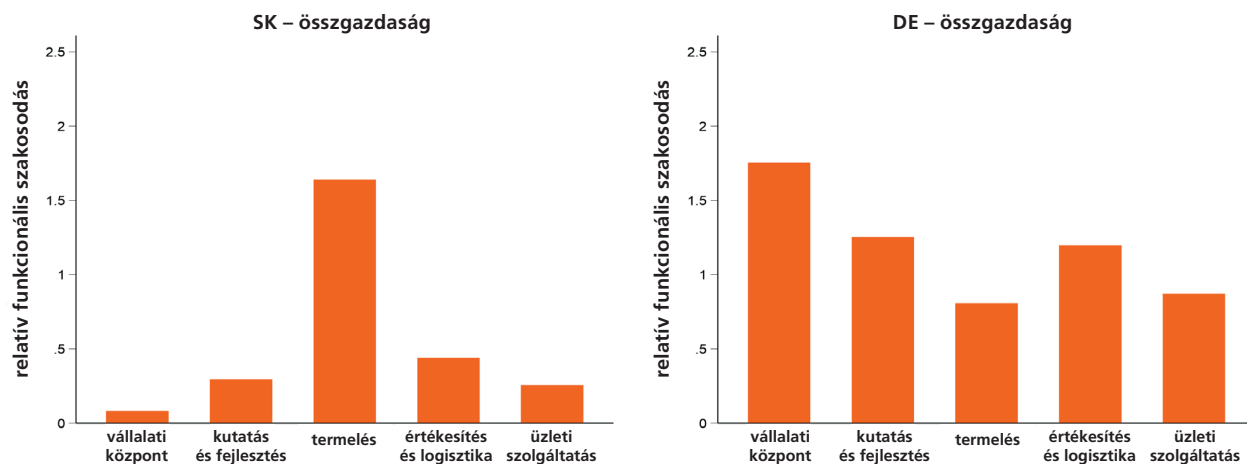
Fontos, hogy ezek az egymással ellentétben álló funkcionális szakosodási minták az EU-KKE és az EU-15 főbb gazdaságai között természetesen elválaszthatatlanul összekapcsolódnak, és valójában kiegészítik egymást a termelési hálózatokban, amelyek globális kontextusban nyilvánvalóan előmozdították az EU termelésben elfoglalt versenyképességét¹⁸. Ennek szemléltetésére a 3.1 ábra ezeket a funkcionális kiegészítő elemeket mutatja be. A konkrét országpárok meglehetősen véletlenszerűen

kerülnek kiválasztásra (a KKDKE- és más EU-tagországok csoportján belül), és nem azt sugallják, hogy Németország például különleges mértékben kapcsolódik Szlovákiához. Az országpárok inkább reprezentatív példaként szolgálnak a vállalatiközpont- és a gyártó gazdaságok számára azáltal, hogy vegyítik az EU-KKE párokat Nyugat Európával. Ezek a profilok azért is figyelemre méltók, mert bizonyos különbségek ellenére még mindig igaz, hogy Németország és mondjuk Franciaország funkcionális profilja hasonlóbb, mint például Németország és Szlovákiaé, annak ellenére, hogy Szlovákia része a németek által vezetett Közép-Európai Gyártási Központnak. (IMF 2013; Stehrer és Stöckinger 2015; Stöckinger 2016). Ez az alacsony német termelési szakosodás meglepőnek tűnhet, tekintve Németország hírnevét, melynek értelmében Németország az európai termelés motorja. Németország funkcionális profilja azonban egyszerűen azt tükrözi, hogy Németország erős termelési szektorában elsősorban vállalatiközpont-, kutatás-fejlesztési és formatervezési tevékenységeket végez, de csak kisebb mértékben felel a tényleges gyártásért. Ez a funkcionális minta megmagyarázza, hogy a fogyasztók miért találnak „Designed in Germany” vagy „Developed in Germany” eredetmegjelöléseket a különböző termékeken, a háztartási készülékektől a kerékpárokig.

¹⁸ Az USA-hoz vagy Japánhoz képest az EU sikeresebben védte meg a globális exportban elfoglalt világpiaci részesedését, lásd pl. Stöckinger et al. (2018).

3.1 ábra

Szlovákia és Németország: Példák az EU-n belüli funkcionális komplementaritásra, minden iparág, 2003-2020-as átlag

Megjegyzés: A funkcionális profilok az egyes országok befelől irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetési projektjei által létrehozott munkahelyeken alapuló relatív funkcionális szakosodási (RFS) intézkedések (az EU átlagához viszonyítva). A csoportok átlagát az egyes értékláncok projektjei által létrehozott munkahelyek számával súlyozzák. Annak az országnak, amelynek olyan funkcionális részesedése van bármely értékláncban, amely megegyezik az EU átlagával, az RFS értéke 1 lesz abban az adott értéklánc működésében.

Forrás: FDI piacok adatbázisa; saját számítások Stöckinger (2021) kiigazított módszertana alapján.

Míg a beruházások beáramlása és az ahhoz kapcsolódó európai termelési hálózatok integrációja beépül a növekedési folyamatba, az EU-KKE integrációs növekedési modelljében a közvetlen külföldi tőkebefektetések becsalogatására irányuló bérkülönbség-alapú ösztönző rendszer nem problémamentes. A gyártó gazdaságra való szakosodás, amely az EU-KKE-t a nyugati multinacionális vállalatok műhelyeivé változtatta, hosszú távon potenciálisan kedvezőtlen. Kedvezőtlen lehet, mert a globális értékláncokban felaprózott munkamegosztás megkönnyítette a feldolgozóipar megalapozását nemcsak az EU-KKE-vállalatok, hanem számos fejlődő országban tevékenykedő vállalat számára is¹⁹.

Elfogadva azt a tényt, hogy az EU-KKE gazdaságok első sorban gyártó gazdaságként szolgálnak az európai termelési hálózatokban, felmerül az az alapvető kérdés, hogy utalnak-e jelek arra, hogy a régió vagy egyes országok az ebből a szerepből történő kilépés jeleit mutatnák. Az ebből a szerepből való kitörést szükségesnek tartják az egy főre eső nyugat-európai jövedelemszint elérése érdekében, és ez különösen az EU-KKE fejlettebb országaiban, például a Cseh Köztársaságban vagy Szlovéniában indokolt.

A funkcionális folyamatok időbeli nyomon követése érdekében az egyes értéklánc-tevékenységek szakterületeit egyetlen mutatóban térképezik fel, figyelembe véve a termelés funkcionális szakosodásának és az összes nem termelési tevékenységnek arányát (a vállalatiközpont-tevékenységek, K+F, értékesítési és támogatási szolgáltatások, valamint az üzleti vállalkozások közötti arányt). Az így

kapott relatív termelési szakosodás egyértelműen cáfolja azt az elképzelést, hogy az EU-KKE-régió a funkcionális változás irányába mozdult volna el (3.2 ábra). Ha valami, akkor a három kistérség (visegrádi országok, az EU-balkáni tagállamai és a balti államok) viszonylagos termelési szakosodásának tendenciája arra utal, hogy a jelenlegi funkcionális szakosodás megerősödik. Ez a tendencia mindenekelőtt a visegrádi országokban legalábbis két okból aggasztó. Először is ez az az országcsoport, ahol a termelés funkcionális szakosodása a legjellemzőbb. Másodszor, ennek a csoportnak a tagjai rendelkeznek az EU-KKE-n belül a legmagasabb egy főre eső GDP-vel, ezért itt az ideje, hogy megváltoztassák funkcionális szakosodási modelljeiket. Jellemzően az országok gazdagodásával párhuzamosan a komparatív előnyök megváltoznak, és ez igaz a funkcionális szakosodás modelljére is, amely a funkcionális komparatív előnyöket tükrözi. Szlovénia és potenciálisan Lengyelország kivételével úgy tűnik, hogy nem ez a helyzet. Erre a kérdésre a 2.1.2 részben térünk vissza.

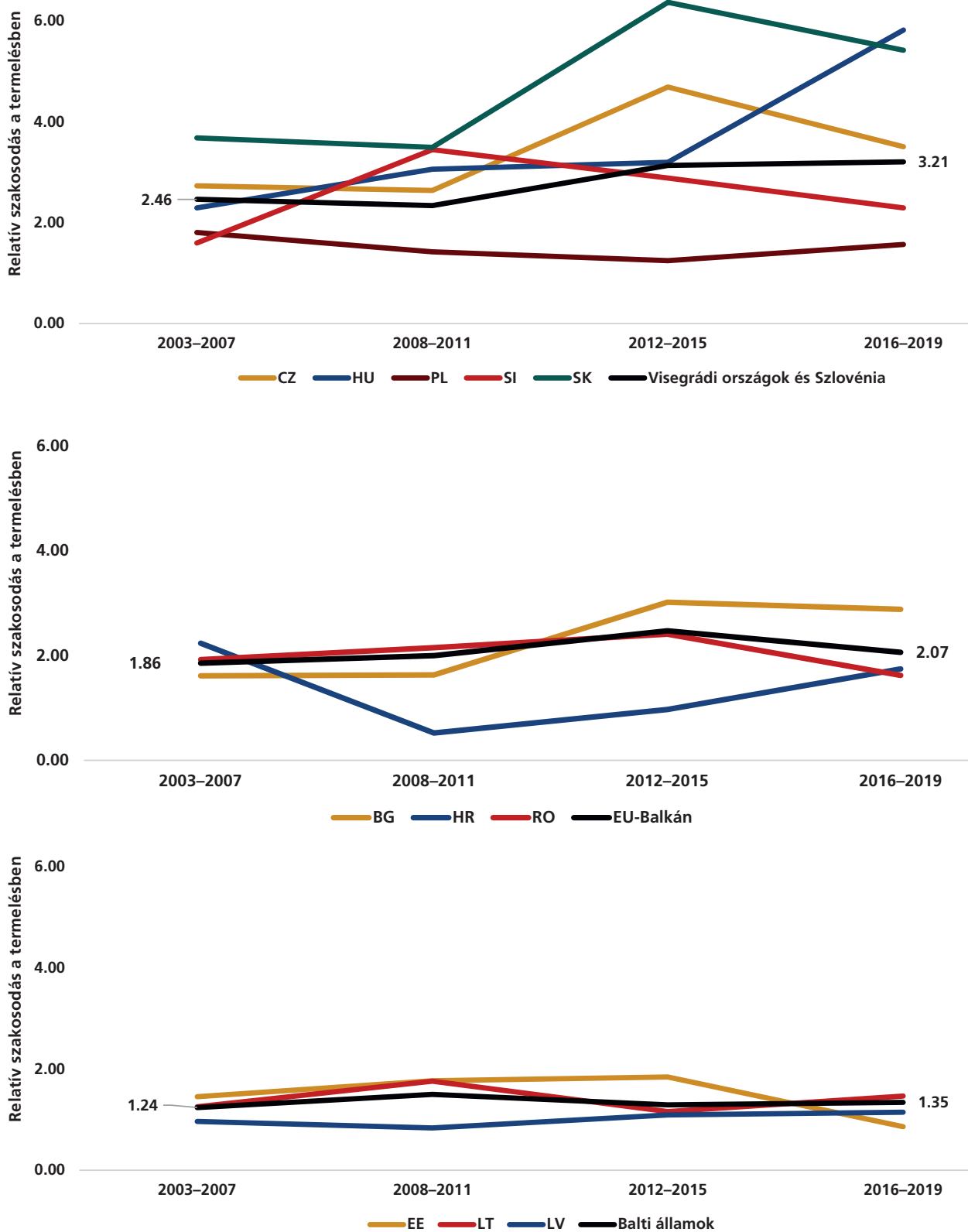
Az imént vázolt funkcionális szakosodási minták érdekes jellemzője, hogy nagyrészt függetlenek az ipari szakosodásoktól. Ezért az egyes feldolgozóiparok számára levezethetők (3.2 táblázat). A globális értékláncokat leginkább meghatározó iparágakra és a visegrádi gazdaságokra összpontosítva megállapítható, hogy a gyártó gazdaságra való szakosodás ezen iparágakon belül is észrevehető. Ide tartozik a gépjárműipar (a 3.2 táblázatban járműként jelölve) és mindenek felett az ugyanolyan fontossággal bíró elektronikai ipar. Általánosságban a funkcionális komparatív előnyök (1-es és annál nagyobb érték) ritkák a tényleges termelési tevékenységen kívül.

Van azonban egy figyelemre méltó kivétel, mégpedig a gyógyszeripar. Itt a Cseh Köztársaság és Lengyelország funkcionálisan az értéklánc gyártás utáni szolgáltatási szegmensére specializálódott, a Cseh Köztársaság

¹⁹ Ennek oka, hogy a globális értékláncok világában elegendő, ha egy ország csak az értékláncok egy bizonyos szegmensét sajátítja el, és már nem kell a termék gyártási folyamatához szükséges képességek teljes skáláját kifejlesztenie ahhoz, hogy megvehesse a lábát egy új iparágban (Collier és Venables 2007).

3.2 ábra

Időbeli funkcionális szakosodás az EU-KKE-ben, 2003–2020

Megjegyzés: A funkcionális profilok az egyes országok befelé irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetési projektjei által létrehozott munkahelyeken alapuló relatív funkcionális szakosodási (RFS) intézkedések (az EU átlagához viszonyítva). A csoportok átlagát az egyes értékláncok projektjei által létrehozott munkahelyek számával súlyozzák. Annak az országnak, amelynek olyan funkcionális részesedése van bármely értékláncban, amely megegyezik az EU átlagával, az RFS értéke 1 lesz abban az adott értéklánc működésében.

Forrás: fDi piacok adatbázisa; saját számítások Stöckinger (2021) kiigazított módszertana alapján.

3.2 táblázat

Ipari szintű funkcionális profilok a visegrádi országokban, 2003–2020-as átlag

Ország	Iparág	Székhely-szolgáltatások	K+F és ICT szolgáltatások	Termelés	Értékesítési, logisztikai, marketing és támogató szolgáltatások	Üzleti szolgáltatások és technikai támogatás
CZ	Gyógyszerek	0,72	1,15	0,65	1,88	2,71
	Elektronika	0,30	0,51	1,49	0,45	0,78
	Elektronikai eszk.	0,16	0,32	1,12	0,49	0,45
	Gépek	0,26	0,88	1,26	0,22	0,73
	Járművek	0,01	0,40	1,15	0,47	0,50
HU	Gyógyszerek	0,08	0,99	1,19	0,67	2,28
	Elektronika	0,01	0,12	1,73	0,27	0,39
	Elektronikai eszk.	0,25	0,59	1,11	0,46	0,14
	Gépek	0,15	0,13	1,17	1,14	0,13
	Járművek	0,17	0,36	1,11	0,84	0,91
PL	Gyógyszerek	0,00	0,43	0,91	2,22	2,84
	Elektronika	0,06	0,47	1,34	0,91	0,22
	Elektronikai eszk.	0,32	0,35	1,10	0,60	0,68
	Gépek	0,09	0,40	1,16	1,01	0,25
	Járművek	0,16	0,47	1,08	0,87	1,86
SK	Gyógyszerek	0,00	0,93	1,10	1,26	0,00
	Elektronika	0,18	0,69	1,36	0,61	1,16
	Elektronikai eszk.	0,05	0,24	1,17	0,16	0,00
	Gépek	0,11	1,69	1,19	0,28	0,33
	Járművek	0,14	0,10	1,18	0,56	0,10
Átlag	Gyógyszerek	0,62	0,90	1,00	1,91	2,65
	Elektronika	0,22	0,52	1,49	0,72	0,78
	Elektronikai eszk.	0,28	0,40	1,12	0,53	0,61
	Gépek	0,19	1,03	1,20	0,96	0,52
	Járművek	0,16	0,39	1,13	0,74	1,35

Megjegyzés: A funkcionális profilok az egyes országok befelé irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetési projektjei által létrehozott munkahelyeken alapuló relatív funkcionális szakosodási (RFS) intézkedések (az EU átlagához viszonyítva). A csoportok átlagát az egyes értékláncok projektjei által létrehozott munkahelyek számával súlyozzák. Annak az országnak, amelynek olyan funkcionális részesedése van bármely értékláncban, amely megegyezik az EU átlagával, az RFS értéke 1 lesz abban az adott értéklánc működésében.

Forrás: fDi piacok adatbázisa; saját számítások Stöckinger (2021) kiigazított módszertana alapján.

pedig a K+F-re is. A gyógyszeripar az EU-KKE némelyik országában ezért ellentmond a régió általános funkcionális profiljának. A gyógyszeriparon belül gyártó gazdaság helyett a régió több országa, köztük a visegrádi országok is, kezdő vállalatiközpont-gazdaságként írható le, így ez az iparág érdekes út lehet számos EU-KKE- ország számára, beleértve (de nem kizárólag) Lengyelországot és a Cseh Köztársaságot is.

3.1.2 A FUNKCIONÁLIS FEJLŐDÉS CSAPDÁJA ÉS KIHATÁSAI A RÉGIÓ NÖVEKEDÉSI MODELLJEIRE

Itt az ideje, hogy az EU-KKE-országok megváltoztassák funkcionális szakosodási modelljeiket. Általános-ságban, ahogy az országok fejlődnek, egyre inkább át-helyezik funkcionális szakosodási profiljukat a gyártó gazdaság profiljától a vállalatiközpont-gazdaságára. Amint az a 2.1.1 részből kitűnik, ez a tendencia a 2003 és a 2020 első feléve közötti időszakban az EU-KKE-gazdaságokban

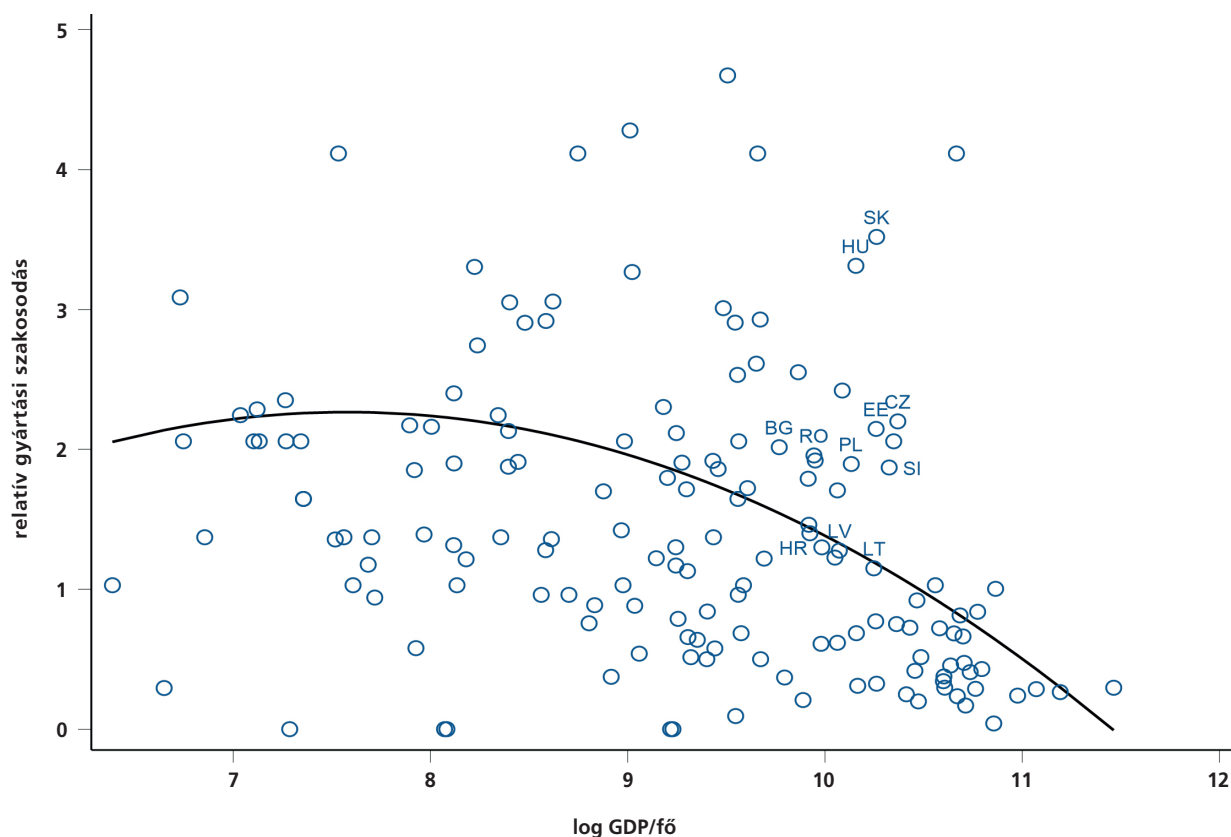
nagyrészt hiányzott. Ennek oka az EU sajátos konstellációjában található. Mivel az EU-KKE-országok főleg fejlettebb uniós partnereikkel (pl. Németországgal, Franciaországgal vagy Olaszországgal) közösen gyártanak és kereskednek, viszonylag nehéz megváltoztatniuk szakosodási mintájukat. Ez nem azt jelenti, hogy meg kellene fordítani az EU-KKE európai értékláncokba történő integrációját, és azt sem, hogy ez áthidalhatatlan akadály lenne²⁰. Inkább rá-mutat arra a tényre, hogy számos lehetőség mellett a mély gazdasági integrációval olyan kihívások is együtt járnak, amelyekkel a politikai döntéshozóknak tisztában kell lenniük. Az, hogy itt az ideje megváltoztatni az EU-KKE álta-lános funkcionális szakosodását, globális összehasonlítás-ban válik egyértelművé (3.3 ábra).

E célból az (egy főre jutó GDP-hez közelített) fejlődési sza-kasz és a relatív gyártási szakosodás közötti szoros kap-csolatot az egy főre jutó átlagos GDP (a 3.3 ábra púpos

²⁰ Ezt bizonyítja például a gyógyszeripar helyzete.

3.3 ábra

Elvárt és aktuális szakosodás a gyártásban globális összehasonlításban, 2003–2018-os átlag

Megjegyzés: A relatív gyártási szakosodás a relatív funkcionális szakosodási (RFS) intézkedésekből kerül levezetésre, ebben az esetben a globális mintához történő összehasonlításban és a projektek száma alapján számítják ki. Ez a gyártási RFS és az összes nem gyártásalapú tevékenység (székhelyszolgáltatások, K+F, értékesítési és támogatási szolgáltatások és üzleti szolgáltatások) közötti arány. Az az ország, ahol a relatív gyártási szakosodás megegyezik a globális átlaggal, 1-es értéket kap. A csoportátlagok az egyes országban meglévő projektek száma alapján kerülnek súlyozásra. Az egy főre jutó GDP-adatok 2014-ből származnak. Forrás: fDi piacok adatbázisa; Penn World Tables PWT) Version 9.0; saját számítások Stöllinger (2021) kiigazított módszertana alapján.

alakú vonala) alapján várható gyártási szakosodás kiszámítására használják. Stöllinger (2021) becslései szerint, amelyek a 2003–2015-ös időszak relatív funkcionális szakosodásain alapulnak, a gyártó gazdaságra történő szakosodás az egy főre jutó GDP – kb. 8460 USD – értéktöbbletének növekedését indította be. Mivel az EU-KKE egyértelműen meghaladja ezt a küszöbértéket, indokolt a funkcionális profil fokozatos kiigazítása. Ez annál is inkább igaz, mivel Horvátország, Lettország és Litvánia kivételével az EU-KKE valamennyi gazdasága olyan relatív gyártási szakosodással bír, amely jóval meghaladja a jövedelmi szintjük alapján előre jelzett szintet²¹.

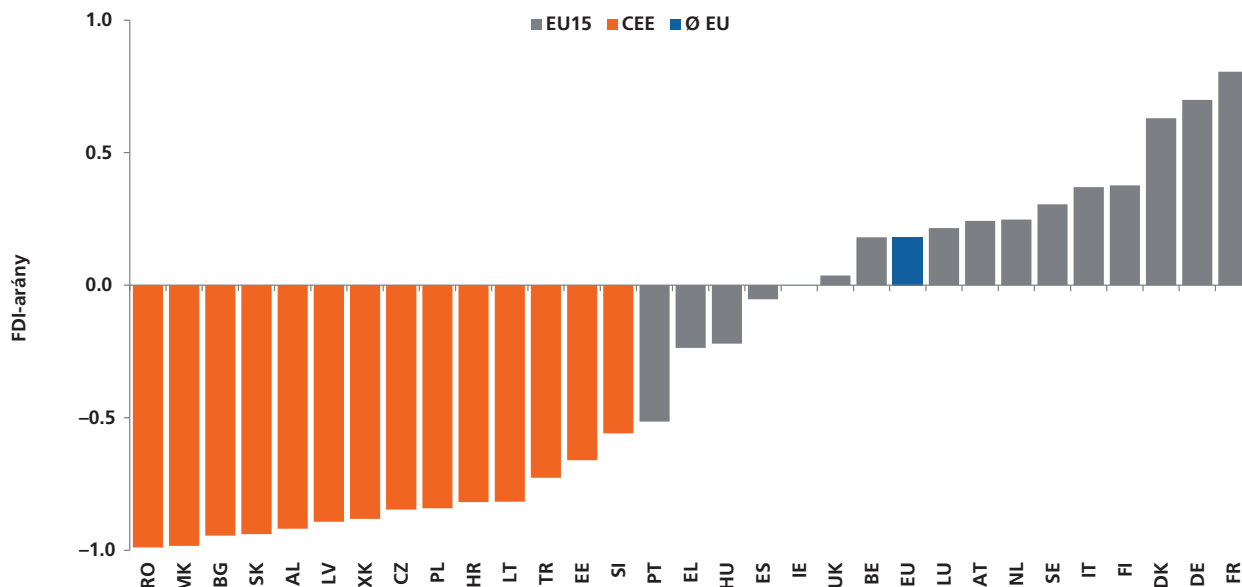
Ezek a megállapítások rámutatnak az EU-KKE funkcionális növekedésében rejlő csapda valós lehetőségére és egyben veszélyére is. Mint említettük, a funkcionális munkamegosztás súlyos hatással van a hozzáadott érték megteremtésére, és így a növekedési kilátásokra. A kérdések egyszerűsítése érdekében a következő módon lehet le-

írni az EU-n belüli jelenlegi funkcionális munkamegosztást: funkcionális komparatív előnyeiknek megfelelően az EU-KKE részt vesz az értéklánc gyártási tevékenységében, míg a nagy EU-15-ök gazdasága komparatív előnyöket élvez a tudás és az immateriális javak terén, lehetővé téve számukra, hogy a vállalatiközpont-funkciókra, a K+F-re és a nyereséges utótermelési szolgáltatásokra szakosodjanak, beleértve a kiskereskedelmi szolgáltatásokat is. A megfelelő tudásalap és az immateriális javak hiányát, amelyek a vállalatok tulajdonosi előnyeinek alapját képezik, megerősítik az európai közvetlen külföldi tőkebefektetések általános adatai. A közép- és kelet-európai országokban, köztük az EU-KKE-ben csak nagyon kevés olyan multinacionális európai vállalat van, amely külföldön vállalkozna közvetlen tőkebefektetésre, így a kifelé és befelé irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetések aránya nagyon alacsony, és egyes esetekben megközelíti a mínusz egy értéket (ami azt jelzi, hogy nincs kifelé irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetés).

²¹ Az eredmények minőségileg hasonlóak, ha az előrejelzett és a tényleges funkcionális szakosodást a befelé irányuló zöldmezős közvetlen külföldi tőkebefektetések által létrehozott munkahelyek alapján számoljuk ki (a projektek száma helyett, mint az ábrán), bár több EU-KKE-ország funkcionális szakosodása többé-kevésbé megfelel az egy főre jutó GDP alapján elvárt szintnek.

3.3b ábra

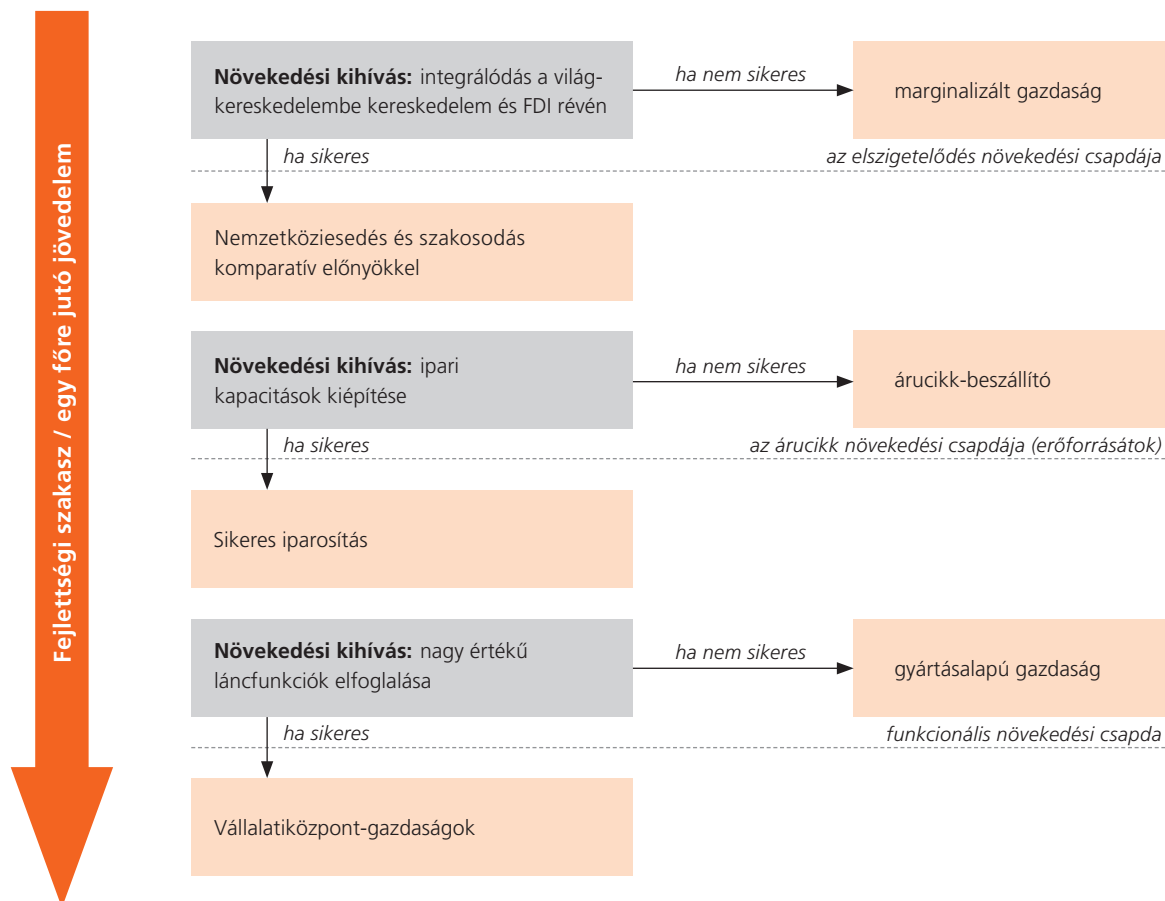
A kifelé és befelé irányuló FDI aránya az európai országokban, 2016

Megjegyzés: FDI-arány = a kifelé és befelé irányuló FDI aránya (mínusz 1). A bemutatott adatok alapja a közvetlen külföldi tőkebefektetések állománya. A 0 érték azt mutatja, hogy a kifelé és befelé irányuló FDI értéke kiegyenlített.
Forrás: Eurostat.

3.4 ábra

A növekedés kihívási és szakosodási minták

Megjegyzés: Vázlatos ismertetés
Forrás: Stöckinger (2019).

Ha elfogadjuk, hogy egy ország fejlődési folyamata az alapul szolgáló adottságoktól és képességektől függ, akkor a fejlődés kulcsa, ideértve a funkcionális korszerűsítést is, a képességek ápolása és a tudásbázis bővítése. Ellenkező esetben a növekedési folyamatot főként a termelési tényezők bővülése (extenzív növekedés) és a kockázatok fogják előbbre vinni. Az országok javíthatják esélyeiket a tartós növekedés megvalósítására, ha a növekedési folyamat főként intenzív természetű, vagyis az innováció és a technológiai változás vezérli.

Fontos, hogy nyitott gazdaságokban az adottságok és képességek is meghatározzák az országok szerepét a világgazdaságban. Ideális esetben az integrációs folyamatok segítik az országokat abban, hogy áttérjenek a tudás és az innováció által vezérelt növekedési folyamatra, és fokozatosan megváltoztassák funkcionális szakosodásaikat, hogy vállalatiközpont-gazdaságokká váljanak. Azonban ezen a vállalatiközpont-gazdaságok felé vezető úton az országok számos „fejlődési csapdával” szembesülhetnek (3.4 ábra).

Az európai integrációs folyamatnak és az EU-nak mint intézményi támpontnak köszönhetően az EU-KKE-országok meglehetősen sikeresen fejlődtek, és minden országnak sikerült beilleszkednie az EU regionális gazdaságába, sőt valójában a világgazdaságba is, elkerülve ezzel az első fejlődési csapdákat, illetve hogy marginalizált és nagyrészt elszigetelt országgént végezzék. A marginalizált gazdaságok általában az elhanyagolt infrastruktúrától és a nem működő intézményektől (bukott államok) szenvednek, ami megakadályozza őket abban, hogy megvessék lábukat a nemzetközi kereskedelemben, az FDI bevonását nem is említve. Ráadásul, amint látható volt, az EU-KKE-régió nagyon sikeresen felépítette a modern ipari termelési kapacitásokat, elkerülve ezzel a tiszta árucikk-beszállítói válást, amely sors szorosan kapcsolódik az úgynevezett erőforrásokhoz, amely sok dél-amerikai gazdaságot, Észak-Afrika és a Közel-Kelet országait kísérti. A 2.1.2 rész eredményei azonban azt sugallják, hogy az EU-KKE-gazdaságoknak, noha átestek egy iparosítási (vagy újraiparosítási) folyamaton, mégis át kell térniük a gyártó gazdaságról a vállalatiközpont-gazdaságra. Vagyis ki kell igazítaniuk funkcionális szakosodásaikat, és az értéklánc további, tudásintenzív szegmenseit kell elfoglalniuk, és pedig magas hozzáadott értékű potenciállal. Az ilyen átmenet ígéretes jelei észrevehetők a gyógyszeriparban, de egyelőre úgy tűnik, hogy más iparágakban nem igazán terjedtek el.

3.2 A KÖZVETLEN KÜLFÖLDI TŐKEBEFEKTETÉSEK ÉS A COVID-19-VILÁGJÁRVÁNY

FŐBB ÜZENETEK

Az EU-KKE továbbra is stabil célpont maradt a külföldi befektetők számára, de a jelenlegi szinthez képest nemigen lehetséges jelentős növekedés. A nemzetközi értékláncba integrált külföldi leányvállalatok jövője attól függ, hogy képesek-e megújulni a multinacionális vállalati hálózatokon belül.

A befektetők hazatelepített bevétele egyre fontosabb politikai téma az EU-KKE-ben, és gyakran negatív felhanggal szólnak róla. Ezt azonban legalább részben ellensúlyozza az újrabefektetett nyereség és a kereskedelmi többlet.

2020 második negyedében, a járvány okozta ellátási sokkot követően a termelési láncok rendkívül gyorsan helyreálltak. Közép-távon az EU-KKE profitálhat a német és más nyugat-európai multinacionális cégek közelségéből.

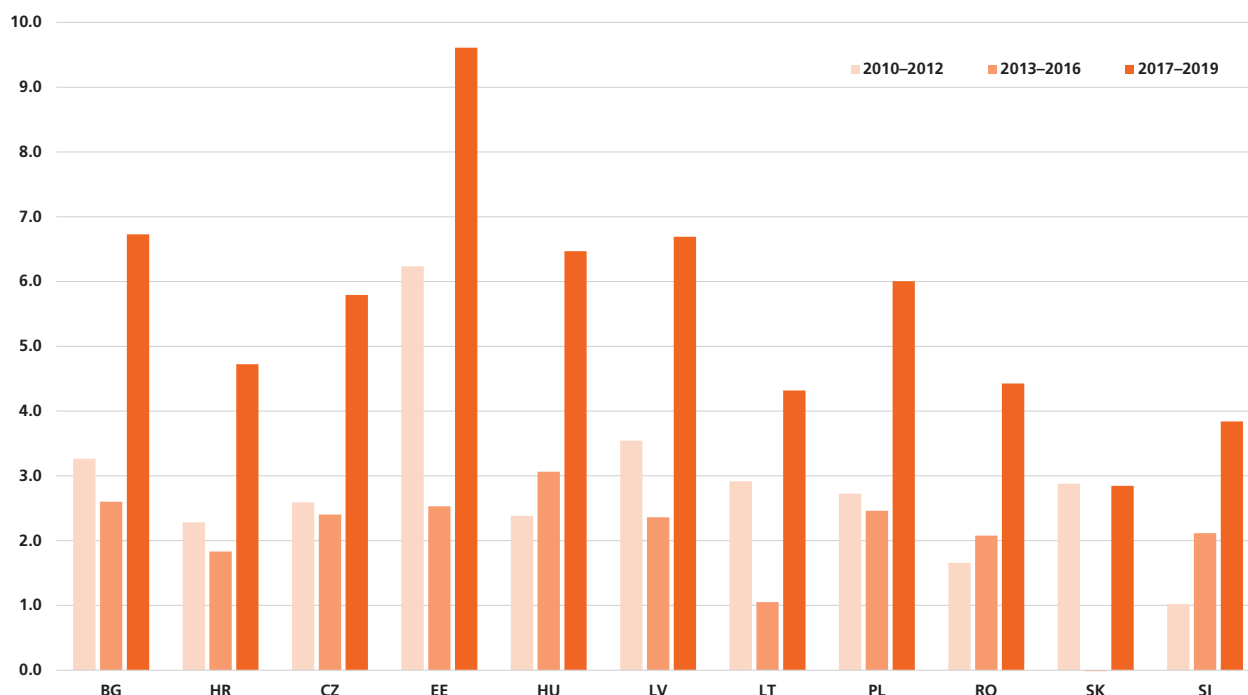
3.2.1 A KÖZVETLEN KÜLFÖLDI BEFEKTETÉSEK TRENDJEI AZ EU-KKE-BEN A 2010-ES ÉVEKBEN

Az elmúlt évtizedben az FDI az EU-KKE-ben a befektetések finanszírozásának fő forrása volt. A piacgazdaságra való áttérésben szintén kulcsfontosságú technológiai és tudásforrásnak számított, és az EU-hoz történő csatlakozás után is megalapozta a gazdasági növekedést és a szerkezeti korszerűsítést. A közvetlen külföldi tőkebefektetések folytatódtak a pénzügyi világválság után is, bár a korábbihoz képest lassabb tempóban; követve a határokon átnyúló befektetési tevékenységek gyengülésének globális tendenciáját. A régió 2010–2019-ben átlagban a GDP 2,6%-át kitevő mértékben kapott közvetlen külföldi tőkebefektetéseket.²² A tíz évet három különböző intenzitású tőkebeáramlási időszakra bonthatjuk (lásd az alábbi grafikont). Ez magában foglalta a válság utáni újjáépítést, amelyet 2013–16-ban pangás, majd 2017–19-ben javulás követett. Ez utóbbi időszak volt a gazdasági növekedés legerősebb ideje a tárgyalt tíz évben. De 2019 már az FDI és a gazdasági növekedés lassulását jelentette. A Covid-19-válság pedig a növekedés lassulásával és a befektetők optimizmusának hanyatlásával sújtotta a gazdaságokat.

²² Az összes közvetlen külföldi tőkebefektetési adat a wiiw közvetlen külföldi tőkebefektetésekről szóló adatbázisából származik, a fogadó gazdaságok nemzeti bankjainak kiadványaira támaszkodva. A beáramlás nettó értékben, a bruttó beáramlás mínusz a dezintegráció, az irány szerinti alapelv alkalmazásával és a különleges célú gazdasági egységekre vonatkozó adatok nélkül értendő. Részletes módszertani megjegyzésekért lásd a wiiw FDI-jelentést (Adarov et al. 2019) és az IMF Fizetési mérleg kézikönyv ötödik kiadását (BMP5).

3.5 ábra

FDI beáramlás a GDP %-ában az EU-KKE-ben, 2010–2019 között három szakaszban

Forrás: wiw FDI adatbázis nemzeti banki statisztikák alapján

Azok az országok, ahol az átlagos tőkebeáramlás meghaladja ezt a tíz évet, Észtország²³, a Cseh Köztársaság, Magyarország, Lettország és Bulgária voltak; a GDP kevesebb mint 2%-át fektették be Szlovéniában, Szlovákiában²⁴, Lettországra és Horvátországra. Ezek a különbségek tükrözik az üzleti tevékenység feltételeit, a kormányok közvetlen külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos politikáját, valamint a nemzeti gazdasági növekedés ciklusait. A gazdasági növekedés és a növekvő vásárlóerő vonzotta a helyi piacokra orientált befektetőket. A kormányok versenyeztek a nagy exportorientált vagy technológiailag fejlett közvetlen külföldi tőkebefektetésekért, és az EU versenypolitikájának keretein belül támogatást és egyéb preferenciákat biztosítottak a befektetők számára.

Az FDI ipari struktúrája jelentős változásokon ment keresztül, ideértve az iparral kapcsolatos szolgáltatások növekvő jelentőségét is. Az EU-KKE legtöbb országában a szolgáltatások teszik ki az FDI nagy részét. A gazdasági tevékenységek aránya a balti államokban a legmagasabb, ezekben az országokban az FDI-állomány több mint 70%-os, Észtországban pedig eléri a 82%-ot is. Úgy tűnik, hogy az FDI fő célja a régióban a piacok felkutatása: a pénzügyi és biztosítási tevékenység, ezenkívül a nagy- és kiskereskedelem továbbra is olyan kulcsfontosságú ágazatok, amelyek vonzzák a befektetőket. Magyarország, Lengyelország,

Észtország és a Cseh Köztársaság részesedése a legmagasabb az elsősorban exportorientált szakmai, tudományos és műszaki tevékenységekből a közvetlen külföldi befektetésekben; 7–9% között. Az ilyen típusú szolgáltatásokra történő specializálódás elősegítheti a technológiai kiugrást. A feldolgozóipar a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Lengyelországban, Romániában és Szlovákiában (a Közép-Európai Gyártási Központban) a közvetlen külföldi befektetések mintegy 30%-át szerezte meg.²⁵

Az üzleti folyamatok kiszervezését és a megosztott szolgáltatóközpontokat a befektetők számára fontos célként határozták meg az elmúlt években. Ez az iparág a szolgáltatási tevékenységek széles körét lefedi – a telefonos ügyfélszolgálatoktól a szoftverfejlesztésig. Az ilyen tevékenységek készségintenzívek, és készségeken és klasztereken alapulnak, de nem igényelnek nagy tőkeberuházásokat. Lengyelország, Bulgária, a Cseh Köztársaság és Románia a globális top 20 üzleti szolgáltatási helyszín közé tartozik a 2017. évi Global Services Location Index (kerney.com 2018) szerint. Ezekben a szolgáltatásokban a közvetlen külföldi tőkebefektetések nem tőkeintenzívek, vagyis nem az FDI beáramlását, hanem a képzett munkaerő iránti keresletet növelik. Ugyanakkor ezek az olcsó munkaerőt igénylő munkahelyek azzal a veszéllyel szembesülnek, hogy az automatizálás miatt eltűnhetnek.

²³ Észtország 2019-es kivételesen magas értéke a svéd bankok itteni koncentrációjának köszönhető, amelyek mindhárom balti országot kiszolgálják. Szlovákiában 2013-ban negatív beáramlás történt a befektetések leépítése miatt.

²⁴ Szlovákiában 2013-ban negatív beáramlás történt a befektetések leépítése miatt.

²⁵ A gyakorlatban gyakran nehéz eldönteni, hogy az egyes esetekben melyik vállalat az autóipar, és melyik az autókhoz alkatrészeket és szoftvereket gyártó elektronikai ipar része.

Az elmúlt években a régió fejlettebb gazdaságaiba kevesebb nagy új tőkebefektető érkezett, mivel a fontos európai multinacionális vállalatok többsége már jelen volt, és az ázsiai befektetők száma továbbra is csekély, bár növekszik. Még kisebb a távozők száma. Noha vannak olyanok, akik távoznak, szórványosan sor került külföldi leányvállalatok bezárására és újrarendezésére, amikor a munkaerő-költségek emelkedtek, különösen a cipő- és ruhaiparban vagy az egyszerű autóalkatrész-gyártásban. Helyüket általában a produktívabb tevékenységek foglalták el. A befektetőknek rendszerint hosszú távú céljaik vannak, és az EU-KKE-t nemzetközi értékláncaik integrált helyszínének tekintik. Az új technológiák bevezetése a meglévő leányvállalatokban történik. A leányvállalatok jövője azon múlik, hogy képesek-e termék- és folyamatfejlesztéssel, valamint a hatékonyság fokozásával növelni az értékláncban betöltött szerepüket. Ennek a folyamatnak a tükrében az FDI-re vonatkozó politika részben megváltozott az új vállalatok bevonásától az alapított leányvállalatok növekedése támogatásának irányába. Öröndetes módon a fent vázolt kérdések fényében megfigyelhető az innováció és az exportorientált szolgáltatásokba történő befektetések támogatásának tendenciája is.

3.2.2 KÜLFÖLDI TULAJDON, JÖVEDELEM-TRANSZFER ÉS A KORMÁNYOK SZEREPE

A közvetlen külföldi tőkebefektetések jelentősége az EU-KKE-gazdaságokban meghaladja az EU átlagát, ha a külföldi leányvállalatok hozzáadott értékben való részarányával mérjük (3.6 ábra). Németország és más nagy, fejlett tagál-

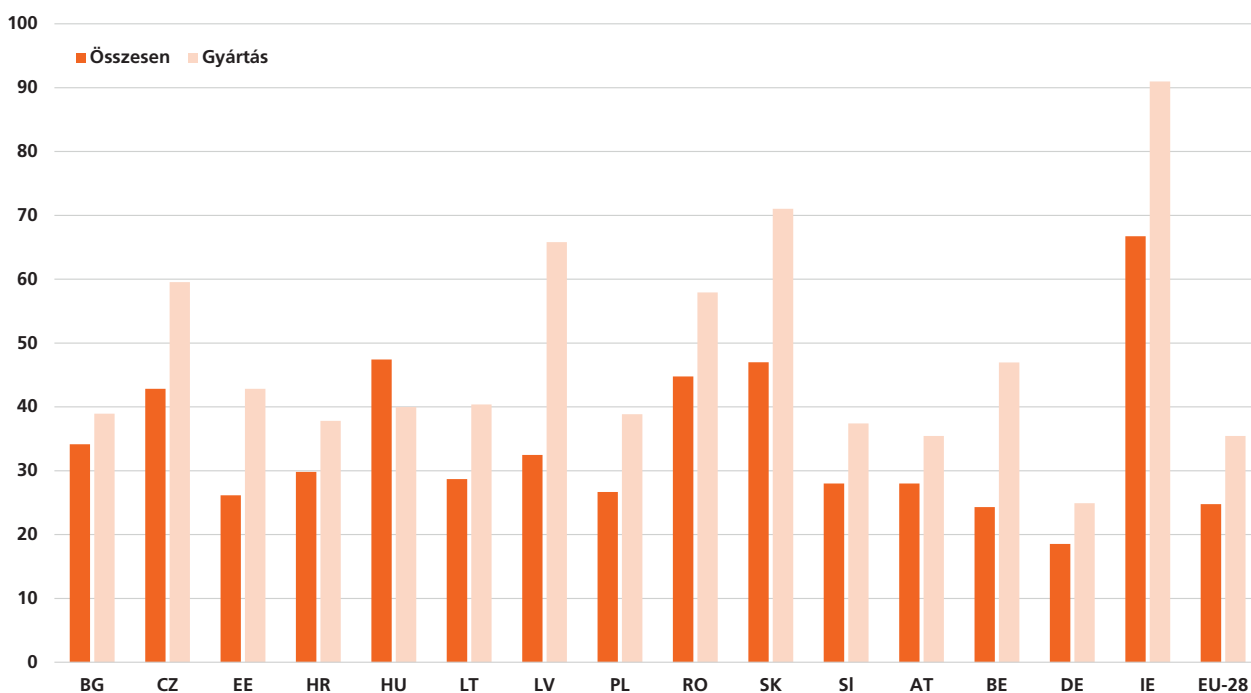
lamok természetesen kevésbé függenek a befelé irányuló külföldi befektetéstől, valójában ők a fő befektetők más országokban. De az EU-KKE álláspontja nem különösen kiemelkedő európai összehasonlításban; Írország jobban függ a közvetlen külföldi tőkebefektetéstől, mint bármely más tagállam, és az olyan kis fejlett országok, mint Ausztria vagy Belgium az olyan kevésbé FDI-függő EU-KKE-khez hasonló mutatókkal rendelkeznek, mint például Lengyelország vagy Szlovénia; a belga gyártást sokkal inkább jellemzi a külföldi dominancia, mint a lengyelt vagy a magyart.

A külföldi leányvállalatok hozzájárulása a nem pénzügyi ágazat hozzáadott értékéhez Szlovákiában és Magyarországon a legnagyobb (közel 50%), ezt követi Románia (45%) és a Cseh Köztársaság (42%). Ezek azok az országok, amelyek az élvonalak között vannak a GDP százalékában kifejezett FDI-állomány alapján. Lengyelország, ahol a belföldi tulajdonú vállalatok megőrizték értéktérítésben elfoglalt dominanciájukat, nagy és diverzifikált gazdaságának köszönhetően viszonylag alacsony külföldi penetrációval rendelkezik. A külföldi részesedés számos kisebb gazdaságban is 30% körüli vagy alacsonyabb. Ezért nem beszélhetünk az EU-KKE-ben átfogó külföldi dominanciáról. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek a statisztikák nem fedik le azokat a pénzügyi szolgáltatásokat, amelyek az EU-KKE-ben az FDI fő célpontjai voltak.

A külföldi részesedés a feldolgozóiparban általában magasabb, mint a teljes gazdaságban. A külföldi leányvállalatok domináns helyzetben vannak, és a hozzáadott érték több mint 50%-át adják a Cseh Köztársaságban, Litvániában, Romániában és Szlovákiában. Ez az arány csak 40%

3.6 ábra

A külföldi leányvállalatok hozzáadott értéke az üzleti gazdaság összes hozzáadott értékének részarányaként, a pénzügyi és biztosítási tevékenységek kivételével, 2018, %-ban

Megjegyzés: A Foreign affiliates statistics (Külföldi vállalatokra vonatkozó statisztikák, FATS) legalább 50% -os külföldi tulajdonú társaságokra utalnak; strukturális üzleti statisztikákon (SBS) alapuló teljes üzleti gazdaság.
Forrás: A szerző saját számítása az Eurostat FATS és SBS alapján.

Magyarországon, ahol kevés külföldi részvényessel rendelkező nagyvállalat van. Ebben az összefüggésben fontos megjegyezni, hogy ezek a gazdaságok gyakran alacsony hazai hozzáadott értékkel rendelkező importált alkatrészek összeszerelői és termékek gyártói. Ezért a külföldi leányvállalatok részesedése a termelési értékben körülbelül 10 százalékponttal magasabb, mint a hozzáadott értékben.

A külföldi befektetők leányvállalataikat nemzetközi értékláncokba szervezték, és a magyarországi és szlovákiai export 80%-át adják. A külföldi szektor összességében tőkeintenzívebb, nagyobb termelékenységgel bír, és magasabb béreket fizet, mint az ugyanazon tevékenységgel foglalkozó hazai vállalatok. A hazai tulajdonú gazdaságot korlátozott nemzetközi versenyképességgel rendelkező KKV-k dominálják, melyek csekély mértékben integráltak a nemzetközi értékláncba, még a harmadik körös (Tier 3) beszállítói körben is. A külföldi dominancia a hazai vállalkozások gyengeségét és a két szektor közötti gazdasági kettősség jelenlétét jelzi (Hunya 2017). Mély a tudásbeli különbség a külföldi és a hazai vállalatok között, bár néhány üstökös azért megtalálható a hazai cégek között is.

A külföldi tulajdon EU-KKE-ben meglévő dominanciájáról szóló politikai vita a 2010-es évek során felerősödött. Ez annak ellenére történt így, hogy a külföldi leányvállalatok hozzáadott értékben elfoglalt részesedése alig növekedett. Kivételt képeztek azok a gazdaságok, melyekben a gazdaságban meglévő külföldi részesedés a korábbi átlag alatt maradt; Horvátországban és Szlovéniában, de Szlovákiában is, ahol úgy tűnik, alig vannak hazai cégek.

Vita alakult ki a befektetők hazatelepített nyereségéről is. Ez azonban összetett, több árnyalattal rendelkező realitás, mely ellenáll az egyszerű magyarázatoknak és következtetéseknek. Piketty (2018) önkéntes alapon összehasonlította a külföldi befektetők bevételeit azokkal a transzferekkel, amelyeket az EU-KKE kap az EU költségvetéséből, és arra a következtetésre jutott, hogy azok a befektető EU-tagállamok, amelyek az EU költségvetésének nettó befizetői is, többet profitálnak a KKE-ben realizált FDI-ből származó jövedelmekből, mint amennyit tőkeként befektetnek. Ez az összehasonlítás az EU-KKE populista médiájában sokáig szolgált a gazdasági nacionalizmus érveként, és felkorbácsolta a közvetlen külföldi tőkebefektetések elleni érzelmet is. Darvas (2018) és mások (többek között Hunya 2017a) kimutatták, hogy Piketty módszertani hibákat követett el, minek következtében almát hasonlított össze körtevel.

Míg a külföldi befektetők jövedelme a befektetések szükséges eredménye, igazságos vitát kell folytatni a nyereség szintjéről és az újrabefektetés mértékéről. A külföldi befektetők olyan profitot realizálnak befektetéseiken, amely életképessé teszi a befektetéseket²⁶. A 2010-es évek első részében a befektetők gyakran veszteségeket szenvedtek

el, de az elmúlt években a befektetők átlagban számított profitrátája az FDI állomány mintegy 10%-át tette ki. 2017 és 2018 között a Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Litvániában elérte a 12%-ot, ami a befektetők számára meglehetősen magas megtérülési arány. A profit a legtöbb más országban 8%-ot tett ki, ami nemzetközi összehasonlításban is valamivel meghaladja az átlagot (a részleteket lásd Adarov et al. 2019.)

A kérdés az, hogy mi történik a megtermelt bevétellel. Az FDI-hez kapcsolódó bevétel nagy részét, átlagosan mintegy 60%-át hazajuttatják abból az országból, ahol megtermelték. Magyarország, amely rendkívül alacsony adókkal rendelkező ország, a külföldi nyereség több mint 60%-át képes megtartani, a többi EU-KKE-gazdaság kevesebbet. A közvetlen külföldi tőkebefektetések hazatelepített bevételeinek aránya az EU-KKE éves átlagában a GDP mintegy 2,4%-át tette ki, ami közel áll a 2010–2019-es évek közvetlen külföldi tőkebefektetéseiéhez. A magas jövedelemkiáramlás ellenére azonban az újra befektetett bevételek a fejlettebb gazdaságokban az FDI beáramlásának legfontosabb alkotórészévé váltak. A külföldi leányvállalatok Magyarországon, a Cseh Köztársaságban, Lengyelországban és Szlovákiában általában önfenntartók; az új beruházásokat a visszatartott nyereséggel lehet finanszírozni. Az FDI fizetési mérleggel kapcsolatos előnyei az exportorientált külföldi leányvállalatok pozitív kereskedelmi mérlegében mutatkoznak meg. A kereskedelemről származó bevételek (a GDP 1,9%-a) kompenzálják az FDI bevételi számláján elszervezett veszteségek nagy részét (a GDP 2,2%-a). E logika szerint az exportot generáló FDI jobb, mint a belföldipiac-orientált FDI. De a helyi piacorientált közvetlen külföldi tőkebefektetések által nyújtott szolgáltatások nagy része elengedhetetlen az exporttermelő vállalkozások hatékony működéséhez.

A legtöbb közvetlen külföldi tőkebefektetés hozzájárul a hosszú távú gazdasági növekedéshez és a fenntartható fejlődéshez, de vannak olyanok is, amelyeknek nincs pozitív hatásuk, állami támogatásokból keresnek megtérülést, lefölözik a profitot, majd távoznak (Alfaro 2013, OECD 2019). Az ilyen közvetlen külföldi tőkebefektetések nem tilthatók meg az EU piacán, de ösztönzőkkel és egyéb politikai intézkedésekkel irányíthatók (UNCTAD 2018). Az FDI-vel kapcsolatos általános politikai hozzáállás az EU versenyszabályaival összhangban az volt, hogy előnyt és támogatást adjon a technológiailag fejlett gyártási beruházásoknak, míg a megosztott szolgáltatást nyújtó és a hazai befektetők további segítséget kapnak a KKV-politika révén. Az ösztönzők célirányosabbak, az intézmények pedig hatékonyabbak lehetnek, és nem nehéz legjobb nemzetközi gyakorlatokat találni az FDI előnyeinek növelésére (UNCTAD 2015). Akkor merülnek fel problémák, amikor a kormányok eltérnek attól a feladatuktól, hogy a fejlesztést támogassák, és elkezdik adott politikai és gazdasági elitek érdekeit szolgálni.

Az FDI-alapú modernizációval szembeni negatív hozzáállás a 2010-es években több EU-KKE-országban együtt járt a posztkommunista gazdasági és politikai átalakulás kritikájával és az „illiberális demokrácia” fogalmának megjelené-

²⁶ A külföldi befektető nyeresége bruttó módon kerül meghatározásra a fizetési mérleg „elsődleges jövedelem, közvetlen külföldi tőkebefektetésekből származó jövedelem, tartozás” pozíciója szerint. (Adarov et al. 2019).

sével (Kornai 2015). Magyarországon és Lengyelországban, és kisebb mértékben a Cseh Köztársaságban és Romániában is megjelent a gazdasági nacionalizmus, a külföldi tulajdonban lévő eszközök újraállamosítása, az államhatalom koncentrációja, az EU-ellenes propaganda. A hatalomra kerülő populista elit, Magyarországon tartósabban, mint másutt, aláásták a demokratikus intézményeket. A selektív előnyöket és hátrányokat kínáló szabályozási eszközök révén gyakorolt erős politikai hatalmat alkalmazták az üzleti tevékenység megkaparintásához (business capture) (Szanyi 2019). A haszon maffiaszerű hajhászása csökkentette a hatékonyságot, a nyereséget és az uniós forrásokat továbbcsökkentették a haveri körnek (Magyar 2016). Bulgária és Románia nem tett 180 fokos fordulatot, de fékeztek az előrehaladást a jogállamiság kialakításában, amint azt az Együttműködési és Ellenőrzési Mechanizmus is jelzi²⁷.

Az üzleti körülmények kiszámíthatóságának romlása a befogadó gazdaságokban, valamint a befektetők euróváltás által okozott pénzügyi problémái együttesen váltották ki a befektetésekből való kivonulást, mindenekelőtt, ha a fogadó ország befektetői viszonylag magas árat kínáltak (Voszka 2018). A kormányok támogatták a belföldi befektetőket a külföldi eszközök megszerzésében, vagy saját maguk fektettek be Magyarországon és Lengyelországban. A belföldi tulajdonosok ereje növekedett a volt külföldi leányvállalatok átvétele révén, főként a korlátozott verseny által jellemzett belföldi piacorientált tevékenységekben. Magyarországon az állam többek között olyan társaságokban szerezte meg a külföldi tőkét, mint például az E.ON, az Antenna Hungária, a Főgáz és a Budapest Bank 2016–2017-ben. Ennek következtében az FDI beáramlásának sajáttőke-komponense 2014 után alacsony összegekre zsugorodott, 2015-ben, 2018-ban és 2019-ben negatívra fordult. Az államosított vállalatok egy részét később újra értékesítették a helyi haverok számára (Civitas Intézet 2018 és Reuters 2020. 10. 31.). Elérték azt a politikai célkitűzést, miszerint a vagyon tekintetében magyar dominanciát kell elérni a bankrendszerben (GlobalMarkets 2019). A média országos visszaszerzése a kormányközeli hazai befektetőket közelebb hozta a domináns pozícióhoz.

Lengyelországban a külföldi eszközök értékesítése és a tőkeszerkezet átalakítása 2017-ben a helyi bankszektornak is kedvezett. Az olasz UniCredit a Pekao Bankban meglévő 32,8%-os részesedését 2,4 milliárd euróért adta el az állami tulajdonú PZU biztosítótársaságnak és a Lengyel Fejlesztési Alapnak. A lengyel kormány a pénzügyi szektor feletti belföldi ellenőrzés („újrapolonizálás”) megragadásával foglalkozott, és ez a politika pedig jól jött az UniCredit számára, amely alig várta, hogy erősítse olasz anyabankja tőkehelyzetét (Gocłowski 2016 és Rohac 2017). Emiatt és más tranzakciók miatt a korábban külföldiek által uralt lengyel bankszektor fele hazai tulajdonba

került. A Cseh Köztársaságban az információs és kommunikációs ágazat 2017-ben negatív közvetlen külföldi tőkebeáramlást mutatott, ami azt jelezte, hogy külföldi eszközöket adtak el a kormányzati beavatkozásra hajlamos belföldi befektetőknek. Romániában az állami tulajdonban lévő szakosodott pénzügyi intézet, az EximBank felvásárolta a Banca Romaneasca kereskedelmi bankot, a Görög Nemzeti Bank helyi leányvállalatát, miután a Román Nemzeti Bank blokkolta a magyar OTP vételi igényét (Romania Journal 2020).

Ebben az összefüggésben az FDI-nek a külső finanszírozás forrásaként betöltött szerepe csökkent. Az uniós források bőséges átcsoportosítása a 2014–2020 közötti pénzügyi keretben tovább gyengítette a közvetlen külföldi tőkebefektetések politikai helyzetét. Magától értetődő, hogy a kormányok nagyra értékelik azt, hogy a külföldi források szétosztásánál szabadságot élveznek az olyan vállalatok által végrehajtott közvetlen tőkebeáramlások esetében, melyeknél csak gyenge és közvetett irányításuk van. Az uniós támogatások így növelték a kormányok szerepét a gazdaságban, és támogatták a politikai tevékenységet (Civitas Intézet 2018 és Innes 2014).

A külföldi befektetők általában pozitívan vélekednek a liberális gazdasági környezettel rendelkező országokról, és nem szeretik a kiszámíthatatlan állami beavatkozásokat. Ezt a Német Ipari és Kereskedelmi Kamara éves felmérése bizonyítja (tschechien.ahk 2019). Az EU-KKE-nek a 2019-es felmérésben elért pontszámai meglehetősen közel vannak egymáshoz: 2,8 és 3,5 között, egy 1 és 6 között mozgó skálán, ahol az 1 a legjobb. Az első helyen a Cseh Köztársaság helyét Észtország vette át. A listavezető két ország előnye az összes többi országgal szemben a munkaerő és a kormányzat minősége. Lengyelország, majd Szlovákia és Szlovénia következik erős pozíciókban. A befektetők viszonylag több problémát látnak a vezető tízes lista második részében – különösen Magyarországon, Romániában és Bulgáriában, amelyek a legrosszabb pontszámokat kapták. Ez nem azt jelenti, hogy a befektetők elhagynák ezeket az országokat; mindaddig folytatják a befektetéseiket, amíg a tényezőiköltségek vonzóak, a helyi piacok nőnek, és a kormányok nem sértik mozgásszabadságukat.

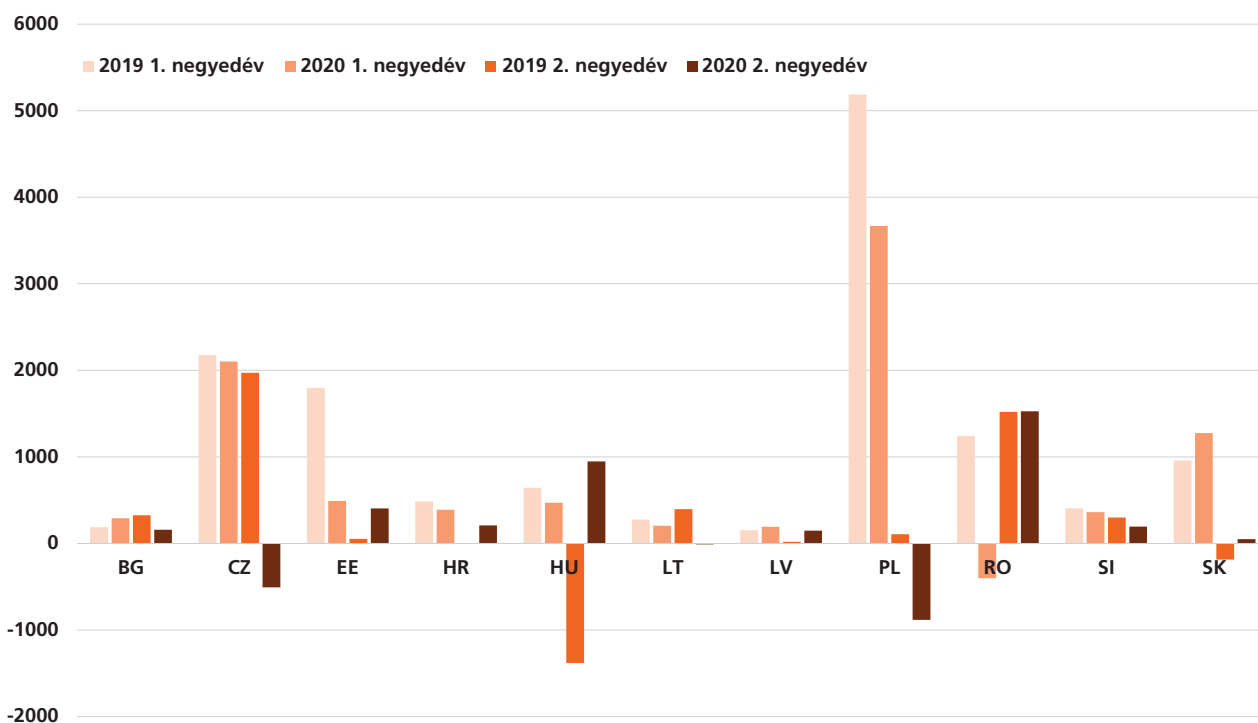
3.2.3 A COVID-19 HATÁSA ÉS A TECHNOLÓGIAI VÁLTOZÁS

A koronavírus-járvány a társadalmakban korlátozó intézkedéseket váltott ki a vírus terjedésének megakadályozása érdekében. Ennek eredménye 2020 első felében a termelés összeomlása, az ellátási láncok megszakadása és számos iparág leállítása volt. A határokon átnyúló beruházások azonnal megéreztek az intézkedések hatását, bár az új projektekbe történő tőkebeáramlás csak bizonyos késéssel állt le. Az FDI-projektek végrehajtása késéseket szenvedett, és az előző évek bevételeit gyakran hazatelepítették. A befektetők programokat kezdeményeztek az ellátási lánc lerövidítésére, a kormányok pedig alig várták, hogy növeljék önellátásukat a gyógyászati termékek terén.

²⁷ Európai Bizottság (d.n.): Együttműködési és ellenőrzési mechanizmus Bulgária és Románia számára; https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/assistance-bulgaria-and-romania-under-cvm/cooperation-and-verification-mechanism-bulgaria-and-romania_en

3.7 ábra

FDI-beáramlás 2019 és 2020 első és második negyedévében, millió EUR

Forrás: wiw FDI adatbázis nemzeti banki statisztikák alapján.

3.3 táblázat

A COVID-19 zöldmezős befektetésekre gyakorolt hatása az EU-KKE-ben Meghirdetett projektek száma, vállalt tőkebefektetések, tervezett munkahelyek száma 2019-ben és 2020-ban negyedévenkénti lebontásban

	Projektek száma		Tőke millió EUR-ban		Munkahelyek	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020
1. negyedév	383	349	12792	13880	75432	74403
2. negyedév	427	235	18369	10209	107752	51017
3. negyedév	397	251	26352	9865	98112	81212
4. negyedév	456		19082		106810	

Forrás: fdimarkets.com

A globális szintű közvetlen külföldi tőkebefektetésekre vonatkozó adatok 49%-os csökkenést mutatnak a 2020-as év első felét a 2019-es év azonos időszakával összehasonlítva (UNCTAD 2020a). A fejlett gazdaságok mutatták a legnagyobb visszaesést; 2019-hez képest 75%-ot. Az Európába történő tőkebeáramlás negatív volt, Észak-Amerikába pedig 56%-kal csökkent. Ezek a változások az értékláncok megszakadását tükrözik a hirtelen gazdasági zárlat nyomása alatt.

Ugyanebben az összehasonlításban az EU-KKE-be irányuló beáramló közvetlen külföldi tőkebefektetések 35%-kal csökkentek, tehát kevésbé drasztikusan, mint amit a globális átlag mutat. A határokon átnyúló befektetések esetében azonban általában hosszú a döntési folyamat, és a tényleges tőkeáramlás később következhet be, mint a beruházás megkezdése. Ezért időbe telik, mire kitisztul a kép.

A zöldmezős beruházási kötelezettségvállalások csak megkésve és kevésbé szignifikáns módon csökkennek (3.3 táblázat)²⁸. A meghirdetett projektek száma ugyanolyan volt 2020 első negyedévében, mint egy évvel korábban, a vállalt beruházási és munkahelyteremtési összeg pedig még magasabb. A visszaesés a második negyedévben következett be, a projektek száma 46%-kal, a tőkebefektetések 31%-kal, a munkahelyteremtés pedig 48%-

²⁸ Az adatok az fDi Markets adatbázisából származnak (a Financial Times Ltd. egyik részlege www.fdimarkets.com), és az egyes befektetési projektekről szóló média- és vállalati jelentéseken alapulnak (a pénzügyi szektor kivételével). Az adatbázis a bejelentett projektek számáról, a beruházási kötelezettségvállalások értékéről és a várhatóan létrejövő munkahelyek számáról tartalmaz adatokat. A fizetési mérleggel összehasonlítva, amely egy adott időszak pénzügyi áramlásait rögzíti, az fDi Markets adatai olyan bejelentett valós beruházási projektekre vonatkoznak, amelyek hosszabb idő alatt valósulnak meg.

kal esett vissza. A harmadik negyedév némi fellendülést hozott a másodikhoz képest a projektek számát és a vállalt új munkahelyek számát tekintve, ami azt jelenti, hogy a visszaesés kiegyenlítődött.

A kormányok megpróbálták elkerülni a gazdaság teljes lezárását 2020 második felében, de fokozatosan meg gondolták magukat a fertőzések és halálozások gyorsan növekvő száma miatt az ősz folyamán. A jelenlegi intézkedések abban különböznek a korábbiaktól, hogy a termelést és a szállítást nem igazán érintik a korlátozások, így a megújult gazdasági visszaesés elsősorban a lakosság számára nyújtott szolgáltatásokat sújtja majd a negyedik negyedévben. A járvány hatásainak tompítására bevezetett intézkedések a külföldi és hazai vállalatokat egyaránt érintik. Ám ezek sokkal kevésbé voltak nagyvonalúak, mint Németországban, ami elégedetlenséget okozott a befektetők körében (tschechien.ahk 2020). A külföldi nagyvállalatok ideiglenes bezárást és nagymértékű munkaidő-csökkentést alkalmaztak, és a helyi kkv-knál gyakran bőkezűbben kárpótolták munkavállalóikat.

A helyi piacorientált FDI projekteket érintő következmények a második negyedévben vegyesebb jellegűek voltak, mint az értéklánc-termelést érintők. Az élelmiszerekre szakosodott kiskereskedelmi vállalatok fenntarthatták az értékesítést, a többi ágazat vállalkozásai viszont szenvedtek a lezárások miatt kialakult nyomástól, miközben fellendült az e-kereskedelem. Az építési projektek az ellenállóbbak közé tartoztak, míg a szállítás és a logisztika az értéklánc-termeléssel együtt csökkent.

Ezen zavarok következtében az exportorientált befektetők megpróbálhatják lerövidíteni az értékláncot a tevékenységek egy részének közelebb vagy visszahozásával. A vállalatok el fognak gondolkodni az ellátási láncok ellenálló képességének növelésén (az ellátási láncban keletkező zavarok kockázatának csökkentése érdekében), valamint a termelés önellátásának és autonómiájának fokozásán, ami rövidebb ellátási láncokat és szorosabb földrajzi elhelyezkedést eredményez. Ki kell azonban várni, hogy mennyire tartósak és milyen mértékűek lesznek a hatások. Kutatások eredményei bizonyíthatják, hogy a vállalatok nincsenek rákényszerítve a gyors cselekvésre. Egy szeptember második felében Magyarországon végzett felmérés szerint (ahkungarn 2020) a német befektetők csak mintegy 8%-a szembeesül az értékláncok részleges megszakadásával, további 40%-a pedig kisebb zavarokkal. A német befektetők csak csekély valószínűséget látnak az Ázsiából való visszatérésre. De ha az áttelepülés mellett döntenek, úgy gondolják, hogy nagy valószínűséggel a KKE-be költöznek.

A járvány olyan jelentős technológiai változások közepette érkezett, amelyek szükségessé teszik az értékláncok szerkezetének átalakítását, és az FDI számos jellemzőjének jövőbeli megváltoztatását. Az UNCTAD (2020b) azt észleli, hogy a nemzetközi termelés és a globális közvetlen külföldi tőkebefektetések 2010 után lelassultak, és további lassulást prognosztizál a jelenlegi visszaesés-

ből való kilábalás után is. Ennek oka az egyre növekvő protekcionizmus és a feltörekvő új technológiák. A technológiai változás megkezdte a gépjárműipar szerkezet-átalakítását (lásd a 2.3. fejezetet), de úgy tűnik, hogy pillanatnyilag az EU-KKE-ben lévő leányvállalatok szilárd talajon állnak.

Az EU-KKE a globális földrajzi visszatelepítési folyamat nyertes oldalán állhat. A régióban a külföldi befektetések többsége az EU-ból származik, és ha az uniós befektetők a termelést közelebb hozzák magukhoz, akkor Európában fogják keresni a termelési helyszíneket. A fő piacok elhelyezkedése korlátokat szabhat ennek a folyamatnak; csak a regionális igényeknek megfelelő termelést kellene közelebb hozni. A termelés addig fog Ázsiára koncentrálni, amíg továbbra is ez a kontinens marad a világgazdaság leggyorsabban növekvő térsége. Az új technológiák hosszú távon teljesen feleslegessé tehetik a termelés szegmentálását, és egyes befektetők visszahozhatnak bizonyos tevékenységeket az EU-KKE gazdaságaiból saját országukba.

3.3 SZERKEZETVÁLTÁS A GÉPJÁRMŰIPARBAN

FŐBB ÜZENETEK

A gépjárműipar központi szerepet játszik Szlovákia, a Cseh Köztársaság, Magyarország és Románia gazdaságában. Fontos a szerepe Lengyelországban és Szlovéniában is.

Az FDI erős beáramlása és ezáltal a globális ellátási láncokba való betagozódás miatt az ágazat nagymértékben függ a nyugat-európai országokba és különösen a Németországba irányuló exporttól.

Az ágazatnak most egyrészt a globális trendekkel, másrészt a régiós-specifikus kihívásokkal kell megküzdenie. Az elektromos autók gyártása felé eddig kevés előrelépés történt az EU-KKE-régióban. A változás azonban már kopogtat az ajtón, mivel a szigorúbb CO₂-szabályozás Európában az elektromos járművek gyártása felé tereli a cégeket.

3.3.1 AZ EU-KKE GÉPJÁRMŰIPARÁNAK JELENTŐSÉGE

A gépjárműipar²⁹ az EU-KKE-gazdaságok egyik nagyon fontos ágazata, amely 2018-ban 170 milliárd EUR termelési volument ért el és 828 000 embert alkalmazott. Az EU-KKE gépjárműipara az EU (27) teljes gépjárműipari termelésének 20%-át és az EU (27) gépjárműipari foglalkoztatásának 33%-át adta abban az évben (lásd 3.4 táblázat). Az ágazat a szlovákiai feldolgozóipari termelés 38%-át, a Cseh Köztársaságban 28%-át, Magyarországon 26%-át és Romániában 23%-át adta. Szlovéniában és Lengyelországban is fontos szerepet játszott

²⁹ A NACE rev. 2. osztályozás szerint a C29 „Gépjármű, pótkocsi, félpótkocsi gyártása” ágazatba tartozik.

3.4 táblázat

Áttekintés: termelékenység és foglalkoztatása gépjárműiparban (NACE rev. 2, C29), 2018

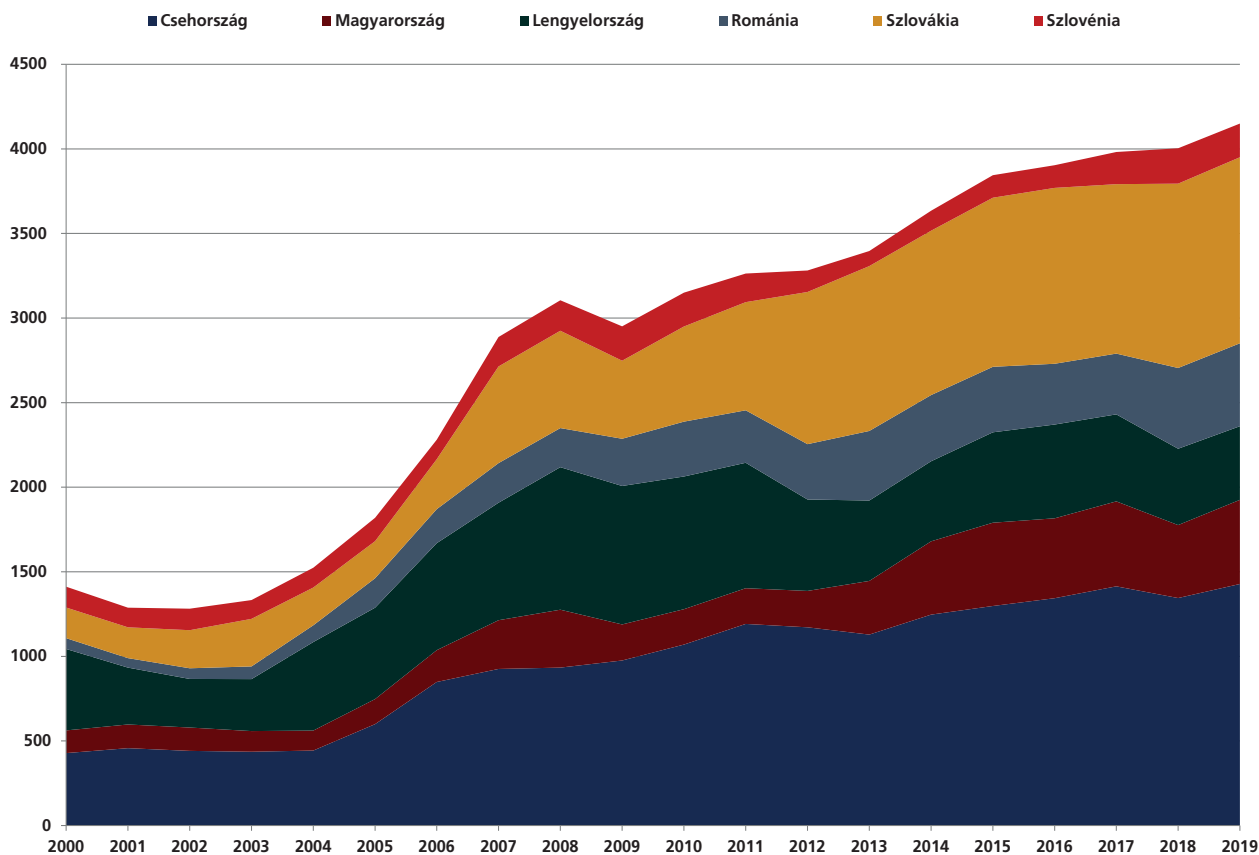
		Termelés		Foglalkoztatottak száma	
		millió EUR	a gyártás %-ában	számokban	a gyártás %-ában
Bulgária	BG	1 122	3,3	23 836	4,3
Cseh Köztársaság	CZ	50 093	27,7	181 488	13,7
Észtország	EE	404	3,2	2 870	2,6
Horvátország	HR	221	1,1	2 910	1,1
Magyarország	HU	26 498	25,7	101 908	12,8
Litvánia	LT	402	1,9	6 216	2,8
Lettország	LV	259	2,9	2 316	1,9
Lengyel.	PL	36 652	11,6	214 642	7,5
Románia	RO	21 340	23,4	194 787	15,7
Szlovénia	SI	3 780	13,2	15 888	7,4
Szlovákia	SK	29 892	38,3	80 963	15,7
Németország	DE	401 872	19,9	919 002	11,3
EU (27)	EU(27)	848 153	12,6	2 519 250	8,6

Megjegyzés: EU (27) Az Egyesült Királyság nélkül.

Forrás: Eurostat Structural Business Statistics /A vállalkozások szerkezeti statisztikáiról szóló Eurostat-adatok/ [sbs_na_ind_r2]

3.8 ábra

Személygépkocsi-gyártás, ezer egységben

Forrás: OICA – International Organization of Motor Vehicle Manufacturers /Gépjárműgyártók Nemzetközi Szervezete, www.oica.net.

a gépjárműipar, 13%-kal, illetve 12%-kal. Az gépjárműipar az EU-KKE többi országában meglehetősen szerény mértékű.

A gépjárműipar Szlovákiában és Romániában a feldolgozóipari munkahelyek 16%-át, a Cseh Köztársaságban és Magyarországon 14%-át, Lengyelországban és Szlovéniában 7,5%-át, a többi országban kisebb arányt (1–4%) képvisel. Az ágazatra jellemző a magas tőkeintenzitás és az erős robotizáció. Tény, hogy a gépjárműipar automatizálásának szintje jellemzően nagyon magas az össztermelés összességéhez képest (a gépjárműipar kivételével): A robotok sűrűsége (a gyártásba állított robotok száma 10 000 alkalmazottra vonatkoztatva) 2017-ben (a teljes feldolgozóiparban található 24-hez képest) a lengyel gépjárműiparban meglévő a 165 robot/10 000 alkalmazott aránytól a magyar gépjárműiparban jelen lévő 338 robotig terjedt (összesen 43), 483-ig a cseh gépjárműiparban (összesen 56), 761-ig a szlovák gépjárműiparban (összesen 35) vagy 1075-ig Szlovéniában (Összesen 80). Összehasonlításképpen: a német gépjárműiparban körülbelül 1160 robotot telepítettek (48 a gyártásban) (lásd IFR, 2018/2019).

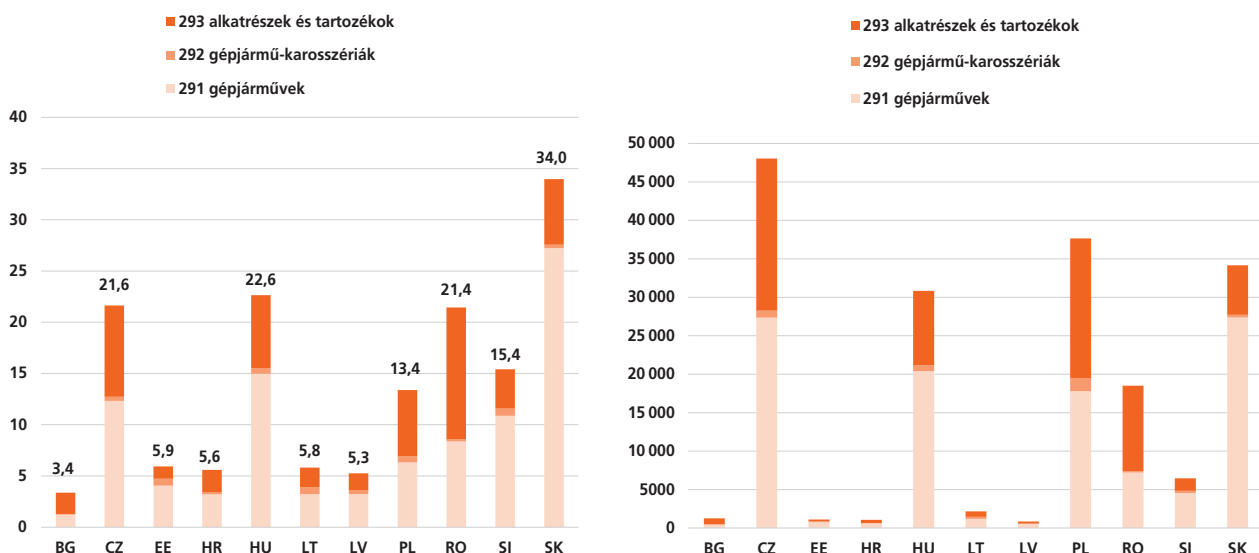
A gépjárműipar fejlődését a kommunizmus összeomlása óta beáramlott közvetlen külföldi tőkebefektetések mozdították előre. A német Volkswagen az elsők között jelent meg a régióban és így élharcossá vált. Az 1990-es évek elején közös vállalatokat hozott létre a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában már létező, személygépkocsikat gyártó vállalatokkal. Az Audi 1993-ban érkezett Magyarországra, és motorgyártás céljából zöldmezős beruházást hajtott végre. Lengyelországban a Volkswagen Poznan haszongépjárművek gyártására szakosodott. Az EU-KKE-régió további befektetői közé tartozott a Renault Szlovéniában és Romániában, a Daewoo Lengyelországban és a Románában, a Fiat Lengyelországban, a GM/

Opel (motorok) és a Suzuki Magyarországon. Az EU-csatlakozás következtében a 2000-es években újabb külföldi befektetői hullám tört be a régióba: Szlovákiában a PSA Peugeot Citroen és a Kia 2006-ban kezdte meg a személygépkocsik gyártását, míg a Toyota Peugeot Citroen és a Hyundai a Cseh Köztársaságban telepedett le (lásd Hanzl 1999 és Dachs, Hanzl-Weiss, 2014). A globális és pénzügyi válság után válogatott közvetlen külföldi tőkebefektetések érkeztek az gépjárműiparba: a Mercedes 2012-ben kezdte meg a személygépkocsik gyártását Magyarországon, a Jaguar Land Rover Szlovákiában 2018-ban, míg a BMW 2018-ban jelentett be magyarországi beruházásokat. A Cseh Köztársaság és Szlovákia most a régió legnagyobb személygépkocsi-gyártója: 2019-ben 1,4 millió illetve 1,1 millió autót gyártott (lásd 3.8 ábra). A nagy eredeti felszerelések (OEM) gyártóinak régióba történő bejutását autóalkatrész-beszállítók követték, sűrű gépjárműgyártó hálózatot hozva létre a régióban.

A gépjárműipar kulcsfontosságú szerepe ismét világossá válik, amikor megvizsgáljuk a gépjárműipar exportját és a teljes exportban elfoglalt részarányát (lásd a 3.9 ábrát, balra). Szlovákiában a gépjárműipar a teljes export 35%-át adta 2019-ben, míg Magyarországon, a Cseh Köztársaságban és Romániában mintegy 22%-át. Érdekes továbbá az alágazatok – gépjárművek (291), gépjármű-karosszériák (292), alkatrészek és tartozékok (293) – relatív aránya: Szlovákiában, Szlovéniában és Magyarországon a gépjárműexport dominál, a gépjárművek és alkatrészek mind a Cseh Köztársaságban, mind Lengyelországban fontosak, míg Románia inkább az alkatrészekre és tartozékokra koncentrált. Abszolút exportvolumenben kifejezve (3.9 ábra, jobbra) Szlovákia, a Cseh Köztársaság, Magyarország és Lengyelország a legnagyobb gépjárműexportőr, míg a Cseh Köztársaság és Lengyelország az alkatrészek és tartozékok legnagyobb exportőre.

3.9 ábra

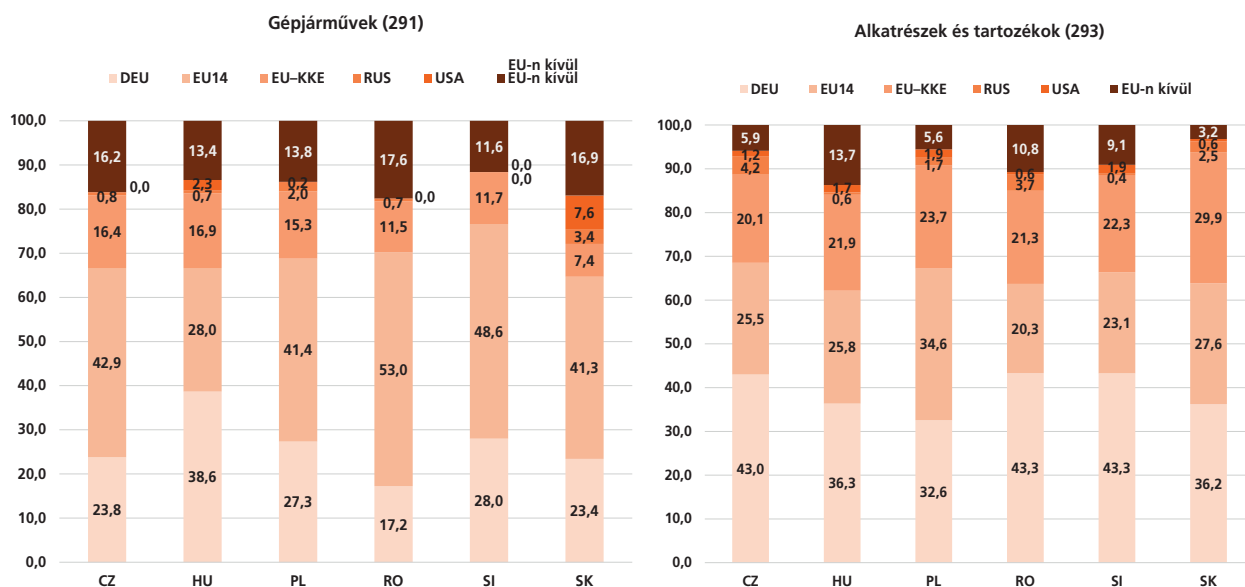
Gépjárműipari exportok (NACE rev.2), a teljes export %-ában (balra) és millió EUR-ban (jobbra), 2019

Forrás: UN Comtrade.

3.10 ábra

Az export főbb célszalai, a teljes export %-ában, gépjárművek (balra), alkatrészek és tartozékok (jobbra), 2019

Source: UN Comtrade

Az EU-KKE exportja főként az EU-tagországok, különösen Németország felé irányul. A 3.10 ábra a bal oldalon a gépjárművek kivitelét mutatja, a jobb oldalon pedig az alkatrészek és tartozékok exportját. A gépjárművek mintegy 80-90%-át exportálták az EU-országokba 2019-ben (Szlovákia körülbelül 70%-ot), ahol Németország (20%-40%) és a nyugat-európai országok (= EU14, 30%-50%) voltak a legfőbb átvevők. Az EU-KKE-országokba irányuló gépjárműexport meglehetősen csekély volt (10–28%). A német értékláncokba történő betagozódás nyilvánvalóvá válik, amikor az alkatrészek és tartozékok exportját vizsgáljuk. Németország volt az EU-KKE autóalkatrész-exportjának fő célállomása (30–43%), és ebben a tekintetben az EU-KKE is nagyobb arányban részesült (20–30%), míg a nyugat-európai országokba irányuló ilyen jellegű export kisebb volt (20–30%).

3.3.2 A GÉPJÁRMŰIPART ÉRINTŐ FŐBB GLOBÁLIS TRENDEK

A fő zavaró tendenciák jelenleg globálisan érintik a gépjárműipart, jelentős hatással vannak értékláncaikra és a foglalkoztatásra. Ide tartozik az elektromos autók térnyerése, a technológiai változások, azaz az automatizált és összekapcsolt vezetés, valamint a fogyasztók közötti preferenciák elmozdulása a tulajdonjogtól a megosztott szolgáltatások és ride-hailing (alkalmazással történő azonnali autórendelés) felé (Európai Bizottság 2017 és PWC 2018). Az EU-KKE-országoknak szembe kell nézniük ezekkel a tendenciákkal, és egyidejűleg meg kell küzdeniük a regionális kihívásokkal is, melyek között a szakképzett munkaerő hiánya, a növekvő fajlagos munkaerőköltségek, az alacsony K+F, a magas szintű külső függőség, a Németországtól való magas szintű függőség és erőteljes túlszakosodás szerepel.

Az elektromos autók a múltban meglehetősen szerény részesedéssel bírtak az európai autópiacon: 2019-ben az eladások mindössze 3%-ával részesedésük nagyon csekély volt. 2020 azonban az elektromos járművek éve lesz Európában: az előrejelzések szerint az elektromos autók értékesítésének aránya 2020 végére eléri a jelentős 10%-ot, 2021-ben pedig a még tekintélyesebb 15%-ot is. (Transport & Environment, 2020). Az éghajlatváltozás világszerte komoly gondot jelent, ezért az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentése alapvető cél. Tény, hogy 2017-ben a közúti közlekedés adta az EU összes szén-dioxid-kibocsátásának 21%-át, az autók felelősek az EU teljes CO₂-kibocsátásának körülbelül 12%-áért³⁰. 2009-ben a 443/2009/EK rendelet³¹ 2015-től kezdődően és 2020-2021-ig kötelező kibocsátás-csökkentési célokat tűzött ki az új autókra (2020-as szakasz, teljes körű alkalmazás 2021-től). Az első 2015-ös cél már 2013-ban teljesült.

Az európai gépjárműipari vállalatok eredetileg a dízelüzemű autókkal és a belső égésű motorok fejlesztésével számoltak a 2020-21-es célok elérése érdekében. 2015-ben azonban a dieselgate, amely 2015 szeptemberében tört ki az Egyesült Államokban, megrengette a gépjárműipart, amikor a Volkswagen beismerte, hogy a dízelmotoros járművein végrehajtott tesztek elcsalták. Ennek következtében a dízelüzemű (kevesebb szén-dioxid-kibocsátású) autók értékesítése csökkent, míg a (több kibocsátást eredményező) városi terepjárók értékesítése már 2013 óta nőtt, így 2016 és 2019 között a kibocsátás megnövekedett (Transport & Environment, 2020, 23. o.). 2017.

³⁰ A járművek CO₂-kibocsátásában való részesedéséről lásd az Európai Bizottság vonatkozó weboldalát: https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/vehicles_en

³¹ A 443/2009/EK rendelet a könnyű haszongépjárművek CO₂-kibocsátásának csökkentésére irányuló közösségi integrált megközelítés részeként meghatározza az új személygépkocsik kibocsátási normáit

szeptember 1-jétől az új autómódelleknek új és megbízhatóbb, valós vezetési körülmények között elvégzett kibocsátási teszteket („Valódi vezetési kibocsátások” – RDE), valamint továbbfejlesztett laboratóriumi tesztet kellett teljesíteniük („Világharmonizált könnyűjármű-teszteljárás” – WLTP). Az EU-KKE-ben a dieselbotrány vezető motorgyártókat érintett Magyarországon és Lengyelországban egyaránt.

A 2020-21-es, járműállományra vonatkozó CO₂ kibocsátási célértékeket 2020-ban fokozatosan vezetik be, amikor is számos engedményt is tesznek, míg 2021-ben teljes mértékben érvényesülnek majd. Amelyik gépjárműgyártó nem teljesíti a célokat, óriási büntetésekkel szembesül. A cél előírja, hogy „a tömegtermelésben érintett gyártóknak garantálniuk kell, hogy az adott évben eladott autók lefutott kilométerenként átlagban 95 gramm szén-dioxidot bocsátanak ki. Járműveinek súlya alapján minden autógyártó saját CO₂-céljaival szembesül. Mint ilyen, a gépjárműipari vállalatoknak az utolsó pillanatban három megfelelési stratégia állt rendelkezésükre célkitűzéseik teljesítése érdekében: felhasználni a szabályozásban rejlő rugalmasságot, javítani a belső égésű motorok üzemanyag-hatékonyságán és növelni az elektromos járművek (akkumulátoros elektromos járművek és tölthető hibrid járművek) eladását. A szabályozásban meglévő rugalmasságot 2020-ban biztosítják, ami a következőket tartalmazza: 95%-os fokozatos bevezetés (az eladott autók csak 95%-a számít bele a 2020-as célba), összevonás (a megfelelési hiányosságokkal rendelkező autógyártók eladásait az élvonalbeliekkel átlagolják), superhitelek (az elektromos járművek duplán számítanak 2020-ban) vagy öko-innovációs hitelek (az autókba beszerelt károsanyag-kibocsátást csökkentő speciális technológiákért). A Transport & Environment (2020) becslései szerint ez a rugalmasság hozzájárult a megfelelési hiányosságok felének megszüntetéséhez; a javítások mintegy 30%-ot, az elektromos járművek értékesítése pedig körülbelül 19%-ot tettek ki. Megállapítást nyer, hogy a 2020. évi féléves adatok alapján négy vállalat teljesíti a kitűzött célokat (a PSA-csoport, a Volvo, az FCA-Tesla és a BMW-csoport), négy vállalat mutat kisebb hiányosságokat (Renault, Nissan, a Toyota-Mazda csapat és a Ford), míg ötnél nagyobb a hiányosságok (Kia, a Volkswagen csoport, Hyundai, Daimler és a Jaguar Land-Rover a legnagyobb hiányosságokkal). A Covid-járvány 2020 elején érte el a gépjárműipart, és az autóeladások visszaestek, leszűkítve a célokért folytatott versenyt. Az elektromos járműveknek nyújtott bőséges támogatások hozzájárulhatnak a célkitűzés eléréséhez, különösen Németországban az év vége felé.

Az elektromos autók irányába történő elmozdulás a jövőben is folytatódni fog: 2019. április 17-én az Európai Parlament és a Tanács elfogadott egy rendeletet, (EU) 2019/631³², amely az új személygépkocsik és az új kis haszongépjárművek CO₂-kibocsátási normáit vezeti be

2025-re és 2030-ra. 2019 decemberében az új Bizottság meghirdette az EU 2050-ig megvalósítandó éghajlatsemleges Európára vonatkozó stratégiáját, az Európai Zöld Megállapodást (Európai Bizottság, 2019a). A „fenntartható és intelligens mobilitás felé történő áttérés felgyorsítására” összpontosítva a stratégia magában foglalta a „fenntartható alternatív közlekedési üzemanyagok előállításának és telepítésének felgyorsítását a nyilvános töltő- és újratöltő pontok támogatásával” (Európai Bizottság, 2019a). A Bizottság azt is javasolja, hogy 2021 júniusáig vizsgálják felül a személygépkocsik és a kisteherautók szén-dioxid-kibocsátási normáiról szóló jogszabályokat annak érdekében, hogy 2025-től kezdődően világos út álljon a nulla kibocsátású mobilitás előtt.

3.3.3 ELEKTROMOS GÉPJÁRMŰVEK GYÁRTÁSA AZ EU-KKE-BEN

Annak érdekében, hogy közelebből megvizsgálhassuk az elektromos járművek gyártását az EU-KKE-ben, először is esettanulmányt készítünk Szlovákiáról, egy olyan országról, amely rendkívüli módon szakosodott a gépjárműiparra és nagymértékben függ is tőle. Itt az elektromos járművek gyártása elmaradást mutat, és igazából csak most indul be: Szlovákia a világon az egy főre jutó személygépkocsik legnagyobb gyártója, négy nagy OEM gyárt az országban: a Volkswagen Bratislava (2018-ban körülbelül 400 000 autót gyártott), a PSA Peugeot Citroen (370 000 autót gyártott 2019-ben), a KIA Motors (340 000 autó 2019-ben) és a Jaguar Land-Rover (a gyár kapacitása 150 000 autó). Az e-autók gyártását tekintve a gyártás szerény volt: a Volkswagen Bratislava 2010 óta gyártja a Touareg hibridet és 2013 óta a kis Volkswagen e-up! modellt. A Peugeot Citroen 2019 szeptember elején mutatta be az elektromos Peugeot 208 modellt, amelyet csak Nagyszombat (Trnava) fog gyártani. A Kia azt is tervezi, hogy plug-in hibrid autót gyárt. (Liptáková, 2020) Ugyanakkor a Volkswagen Bratislava és különösen a Jaguar Land-Rover városi terepjárókat gyárt – azokat a modelleket, amelyeket a legtöbb CO₂-t kibocsátó autók tekintenek (lásd: Technology & Environment, 2020). 2019-ben merültek fel először aggályok azzal kapcsolatban, hogy a Volkswagen Bratislava új modelleket szerez a 2022 utáni új termékciklushoz. A legutóbbi jelentések szerint úgy tűnik, hogy a Volkswagen Bratislava új beruházásokat fog kapni az anyavállalattól, és olyan modelleket gyárt majd, amelyeket korábban egy olyan tervbe vett törökországi gyárnak szántak, amelyet most mégsem építenek meg (Slovak Spectator, 2020).

Az elektromos gépjárművek gyártása komoly kihatással lesz majd az értéklánokra és a foglalkoztatásra, mivel a termelés 60%-a hagyományos beszállítói láncból kívülről érkezik (elektronika, akkumulátorok). Az elektromos gépjárművek egyrészt mechanikailag kevésbé összetettek

³² Az (EU) 2019/631 rendelet az új személygépkocsikra és az új kisteherautókra vonatkozó CO₂-kibocsátási teljesítménynormák megállapításáról az EU-ban

és kevesebb fenntartást igényelnek³³, másrészt nagyobb a szoftverigényük. Az egyik alapvető alkotórész, az akkumulátor, az elektromos járművek fontos részét képezi, és egy elektromos jármű összköltségének akár 40%-át is magukban foglalja. Jelenleg azonban Európa az akkumulátorcellák és a nyersanyagok Ázsiából történő behozatalától függ. Az EU felismerte az akkumulátorok fontosságát (nem csak az elektromos járművek esetében), és 2017 októberében létrehozta az Európai Akkumulátor Szövetséget (EBA) az ezen a területen történő beruházások és innováció támogatása, a gyártókapacitás és egy működő értéklánc (amely a ritka nyersanyagoktól a hulladék/újrahasznosítás problémáig terjed) megteremtése érdekében. 2018 májusában elfogadták az Akkumulátorokra Vonatkozó Stratégiai Cselekvési Tervet. A jövőben megnő a kereslet, és az akkumulátorcellákra vonatkozó európai kereslet kielégítéséhez körülbelül 20-30 óriásgyárra lesz szükség. (Európai Bizottság, 2019b). Az EU-KKE-ben nagy ázsiai akkumulátorgyártók nemrég Magyarországon (a Samsung SDI, a japán GS Yuasa Corporation, a dél-koreai SK Innovation vagy a Dél-Korea Inzi Controls), valamint Lengyelországban (a dél-koreai LG Chem) hajtottak végre közvetlen külföldi tőkebefektetéseket, míg Szlovákiában a közelmúltban csak apró beruházásokra került sor. Az elektromos gépjárművek európai akkumulátorigényét 2025-re 400 GWh-ra becsülik, az akkumulátor egységek magyarországi gyártását évenkénti 25 GWh-ra, a lengyelországit 52 GWh-ra, míg a szlovákiait csupán 100 MWh-ra becsülik a 2021-es évre (Európai Bizottság 2020: 16).

Az gépjárműipar jövője az összekapcsolt és automatizált vezetés lesz. Amint azt ebben a dolgozatban már megállapítottuk, az új technológiákkal kapcsolatos kutatás és fejlesztés azonban meglehetősen alacsony az EU-KKE-régióban: A teljes üzleti K+F-ráfordítás (BERD) Romániában a GDP 0,3%-a és Szlovéniában 1,45%-a között mozgott 2018-ban (az EU-27 átlag 1,45%, Németországé 2,15%). Míg az gépjárműiparnak a teljes feldolgozóipar BERD-jében nagy a részesedése, K+F-t a gépjárműipari beszállítók közvetlen külföldi tőkebefektetése hozta be a régióba. Az OEM gyártók gyakran a vállalatuk központjában, a saját országukban végzik kutatási és fejlesztési tevékenységüket (kivételek a Cseh Škoda Auto és a romániai Renault kutatása és fejlesztése, lásd Dachs, Hanzl, 2014). Néhány kiválasztott példa az összekapcsolt és automatizált vezetésre: Magyarországon a ZalaZone tesztpálya és az azt körülvevő önálló mobilitási kutatóközpont – az első szakasz 2019 elején nyílt meg (Nemzeti Befektetési Ügynökség, 2019). Cseh Köztársaságban a Valeo 2002-ben Prágában hozott létre egy kutatási és fejlesztési központot, amely elsősorban a légkondicionáló egységek és műszerfalak fejlesztésére összpontosított. 2013 óta fejlett rendszereket fejleszt ki az önvezető rendszerekhez: érzékelőket, kamerákat, vezetéstámogató és biztonsági rendszereket (Valeo Group, 2017). Az összekapcsolt és automatizált vezetést

(CAD) az 5G telepítésének kiemelt felhasználási esetének tekintik az európai közlekedési utak mentén. A már létrehozott tizenegy határon átnyúló folyosó közül három az EU-KKE-régióban található: (1) EE-LV-LT Via Baltica (E67) Tallinn (EE) – Riga (LV) – Kaunas (LT) – litván/lengyel határ (2) LT-PL Via Baltica Kaunas – Varsó és (3) München – Prága (European Commission, DG Connect, 2020).

3.4 A ZÖLD ÁTMENET KEZELÉSE

FŐBB ÜZENETEK

Az EU-KKE hajlandóságát a zöld átmenet elfogadására történelmi, gazdasági és politikai körülmények befolyásolják, és ezek időnként az EU többi részével fennálló nézeteltéréseket is táplálják.

Míg az EU-KKE-országok a zöld átmenet előmozdításában és ütemében lemaradnak az EU többi részétől, a különbségek nem mindig jelentősek, és a tendenciák általában a helyes irányba mutatnak.

A zöld gazdaság az EU-KKE-ben, lassan bár, de azért előrehalad, és állami támogatásra lesz szükség annak érdekében, hogy ne maradjon le az EU többi részétől, és hogy teljes mértékben kiaknázásra kerüljenek a zöldebb értékláncok, az innováció és a foglalkoztatás lehetőségei.

Az Európai Zöld Megállapodás (EGD) felvázolja annak a megközelítésnek a körvonalait, hogy az EU 2050-ig szén-dioxid-semleges gazdasággá váljék, és hogy az üvegházhatást okozó gázok kibocsátása 2030-ig az 1990-es szinthez mérve 55%-kal csökkenjen. Ezek a következők:

- az energiaellátás és más emberi tevékenységek dekarbonizálása,
- erőforrás-hatékony, körforgásos, kevesebb hulladékot termelő gazdaság kifejlesztése,
- minden, gazdasági tevékenység által létrehozott szennyezés csökkentése,
- a biodiverzitás és a természetes élőhelyek megőrzése.

Ezek annak a zöldebb gazdasági modellnek a pillérei, melynek célja a gazdasági növekedés leválasztása az erőforrások felhasználásától és az üvegházhatású gázok (ÜHG) kibocsátástól³⁴. Az európai gazdaságok újraorientációjának folyamata a pénzügyi és az emberi erőforrások jelentős mozgósítását követeli, ugyanakkor politikai (és társadalmi) akaratot is, hogy szembenézzünk az átmenet kihívásaival és költségeivel.

Az új Bizottság környezetvédelmi ambíciói újból rávilágítottak a tagállamok közötti megosztottság folyamatosan jelen lévő eredetére, nevezetesen az átmenet költségeinek és megtérülésének sebességével, rövidségével és elosztásával kapcsolatos nézeteltérésekre, amelyek az (átlagban)

³³ A gépjárműipar tágabb, a gépjárművek nagykereskedelmét és javítását is magában foglaló meghatározását lásd Fredriksson et al. (2018).

³⁴ Az, hogy ez lehetséges-e vagy sem, folyamatos vita tárgya, és a kritikus többsége a nemnövekedés mozgalom részéről érkezik.

gazdagabb és ambiciózusabb EU-15 csoport – a déli tagok kivételével – és az EU-KKE-tagállamok között állnak fent, ahol az átmenetet inkább költségként, mint lehetőségként élik meg (Wurtzel et al. 2019). Az egyik ilyen példát Lengyelország képviselte azáltal, hogy kivételes elbánást kért a szén-dioxid-semlegességi célok esetében³⁵.

Általánosságban elmondható, hogy míg a zöld pártok az EU-15 néhány tagállamában népszerűségük növekedését tapasztalták, és a zöld menetrend átfogó vázlatát a legtöbb nyugat-európai nem szélsőjobboldali párt általában elfogadta, ez sokkal kevésbé érvényes az EU-KKE-re. Néhány EU-KKE-országban a populista kormányok aligha nevezhetők a fenntartható fejlődés bajnokainak. A kérdés azonban átfogóbb: az EU-KKE gazdasági modellje, amelyet a fosszilis tüzelőanyagokra való nagyobb mértékű támaszkodás és a kevésbé környezetbarát termelési kapacitások jellemeznek, és amely továbbra is a szokásos árukra, például a belső égésű motorral felszerelt autókra irányul (lásd az előző szakaszt) fenyegetve érezheti magát a zöld menetrend követelményei miatt, az energiaátállítás, a zöld technológiák, a mobilitási rendszerek átalakításának és a szükséges emberi képességek fejlesztésének (és a gondolkodásmód megváltoztatásának) költségei miatt.³⁶

Noha jelentős különbségek vannak a társadalmi, politikai és történelmi összefüggésekben, amelyek az egyes országoknak a zöld átmenet fenyegetéseiről és lehetőségeiről kialakított elképzeléseit formálják, valamennyi EU-KKE-országot összeköti az állami tervgazdálkodás közös tapasztalata, az állam fokozatos visszavonulása az átmeneti időszakban, a privatizáció és a dereguláció, valamint az úgynevezett integratív növekedési modell megjelenése (lásd a bevezetőt és a 3.1 részt). Ez a gazdasági fejlődés alakította a környezeti tényezőket és a környezeti fenntarthatóságról való elgondolásokat, amelyek visszahatottak a gazdasági fejlődésre is. Ez a fejezet azt a jelenséget mutatja be, hogy az EU-KKE-országok most és a jövőben olyan kihívásokkal néznek szembe, amelyek a további gazdasági fejlődést és az EU zöld menetrendje által megszabott realitásoknak való megfelelést ötvözik. Célunk ezért annak bemutatása, hogy képes-e az EU-KKE új és olyan növekedési modellt létrehozni, amely el tudja kerülni a funkcionális szakosodás csapdáját és fenntarthatóbb jellegű. A múltbeli és a közelmúltbeli trendek megértése elengedhetetlen ahhoz, hogy a jövőben az EU-KKE-ben a zöld gazdaság fejlődésével kapcsolatban szakpolitikai elgondolások is kialakuljanak. A fejezet első része így rövi-

den áttekintheti a környezettel kapcsolatos gazdasági fejlődés történetét, míg a második rész az alapvető dinamikák elemzését tartalmazza.

3.4.1 TÖRTÉNELMI KONTEXTUS

Az 1950-es években a mai EU-KKE-országok legtöbb nemzetgazdasága, például Jugoszlávia, Bulgária, Románia és Lengyelország gazdasága is túlnyomórészt mezőgazdasági volt. A kormányzó kommunista pártok gyors és erőteljes, szénrel táplált iparosítást folytattak (Josephson 2016), és így sikerült elérniük egy magas növekedési ütemet Európa legkevésbé fejlett részein. (Gomulka 1983). Nem meglepő, hogy kevésbé vagy egyáltalán nem vették figyelembe a környezetvédelmi kérdéseket.

Mivel a sikeres gazdasági helyzet fokozatosan rosszabbra fordult, és a kommunista rendszerek az 1980-as évek végén összeomlottak, örökségük a túlzott központi tervezés, a gyenge közigazgatási képességek, a gyenge polgári kultúra és a környezetvédelem irányában tanúsított alacsony politikai prioritás lett (Baker és Jehlicka 1998; Waller 1996). Megmosolyogtató, hogy míg az évek során kialakított környezetvédelmi normák bizonyos esetekben szigorúbbak voltak, mint másutt Európában, azokat a gyakorlatban nem igazán tartották be. Ezenkívül sok régió erősen szennyezett maradt, bár a szennyezés relatív általános szintje alacsonyabb volt, mint Nyugat-Európában (Danchev 1994).

A régió az 1990-es évek közepén elmaradott környezetvédelmi politikával kezdte meg az EU-hoz történő csatlakozási folyamatot, régi és nem hatékony ipari létesítményekkel küszködött, amelyek közül az 1990-es években sokat le is állítottak. Ez ideig-óráig javította ugyan az összképet a kibocsátások és különösen a levegő minősége tekintetében, azonban az EU-KKE-régió továbbra is erősen függ az alacsony minőségű energiaforrásoktól. Az ezt követő „vadkapitalizmus” időszakában a szabályozásban gyakran a magas profit gátját látták, és az állam által elrendelt politikai eszközök népszerűtlenné váltak (Danchev 1994). Néha felbukkant egy viszonylag tisztább, de termelés- és exportorientált növekedési modell³⁷, amelyet a közvetlen külföldi tőkebefektetések és a termelés nyugat-európai tagállamokból történő áthelyezése is támogatott. Ahogy emelkedett a fogyasztás szintje, új kibocsátási források is megjelentek, így például a személyszállító járműveké. Ennek eredményeképpen összhang alakult ki a nyugat-európai üvegházhatású gázok kibocsátásának összetételével.

A csatlakozási folyamathoz több mint 300 környezetvédelmi jogszabály elfogadására volt szükség (ten Brink et al. 2002). Másrészt a 2004-es bővítés egységet hozott létre a tagállamok között, amikor a környezetvédelmi kérdések keményebb megvitatására került sor. Az olyan kérdések-

³⁵ <https://www.theguardian.com/environment/2019/dec/13/european-green-deal-to-press-ahead-despite-polish-targets-opt-out>

³⁶ Mivel a funkcionális szakosodás gyártó gazdaságokat eredményez, fontos kérdés, hogy a központi gazdaságok azért érnek-e el jobb eredményeket a környezeti mutatók terén, mert keletre telepítették ki kibocsátásintenzív kapacitásaikat. Míg az empirikus tanulmányok általában nem erősítik meg a kibocsátásoknak az EU-n kívülre történő szivárgását az éghajlatváltozási szabályozás miatt (lásd Abbasi és Bouman 2020; Dechezleprêtre et al. 2020; Brunel 2017), az EU-n belüli kibocsátásshivárgás kérdését nyitva hagyják.

³⁷ Ahogy a korábbi részekben már jeleztük, ez a gyártási modell a balti államokban kevésbé volt elterjedt.

ben, mint az éghajlatváltozás, a széntől függő és az energiabiztonságuk miatt aggódó tagállamok, például Lengyelország, kétkedő álláspontot képviseltek (Jankowska 2017). Lehet, hogy elfogadták a jogszabályokat, de az éghajlatváltozást javarészt úri huncutságnak tekintették, olyan célnak, amely az olyan fejlődő gazdaságok számára, mint ők maguk, irreleváns és nem alkalmazható. Noha ezeket az aggodalmakat bizonyos mértékig osztották, az EU-KKE-országok között különbségek vannak a megújuló energiával kapcsolatos stratégiai érdekeik és a zöld politikával való általános azonosulásuk tekintetében.

A technológiával és az energiával kapcsolatos bezárkózás, valamint a fenntarthatósághoz mint a gazdasági fejlődés útjához való politikai-gazdasági hozzáállás az előző rendszer és az átmeneti időszak öröksége. Ez azt jelenti, hogy az EU-KKE ezt a kérdést általában másként ítéli meg, mint Nyugat-Európa. Manapság néhány országban jobboldali populista kormányok is csatlakoznak hozzájuk, akik szívesen alakítanak euroszeptikus koalíciókat és nyomást gyakorolnak az EU-ra, hogy csökkentse az átmenet rájuk kirótt költségeit. Olyan fejlemények, mint például a 40 milliárd euró értékű Méltányos Átállást Támogató Alap létrehozása, melynek célja a széntől függő gazdaságú régiók átmenetének támogatása, azt mutatják, az EU tudja, hogy zöld menetrendje az EU-KKE-ben történő zöld átmenet felgyorsulásától függ majd.

3.4.2 AZ ALACSONY SZÉN-DIOXID-KIBOCSÁTÁSÚ ÉS KÖRFORGÁSOS GAZDASÁG MEGJELENÉSE AZ EU-KKE-BEN

Bármilyen legyen is a történelmi és aktuálpolitikai helyzet, az EU-KKE ugyanazzal a kihívással néz szembe, mint az EU többi része: éspedig hogy hogyan lehet a gazdasági növekedést leválasztani a környezeti hatásoktól (UNEP 2011), nevezetesen az ÜHG-kibocsátástól és az erőforrások minden szakaszban történő felhasználásától, az anyagok kitermelésétől egészen a hulladék kezeléséig³⁸. Azok a politikák, amelyekben a környezeti aggályok összefüggenek a gazdasági fejlődéssel, már kihatással vannak az EU-KKE gazdaságára. Ez nem meglepő, mivel nemcsak EU-s kötelezettségről van szó, hanem a jelentős pénzügyi támogatás is ösztönzően hat. A 2014–2020 közötti időszakban a Kohéziós Alap 150 milliárd eurót különített el zöld fejlesztésekre. De nem az EU az egyetlen ösztönző tényező: a megújuló energiaárak csökkenése, az új technológiák és a globális értékláncok újraorientálódása mind megkapják saját szerepüket. A most következő elemzés arra törekszik, hogy megvizsgálja, ezeknek mekkora hatásuk volt eddig, és hogy az EU-KKE hogyan teljesít az EU többi részéhez képest. Az EU-KKE-t az Európa ipari központját képviselő országok csoportjával, valamint a legfejlettebb és környezettudatos

társadalmakkal, nevezetesen Svédországgal, Hollandiával, Finnországgal, Dániával és Németországgal (SE, NL, FI, DK, DE névvel jelezve) összehasonlítva a 3.11 ábra azt mutatja, hogy ez utóbbi csoport elérte azt, hogy a kibocsátásokat a termeléstől (területi) szempontból teljesen leválasztotta (vagyis a kibocsátás növekedési üteme negatív, míg a GDP pozitív volt), és erőforrás-felhasználásukat többnyire stabilizálta.³⁹ Ehhez képest az EU-KKE kisebb mértékben csökkentette a kibocsátásokat, mialatt az erőforrás-felhasználás növekvő arányát tapasztalta, ami a GDP-nél azért lassabban növekedett (relatív leválasztás). A legnagyobb csökkenést Szlovénia, Észtország, Bulgária és Lengyelország érte el, Litvániában és Lettországból pedig jelentősen növekedtek a kibocsátások. Az EU-KKE országok további csoportosítása egyéb érdekes tényeket is feltár: Románia és Bulgária, valamint a három balti állam megnövelte erőforrás-intenzitását, míg a többieknek sikerült lelassítaniuk erőforrás-felhasználásuk növekedési ütemét.

A leválasztást – amennyiben elérték – általában strukturális változások is kísérik, ami gyakran az ipari termelés szerkezetének megváltozását jelenti. Míg Nyugat-Európában az ipar fokozatos leépülése volt a tendencia, addig néhány EU-KKE-ország szintén eltávolodott a nehéziparttól, csökkentette a szénfogyasztást, és beruházások révén korszerűsítette a közlekedési, fűtési és egyéb kibocsátást generáló tevékenységeket.

Az ipari kibocsátások dinamikája

Míg az energia, az ipari termelés, a mezőgazdaság és a hulladékgazdálkodás közötti kibocsátás alapvető összetétele az évek során stabil maradt, az ipari kibocsátások idővel változó volumenének összehasonlítása azt mutatja, hogy míg az SE-NL-FIN-DK-DE országok az 1990-es években jelentősen többet bocsátottak ki (ami nem meglepetés Németország jelenlétének köszönhetően), a kibocsátások mennyisége 44 százalékponttal esett vissza, miután 1996 és 2018 között elérte a csúcspontot (kb. 91 000 ezer tonna CO₂e), és felzárkóztak az EU-KKE-hez (kb. 86 000 ezer tonna CO₂e), amely 1990 óta 25 százalékponttal esett vissza.

A kereskedelemben meglévő kibocsátások trade

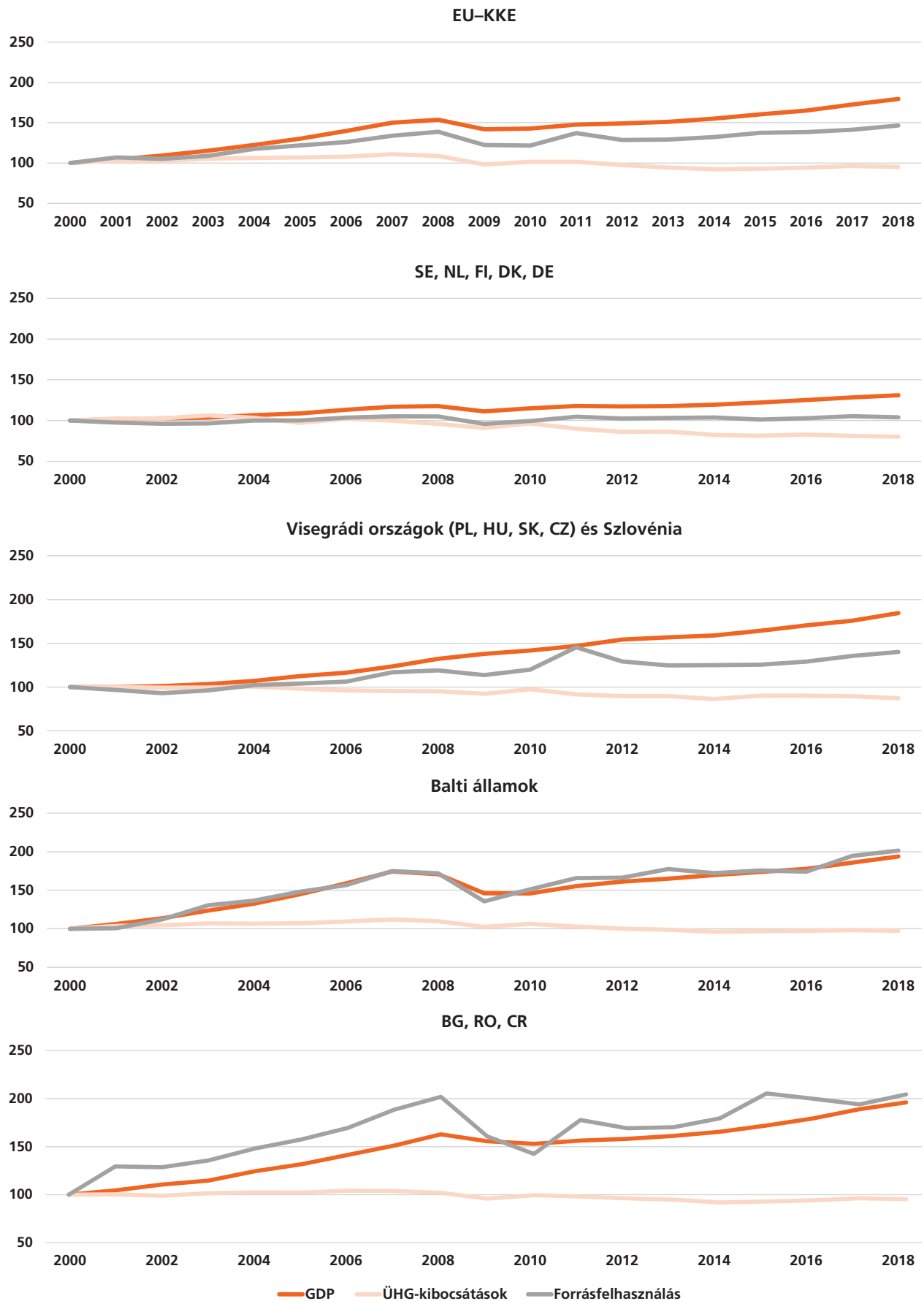
2011-ben az exportban megjelenő szén-dioxid-kibocsátás szerkezete 2011-ben az OECD adatai alapján (2020) azt mutatja, hogy ennek közel felét a főleg a szénelapú áram exportjából eredő energiatermelés okozta, amelyet fém-alapanyagok és vegyi anyagok követnek, a közlekedési-szállítási szolgáltatások, valamint a nagykereskedelem és kereskedelem 9–12% közötti aránnyal. Ez azt is megmutatja, hogy a könnyebb gyártási formák, például a gépkocsik összeszerelése vagy az elektronika a végtermékben rejlő teljes kibocsátás minimális részét – körülbelül 1 vagy 2%-át adják ehhez hozzá. Érdekes, hogy hasonló eredmények mutatkoznak, ha azok a fogyasztáson alapuló kibocsátási statisztikák kerülnek megvizsgálásra, amelyek

³⁸ Az egyéb aggályok, mint például a környezetszennyezés, a biológiai sokféleség, a kulcsfontosságú élőhelyek megőrzése, a mérgező vegyi anyagok kiküszöbölése nem kevésbé fontosak, bár kevésbé világos, hogy ezek hogyan fonódnak össze a változó gazdasági modellel.

³⁹ Ha a leválasztást a fogyasztás szempontjából vizsgáljuk, sokkal bonyolultabb képet kapunk (Haberl et al 2020).

3.11 ábra

Leválasztás: A GDP (ppp, aktuális nemzetközi USD mrd.), ÜHG kibocsátások (CO₂e) és erőforrás-felhasználás (közvetlen anyagbevétel, tonnában); 2000 = 100

Megjegyzés: a DMI a közvetlen anyagbevételre vonatkozik, kitermelt és importált anyagok mérésével. CO₂e = CO₂ kibocsátási egyenértékek. Forrás: Eurostat, Világbank.

az importált és a belföldön generált kibocsátásokat tartalmazzák. Az egész régióban ez a szerkezet az 1990-es évek óta nem sokat változott.

Az ipari termelés környezeti hatékonysága

A növekedési modell fenntarthatóságának figyelembe kell vennie az ipar azon képességét, hogy az a környezeti hatásokkal szemben mért értéket termel. Amit mérni kell, az az erőforrás-termelékenység, a GDP és a hazai anyagfelhasználás (DMC) egymáshoz viszonyított aránya, EUR-ban, tonnánkénti anyagban mérve. Ha a 3.12 ábrán összehasonlítjuk az EU-KKE-t az EU-15-tel és Németországgal mint Európa ipari központjával, akkor az adatok általános javulást mutatnak, ám azt is, hogy miután a válság utáni években az arányok szinte egybeestek, azóta egyre nagyobb az eltérés; míg az EU-KKE 2011 óta gyakorlatilag azonos arányt tartott fenn, az EU-15-öknek sikerült tovább növelniük erőforrás-termelékenységüket. 2018-ban az erőforrások termelékenységében a különbség körülbelül 17% volt.

Az energiahatékonyság vagy a bruttó rendelkezésre álló energia egy egysége alapján megtermelt GDP trendje más képet mutat. Itt az EU-KKE-nek hatalmas fejlesztéseket sikerült elérnie, ami nemcsak a nehéziparról a könnyebb gyártási formákra való áttérést mutatja, hanem a fűtési hatékonyság javításában elért eredményeket is. A messze legnagyobb előrelépés Romániában történt, ahol az energiahatékonyság 1990 és 2018 között majdnem 4-szeresére nőtt. Tudvalevő, hogy az EU-KKE nemcsak jóval alacsonyabb színről indult, hanem energiahatékonyságuk még mindig csaknem 20%-kal alacsonyabb, mint az EU-15-ben.

Energetikai átváltozás

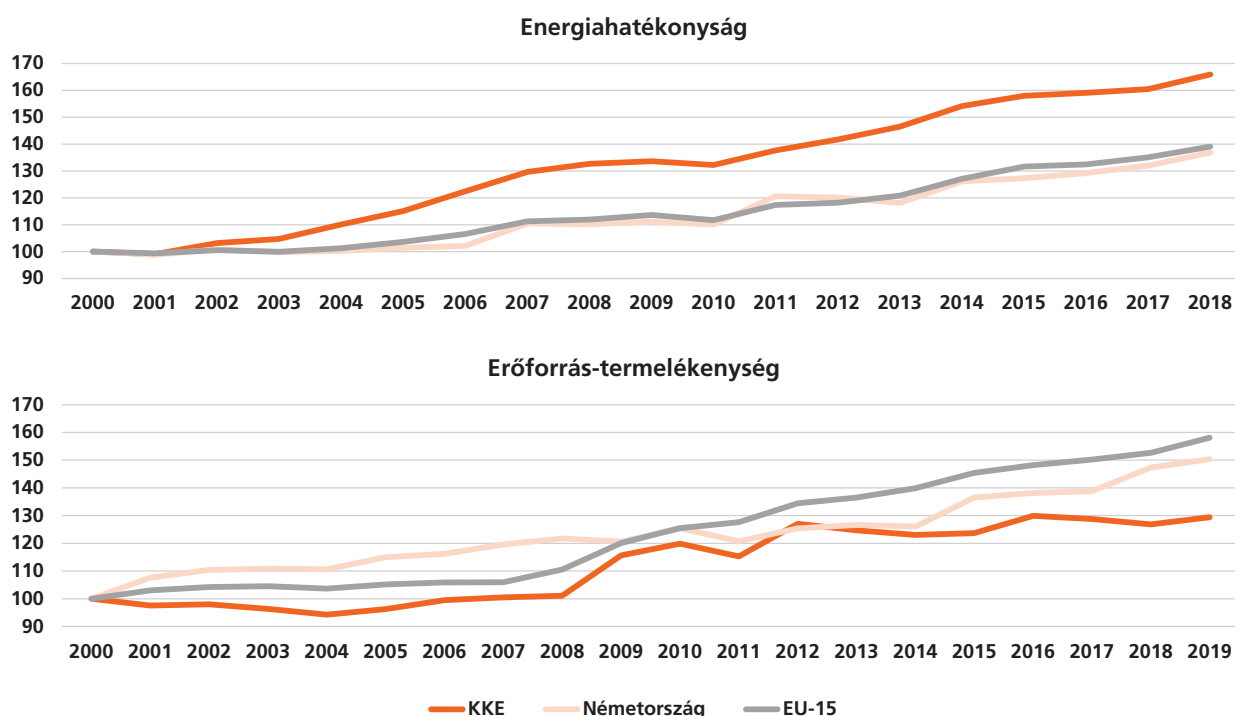
Az energia különösen kényes kérdés az EU-KKE-ben. Nem csak arról van szó, hogy bizonyos tagállamok a széntől függenek, mint például Lengyelország, ahol a szén az összes energiatermelés 75%-át adja, hanem az energiabiztonság kérdése is fontos. Buchan (2010: 6) egy lengyel miniszter nyilatkozatát idézi: „Nyugat-Európa szén-dioxid-mániájának sziklája és saját energiabiztonságunk kemény helyszíne között helyezkedünk el.”

A megújuló energiaforrások aránya folyamatosan nő: 2004 és 2018 között az EU-KKE 14,4%-ról 21,7%-ra növelte a megújuló energia teljes részesedését. Ehhez képest az EU-15 megduplázta azt 11%-ról 22%-ra. A 3.13 ábra a megújuló energiaforrások hozzájárulását mutatja technológiánkénti lebontásban. Míg a vízi energia továbbra is messze a legnagyobb forrás, jelentős kapacitásokat fejlesztettek ki a szél- (PL, BG), a napenergia (CZ, BG) és a biomassa (CZ, EE, LA, HU) felhasználásával történő energiatermelésben.

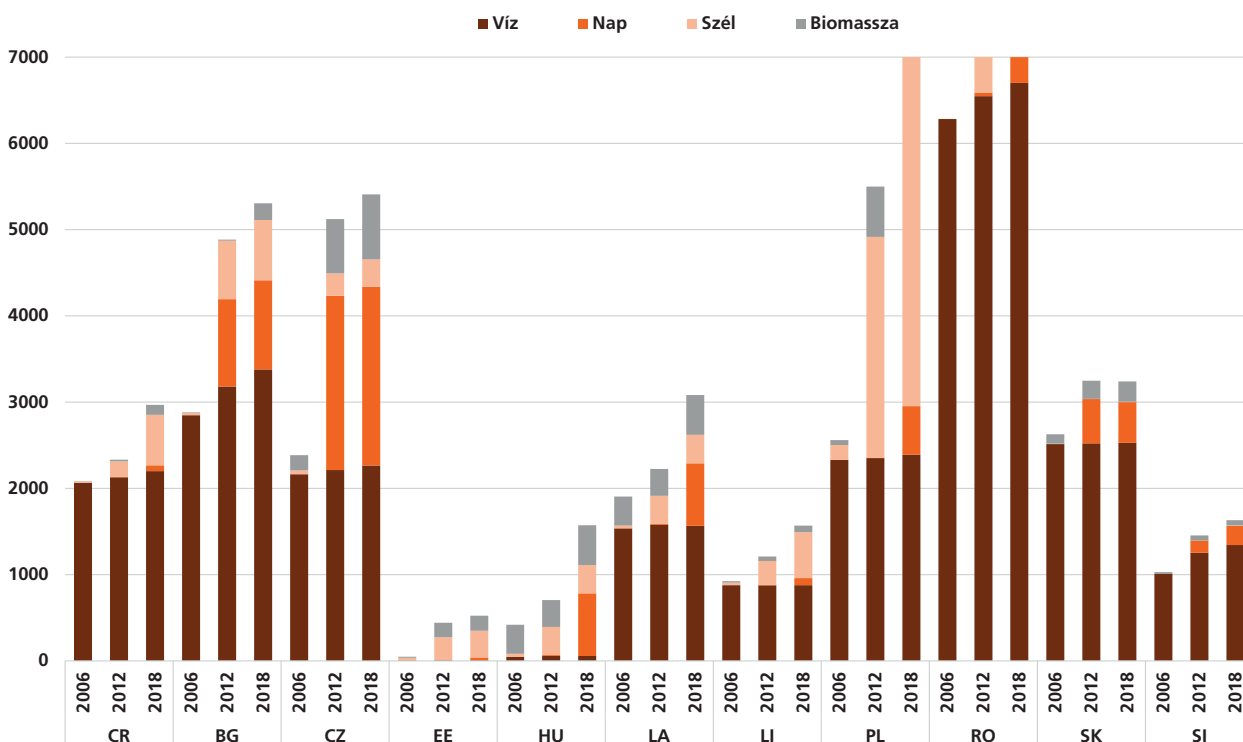
Néhány keleti tagállam nem halad azon az úton, hogy elérje a 2030-as energiahatékonysági célokat (European Commission 2020c). 2030-ra a megújuló energiák részaránya várhatóan eléri a legalább 32,5%-ot, bár az EU-KKE országai között előrelépés történt; a balti államok, Szlovénia és Horvátország olyan csoportot alkotnak, ahol a megújuló energiaforrások a végső energiafogyasztás majdnem 28%-át, és a teljes villamosenergia-termelés mintegy 35%-át teszik ki 2018-ban, addig mások mindkét kategóriában jelenleg körülbelül csupán 15%-ot érnek el. Szlovákiában és Magyarországon készültek már tervek a szén-

3.12 ábra

Energiahatékonyság (EUR/olajjegyénérték) és erőforrás-termelékenység (EUR/DMCkg); 2000 = 100

3.13 ábra

A rendelkezésre álló összkapacitás kiválasztott megújulóenergia-technológiák alapján MW-ban

Forrás: Eurostat.

ről való átállásra, a Cseh Köztársaságban most készülnek, míg Lengyelország azt tervezi, hogy a század közepéig továbbra is használ szén.⁴⁰ (Heilman et al. 2020). A nukleáris kapacitások bővülnek (tervezés vagy építés alatt állnak) SK, HU, BG, CZ területén, míg a balti államok nem rendelkeznek működő atomreaktorokkal (World Nuclear Association 2020).

Körforgásos gazdaság

Az EGD részeként vezették be a megújított körforgásos gazdaságra vonatkozó cselekvési tervet (CEAP), amely az erőforrás-hatékonyabb termékek tervezésére és gyártására helyezi a hangsúlyt. Közvetlenül foglalkozik olyan értékláncokkal is, mint például a járművek és az akkumulátorok, a műanyagok és az elektronika, amelyek mindegyike releváns az EU-KKE szempontjából. A legtöbb EU-KKE-ország dolgozik a körforgásos gazdaságra vonatkozó nemzeti ütemterven (vagy stratégián), 2018-ban Szlovénia volt az első, öt pedig Lengyelország követi. 2021-ig várhatóan többen is hasonló stratégiákat fognak megvalósítani (EESC 2019). Ez azt mutatja, hogy a körforgásos gazdaság egyre jobban érdekli a térség kormányait, nem utolsósorban az EU különböző intézményein keresztül az üzleti és kutatási célokra rendelkezésre álló nagy összegű finanszírozás miatt.

A gazdaságba visszanyert és visszaforgatott (ún. körforgásos) anyagok felhasználásának aránya az EU-KKE-ben 6%,

ami lényegesen alacsonyabb az EU-15 majdnem 11%-os átlagánál vagy Hollandiáénál, ahol a hulladékok majdnem 30%-át újrahasznosítják. Bár ez a mutató nagy hangsúlyt fektet a hulladékkezelésre és az újrafeldolgozásra, valamint rámutat a hulladékgazdálkodási és újrafeldolgozási rendszerek hiányosságaira, új üzleti lehetőségeket is jelez. A másodlagos nyersanyagforrások (az újrafeldolgozandó és ipari alapanyagként újrafelhasználható maradványok) piaca növekszik és kezd Kelet felé hajlani, azonban a mennyiségi különbségek továbbra is nagyok: 2019-ben még mindig meghaladta a 10-es tényezőt. Az újrahasznosítható anyagoknak az EU-KKE-be történő exportja 2004-től 2019-ig 25%-kal emelkedett, míg az EU-15-ben 40%-kal csökkent, ami jelezheti az újrahasznosító ipar keleti irányú elmozdulását.

Zöld gyártó gazdaságok?

Amint az eddigiekben bemutattuk, az EU-KKE nemcsak egy, Nyugat-Európáénál rosszabb helyzetből indul, hanem a zöld átmenetben is lemarad. Ennek az eltérésnek az egyik oka az lehet, hogy a hazai kutatási és innovációs (K+I) rendszerek képtelenek a szükséges technológiai változásokat előidézni és meghatározni a zöld átmenetben rejlő gazdasági lehetőségeket. Ennek megállapításának egyik módja az öko-innovációs index, amely megmutatja, hogy egy adott országban mennyivel alacsonyabb vagy magasabb az európai átlagnál a fenntarthatósággal kapcsolatos innovációs tevékenység. Szlovénián és a Cseh Köztársaságon kívül minden ország átlag alatti eredményt ér el (Németország az EU átlagának 140%-át éri el). Feltételezve, hogy a magasabb pontszám a K+I tevékenységek nagyobb koncentrációjára utal, a 3.13 ábra azt sugallja,

⁴⁰ 2020-ban tervek készültek a szén részesedésének 11-28%-ra való csökkentésére a villamosenergia-termelésben.

hogy az EU-KKE gyártó gazdaságként működő funkcionális szakosodása (lásd a 2.1 szakaszt) a zöld gazdaságban is fejlődhet, úgy, hogy a K+I tevékenységek a központi területeken helyezkednek el, miközben a termelés Keleten zajlik. Ilyen például a gépjárműipar elektromos meghajtásra történő átállása: közvetlen külföldi tőkebefektetések történtek autóakkumulátorok gyártására Lengyelországban, Szlovákiában és Magyarországon, elektromos autók gyártására pedig a Cseh Köztársaságban és Szlovéniában építettek már üzemeket. E példák közül a szlovák InoBat Auto cég és az amerikai Wildcat Discovery Technologies stratégiai szövetsége egyesíti a K+I-t és a termelést (Hunya és Adarov, 2020). Az Eurostat által meghatározott környezetbarát termékek és szolgáltatások előállítását tekintve az EU-15-ben előállított és a GDP-különbségekhez igazított mennyiség 25-szer nagyobb, mint az EU-KKE-ben.

A zöld innováció és a környezetbarát termékek előállításának különbségei látszólag megerősítik azt a felfogást, hogy a tiszta technológiák fejlesztésének és a tőke „zöld beruházásokba” történő bevonásának lehetőségei egyenetlenül oszlanak meg az EU-ban (Lucchese és Pianta 2019). Ezenkívül a legújabb tanulmányok azt sugallják, hogy a zöld technológiák felé történő diverzifikáció a már meglévő kompetenciákkal rendelkező országok felé lejt, ami azt jelenti, hogy az EU-15 és az EU-KKE eltérő kiindulási helyzete miatt ez a folyamat további divergenciához vezethet (Perruchas et al. 2019). Ennek az egyenetlen dinamikának a leküzdéséhez az állami támogatás alapvető fontossággal bír. A szakadék áthidalásának egyik módja a „küldetésorientált” iparpolitika.

Zöld iparpolitika

Az iparágak átmenetének felgyorsítását célzó finanszírozás növekszik az EU-KKE-ben. Az EU iparpolitikai alapjainak mintegy 40%-át a zöld gazdaságra történő átállásra fordítja, és 2020 márciusában egy olyan új Ipari Stratégiát mutatott be, amely nagy hangsúlyt fektet a zöld gazdaságra való átállásra (az EGD ennek kulcsfontosságú része). Az EU mellett a tagállamok maguk is finanszírozzák az Ipari Stratégia bizonyos részeit. A tagállamok által nyújtott finanszírozás legkiemelkedőbb kategóriája az ökológiai átalakuláshoz nyújtott állami támogatás (Stöckinger és Landesmann 2020). Bár az adatok nincsenek közvetlen összefüggésben a K+I támogatásával, a környezetvédelem és az energiamegtakarítások finanszírozásának formájában nyújtott állami támogatás az évek során emelkedett, különösen 2010 után, amikor átlagosan megduplázódott. 2018-ban Bulgária, a Cseh Köztársaság és Észtország a GDP 0,5%-át meghaladó mértékben, míg a régió átlagosan 0,41%-kal járult ehhez hozzá az EU-15 0,34%-ához képest.

Szem előtt kell tartani, hogy fennáll az EU kohéziós és a környezeti céljai közötti feszültség lehetősége. A környezeti szempontból problematikus gyakorlatokról – és különösen a szénről – való átállás költségei gátló tényezőként szolgálhatnak, különösen akkor, ha – amint azt fentebb bemutatottuk – a zöld technológia komparatív előnyeit nehéz elérni. Az áthidalás egyik módja lehet az EU-KKE sebezhető ágazataira és a foglalkoztatásra gyakorolt lehetséges

negatív hatások csillapítására fordított megnövelt finanszírozás. Ebből a célból az Igazságos Átállás Alap – bár ez nem klasszikus értelemben vett iparpolitika – költségvetésének 56%-át az EU-KKE-hez helyezi ki.

Zöld munkahelyek

A zöld munkahelyek létrehozása⁴¹ a zöld gazdaságra való átállásból származó egyik nyereség (European Commission 2019). A Párizsi Megállapodás céljainak 2030-ig történő megvalósítása a becslések szerint az EU-KKE-ben a kiindulási értékhez képest átlagosan 0,36%-kal javíthatja a foglalkoztatási eredményeket. Csak Lengyelországban lehetne tapasztalható a foglalkoztatás minimális visszaesése (European Commission 2019).

Az EU-KKE itt is lemaradásban van: az Eurostat szerint a zöld munkahelyek növekedése az EU-15-ben (évi kb. 1,2%) 2014 és 2017 között kétszer olyan magas volt, mint az EU-KKE-ben (évi 2,4%)⁴². Ennek ellenére a teljes munkaidős egyenértékek (FTE) száma jelentősen megnövekedett a megújuló energia-ágazatban. 2018-ban az EU-KKE-ben 348 500 munkahely volt a megújulóenergia-ágazatban, ami 20%-os növekedést jelent az előző évhez képest (EurObserv'ER 2020).

Az energetikai átállással kapcsolatos szociális és gazdasági kérdések szorosan kapcsolódnak azokhoz a térségekhez, amelyek gazdasága hagyományosan a szénre támaszkodott. Ideális esetben a fosszilis üzemanyagokról történő lemondás miatt megszűnő munkahelyek elvesztésének jelentős részét új zöld munkahelyek kompenzálnák. Kapetaki és mtsai. tanulmánya (2020) az EU szénrégióinak dekarbonizációval kapcsolatos foglalkoztatási potenciálját méri fel. Azokban a térségekben, ahol viszonylag kicsi a lehetőség a szénfüggő munkahelyek pótlására, az EU-KKE dominál. Becslések szerint például a bulgáriai Jugoiztocsen régióban található 12 000 ilyen munkahely közül csak 2200 új FTE-t lehetne biztosítani olyan dekarbonizációs projektek révén, mint például megújuló energiaforrások vagy épületek felújítása. Ez rámutat arra, hogy aktív állami politikákra van szükség az alacsony szén-dioxid-kibocsátású projektekhez szükséges kapacitások és készségek felépítéséhez.

⁴¹ Bár a zöld munkahelyeknek nincs egységes definíciója, leginkább a megújuló energiával, az energiahatékonysággal kapcsolatos tevékenységekkel, az újrahasznosítással és a környezetvédelemmel kapcsolatos ágazatokban betöltött munkahelyeket foglalják magukban.

⁴² A számok nem foglalják magukba Szlovákiát és Magyarországot, amelyek nem szolgáltatott adatokat a zöld munkahelyekről.

3.5 DIGITÁLIS ÁTALAKULÁS

FŐBB ÜZENETEK

A digitális átalakulás elősegítheti a gazdaság fellendülését az EU-KKE-ben. Míg Észtország már nagyon előrehaladt a gazdaságának széles körű digitalizálásában, az EU-KKE többi országa számára a bizonyos dimenziókban jelentkező siker kiindulópont lehet a további építkezéshez.

A Cseh Köztársaságnak, Magyarországnak, Lengyelországnak, Romániának és Szlovákiának jobb előfeltételei vannak, mint más EU-KKE-országoknak ahhoz, hogy fejlett digitális termelési (ADP) technológiákhoz és az ipar 4.0 elterjedéséhez kapcsolódó értékláncokon alapuló új növekedési modellt dolgozzanak ki. Azon kockázat ellenére, hogy az országok továbbá is bent ragadnak az EU-„gyár” modelljében, az új ipari ökoszisztémák lehetőséget kínálnak az ADP-technológiák lehetővé tételéhez szükséges digitális szolgáltatások felé történő szakosodás bővítésére.

A jó oktatási rendszerek és a fiatal népesség fejlett digitális készségei számos EU-KKE-országban előnyös humántőke-feltételeket jelentenek, amelyek megalapozhatják az innovatív digitális szolgáltatásokon alapuló gazdasági növekedést. Ezt az átalakulást azonban veszélyezteti az informatikai szakemberek hiánya, akik jelentős mértékben elvándorolnak.

A koronavírus-járványra reagálva további állami beruházások várhatók a digitalizáció felgyorsítása érdekében, mind nemzeti, mind uniós szinten. Noha a közös EU-szabályok korlátozzák a digitális technológiák tagállami támogatásának bizonyos formáit, az EU-KKE minden országa élvezheti az adatvédelemre, a szabványosításra és az interoperabilitásra, az e-kereskedelemre és a digitális fizetésekre, valamint a kiberbiztonságra vonatkozó közös uniós szabályozás előnyeit.

A folyamatos digitális átalakulás változásokat hoz a fogyasztásba és a termelésbe, új üzleti modelleket teremt, megzavarja a munkaerőpiacokat, feleslegessé tesz néhány munkahelyet, de új foglalkozásokat is teremt. A digitális technológiák elterjedése javíthatja a köz- és pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést, az új piacokat az e-kereskedelem révén (UNCTAD 2015), és távmunkahelyeket teremthet az eseti megbízásokon alapuló gazdaságban („gig economy”). Noha a digitalizáció a termelékenység és a növekedés fellendítésének lehetőségét hozza el, megteremti annak kockázatát is, hogy a növekedés termékei egyenletlenül kerüljenek elosztásra. Azt, hogy az emberek kihasználhassák a digitális növekedés előnyeit, képességeik, az infrastruktúrához való hozzáférésük, a vidéki/városi megosztottság, a platformalapú üzleti tevékenység aszimmetrikus információi, a nagy technológiai és adatközpontú vállalatok hatalomkoncentrációja, valamint a gig economyban meglévő rossz munkakörülmények befolyásolják. A kiberbiztonsággal, az adatvédelemmel, a dezinformáció terjedésével kapcsolatos kockázatok, amelyek a közelmúltban a Covid-19 miatti lezárások révén egyre inkább láthatóvá váltak a digitális technológiák fokozottabb elterjedése miatt, szintén megfelelő politikai válasza várnak.

Számos tanulmány megerősíti, hogy a cégek nagyobb digitalizálása elősegíti a termelékenység fellendülését. Az

UNIDO ágazati jelentése (UNIDO 2019) globális szinten is megerősíti ezt az ipari gyártók számára. Egy EU-s cégekről szóló tanulmányból kiderül, hogy a digitálisan intenzívebb cégek ellenállóbbnak bizonyultak a globális pénzügyi válság idején (Bertschek et al. 2019). Ez valószínűleg a Covid-19-válságban is érvényes lesz. Ágazati szinten az EU, az Egyesült Államok és Japán ökonometriai modellje megerősítette, hogy az IKT-tőke és különösen az immateriális digitális tőke fontos szerepet játszott a termelékenység növekedésében 2017-ig, ami nagyobb hatást gyakorolt több feldolgozóipari ágazatra (Adarov és Stehrer 2020). Az ipar 4.0 technológiák szélesebb körű alkalmazása valószínűleg felerősíti majd ezt a hatást az elkövetkezendő években. Az ipar 4.0 olyan új technológiáinak a fejlődése, mint a blokklánctechnológiák, a mesterséges intelligencia (AI), a robotika, a gépi tanulás, valamint az additív gyártási folyamatok (3D-nyomtatás), a nanotechnológia, a biotechnológia vagy a kvantumszámítógépek, elvezethet a fizikai, a digitális és a biológiai világ fúziójához, aminek óriási hatása lesz az iparra és az egész gazdaságra is (Schwab 2017).

3.5.1 A DIGITÁLIS ÁTALAKULÁS MINT AZ EU-KKE ÚJ NÖVEKEDÉSI MODELLJÉNEK RÉSZE

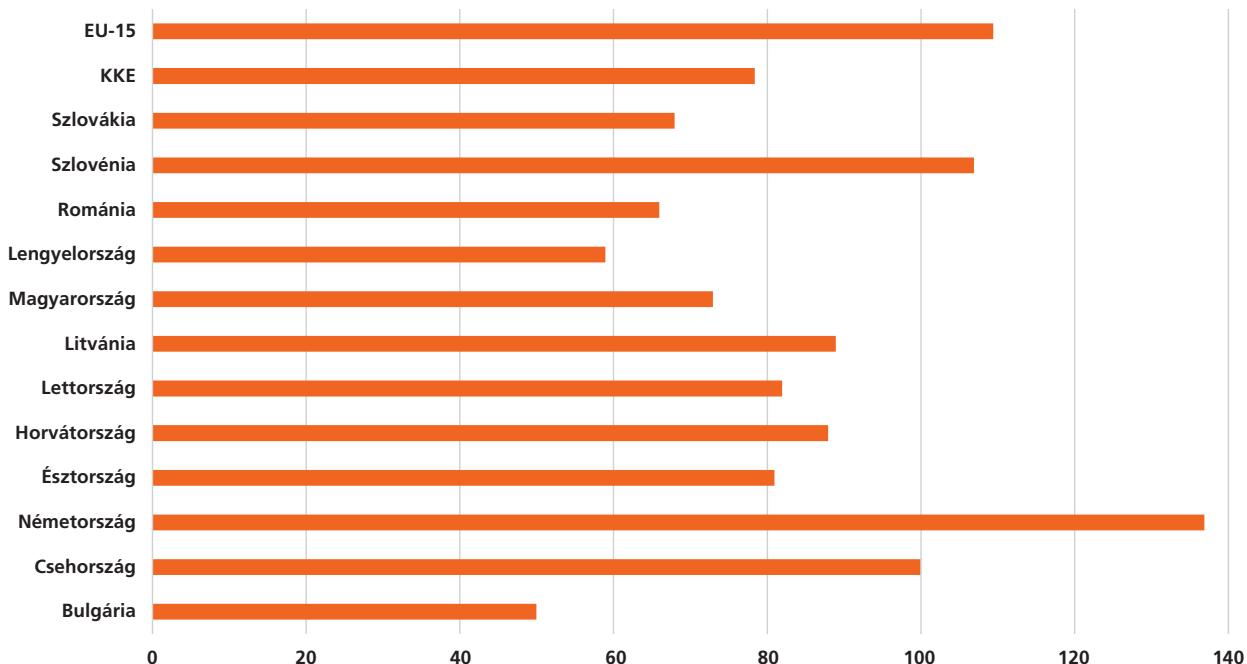
Az EU-KKE-országokban a digitalizáció évente 1 százalékponttal növelheti a reál GDP-t (McKinsey 2018). Észtország különféle többdimenziós rangsorokkal mérve már digitális éllovas. Az ENSZ e-kormányzás fejlettségi mutatójában globálisan a harmadik helyen, a hálózati készülségi indexben (NRI) a 23. helyen, a digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutatóban (DESI) az uniós országok között a hetedik helyen szerepel. Az EU-KKE-ben a digitalizáció vezetőjeként betöltött státusza egyre jobban láthatóvá válik. Az IKT ágazatnak a GDP-növekedéséhez történő hozzájárulása⁴³ Észtországban gyorsabban növekedett, mint a többi EU-KKE-országban, és az elmúlt három évben feltűnően látható volt a régióban. (3.14 ábra)

Észtországon kívül azonban az EU-KKE-országok egyike sem tartozik a tíz legjobb közé a DESI rangsorában. Ennek ellenére némelyikük meglehetősen sikeres a digitalizáció bizonyos dimenzióiban (3.15 ábra). Bár Észtország vezető szerepet tölt be az EU-KKE-ben az internet, a humántőke és a digitális közszolgáltatások használatában, sőt utóbbiban az EU szintjén is vezető, más EU-KKE-országok vezető szerepet töltenek be a digitális technológiák összekapcsolhatóságában és integrálásában. A jó digitális infrastruktúra Lettországnak, Magyarországnak és Romániának magas összekapcsolhatósági pontszámot, valamint az EU-országok között a negyedik, hetedik és tizenegyedik helyezést eredményezi számukra. Valamennyi balti ország fejlett a digitális közszolgáltatások terén. A digitális technológia integrációja az EU-KKE-ben a Cseh Köz-

⁴³ Az IKT-ágazat itt szűk értelemben csak a NACA Rev.2 „J - információ és kommunikáció” szolgáltatási tevékenységként van meghatározva.

3.14 ábra

Öko-innovációs index (az EU átlag %-a), 2018

Forrás: Eurostat.

társaságban, Litvániában és Horvátországban a legsikeresebb. Az emberi erőforrás fejlesztési lehetőségei ellenére az EU-KKE-országok, Lettország, Horvátország és a Cseh Köztársaság továbbra is az EU-átlag körüli pozícióval rendelkeznek. Míg minden ország napirendjén szerepelnek a szélesebb körű digitalizáció hiányosságainak megszüntetésére irányuló intézkedések, a digitálisan generált növekedés differenciált megközelítése alkalmasabb lehet: olyan sikerterületekre építve, ahol az eredmények valószínűleg tovább gyűrűzhetnek a gazdaság további részeire is.

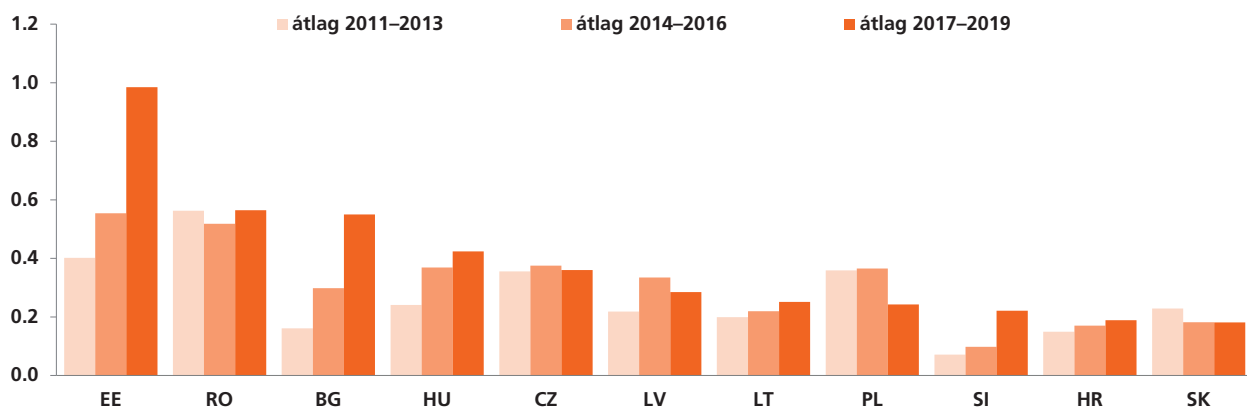
Az EU-KKE-ben Bulgáriában és Romániában vannak a legnagyobb hiányosságok a digitalizáció több dimenziójában. Míg Románia fejlett infrastruktúrája jó alapot jelent a további fejlődéshez, Bulgária szerény teljesítmé-

nye összefügg az alacsonyabb jövedelmi szinttel, és több erőforrást igényel a meglévő hiányosságok orvoslásához. A bolgár nemzeti stratégia tag prioritásokat határoz meg, de a digitális technológiák sikeres elterjedése az összekapcsolhatóság és az alacsony digitális készségekkel kapcsolatos problémák megoldásától függ.

A fenntartható digitális átmenethez olyan szakpolitikákra van szükség, amelyek enyhítik az EU-KKE-ben fennálló egyenlőtlenségeket. Bár az EU-ban átlagosan kicsi a különbség az internet-hozzáférés terén a városi és a vidéki területek között, az EU-KKE-országok többségében jól láthatóak az eltérések, a legnagyobb hiányosságok pedig Bulgáriában (20 százalékpont), Romániában (14 százalékpont), Horvátországban és a Szlovéniában (11 szá-

3.15 ábra

Az IK tevékenység hozzájárulása a GDP növekedéséhez, százalékpontban

Megjegyzés: az országok emelkedő sorrendben szerepelnek éves hozzájárulásuk átlagában 2017–2019-ben.

Forrás: wiiw Annual Database az Eurostat-ot belefoglalva.

zálékpont) tapasztalhatók. A jobb internet-hozzáférés Észtország, a Cseh Köztársaság és Lengyelország vidéki területeken a munkavállalók számára jobb lehetőségeket biztosít a távmunkára és a digitális önfoglalkoztatásra. A kkv-k és a nagyvállalatok digitalizálása közötti szakadék általános kérdés az EU-ban, de Szlovéniában és Lengyelországban ez különösen szembeötlő, ha a nagy digitális intenzitású vállalatok részesedését vizsgáljuk cégméret szerint: 21% jut a kkv-kre és 66% a nagyvállalatokra Szlovéniában, ugyanez Lengyelországban 9% a kkv-k (az EU-ban a legalacsonyabb), és 50% a nagyvállalatok esetében.

3.5.2 AZ IKT-TŐKE, MINT A DIGITALIZÁCIÓ MOTORJA

Az IKT-tőkének a teljes tőkeállományban elfoglalt részaránya az EU-KKE-országokban eredendően alacsonyabb Japánnal, az Egyesült Államokkal és az olyan európai digitális élvonalakkal összemérve, mint Svédország és Hollandia (3.16 ábra). A régióban Litvániában, Észtországban és a Cseh Köztársaságban nagyobb az IKT-tőke részesedése és gyorsabban is növekszik.

Számos EU-KKE-ország szűk keresztmetszete az állami pénzügyi források hiányában és a nagy IKT-beruházások iránti magánkeresletben mutatkozik meg. A rendelkezésre álló adatok szerint az elmúlt években csak Litvánia és a Cseh Köztársaság fordította IKT-beruházásokra GDP-je több mint 4%-át⁴⁴. Azonnali, a világtrendre adott válasz-

ként további állami beruházások várhatók az oktatás, az egészségügyi rendszer és az e-kormányzati szolgáltatások digitalizálásában.

3.5.3 A FEJLETT DIGITÁLIS TERMELÉSI TECHNOLÓGIÁKON ALAPULÓ GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS

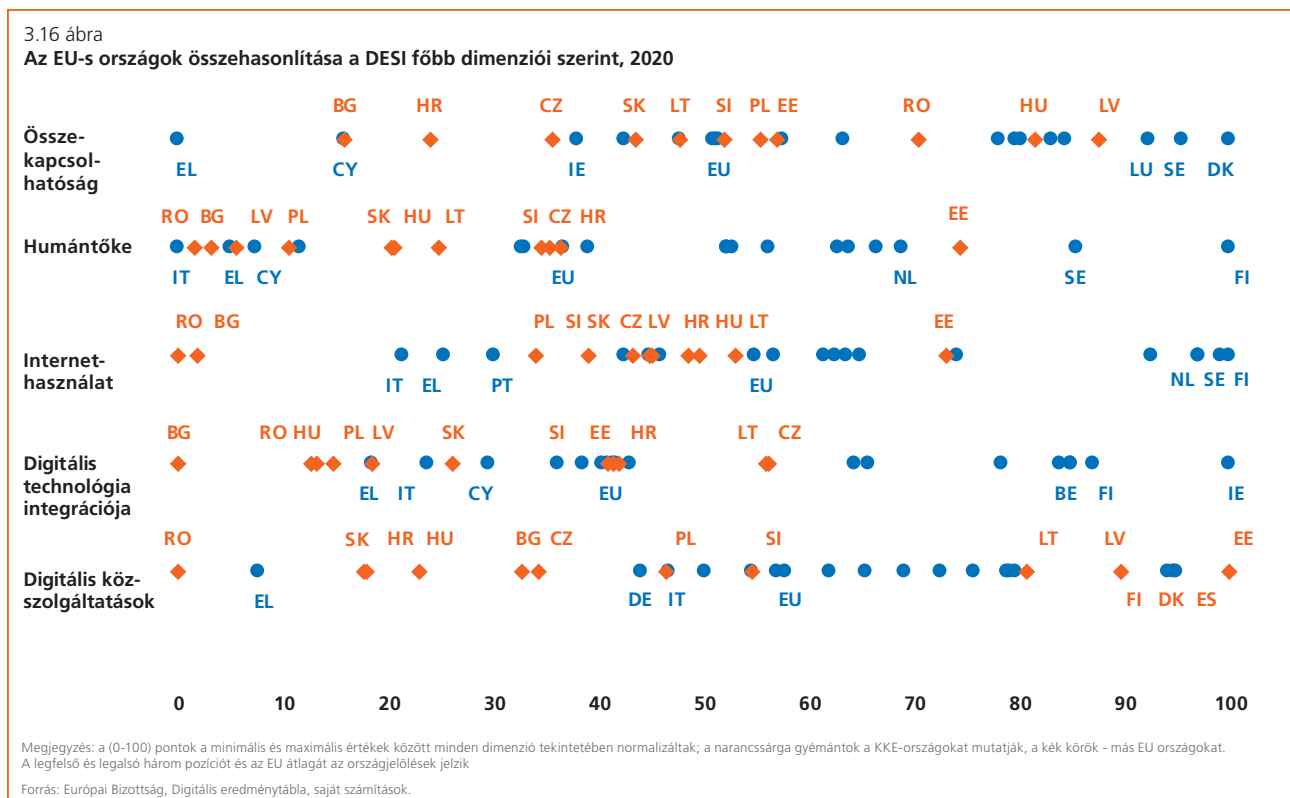
Több közép-kelet-európai ország már magas szintű elkötelezettséget tanúsít olyan fejlett digitális gyártási (ADP) technológiák iránt a termelés terén, amelyek a digitális eszközökkel való fúzió alapulnak. Ennek ellenére az UNIDO szerint (UNIDO 2019) egyikük sem tartozik a világ első tíz gazdasága, az úgynevezett „éllovasok” közé⁴⁵. A következő országcsoporthoz a „követők” közé sorolják a szabadalmi tevékenységből, az ADP-vel kapcsolatos áruk export- és importpiaci részesedéséből, valamint az ezekben mutatott komparatív előnyökből származó adatok (RCA) alapján⁴⁶. Magyarországot és Romániát az ADP „felhasználóiként” értékelik az ADP beruházási javak importjára vonatkozó relatív szakosodásuk alapján, a Cseh Köztársaságot, Horvátországot, Litvániát, Lengyelországot és Szlovákiát pedig „termelőként”.

Ez azt jelenti, hogy ezeknek az országcsoporthoz nagyobb lehetőségük van az EU-KKE-gazdaságokban az ADP-vel

⁴⁴ Észtországra vonatkozóan csak részben állnak rendelkezésre adatok az IKT/nem-IKT bontásban történő beruházásokra (bruttó állóeszköz-felhalmozás) vonatkozóan.

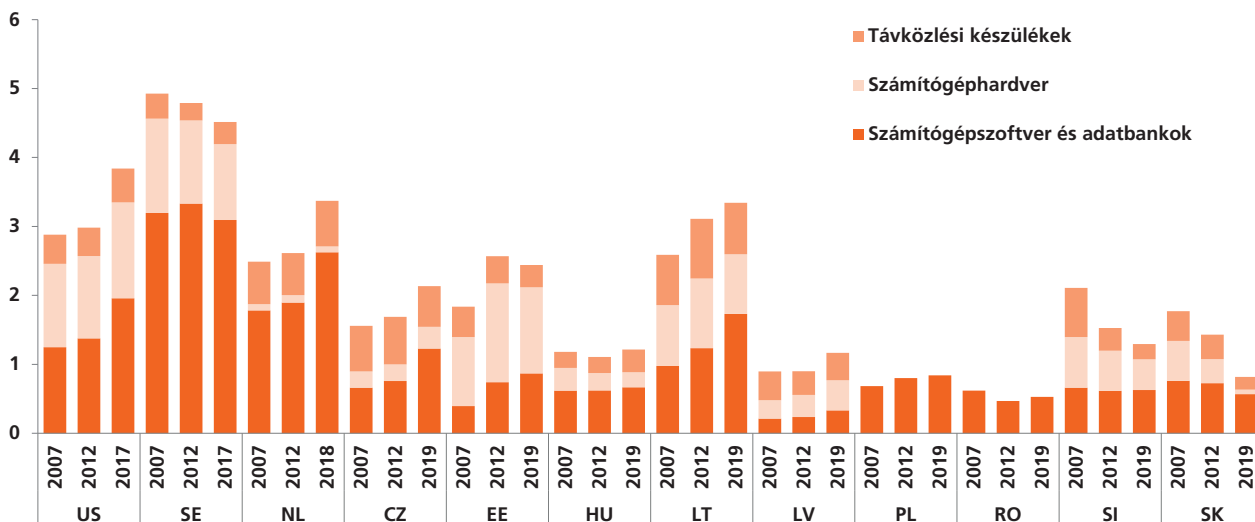
⁴⁵ Kína, Franciaország, Németország, Japán, Korea, Hollandia, Svájc, Tajvan, Egyesült Királyság és Egyesült Államok.

⁴⁶ Az ADP a technológiák széles körét foglalhatja magában, az UNIDO jelentésében a kereskedelmi forgalom elemzése az additív gyártásra (3D nyomtatás), a számítógéppel támogatott tervezésre/gyártásra (CAD-CAM) és a robotikára összpontosított.

3.17 ábra

Az IKT-tőke teljes tőkeállományban elfoglalt részesedésének fejlődése, %-ban

Megjegyzés: Lengyelország és Románia számára az IKT-tőke adatai csak a számítógépes szoftverekről és az adatbázis-részekről állnak rendelkezésre.
 Forrás: EU KLEMS 2019, Eurostat.

kapcsolatos értékláncon alapuló új növekedési modell kidolgozására. A Cseh Köztársaságnak, Horvátországnak, Litvánianak, Lengyelországnak és Szlovákiának jobb előfeltételei vannak az ADP technológiákhoz szükséges beruházási javak gyártására és exportjára szakosodni. Annak ellenére, hogy fennáll annak a kockázata, hogy ebben az esetben elmélyülnek a termelési tevékenységekre való szakosodásukban és továbbra is ragaszkodnak az EU-„gyár” modelljéhez (lásd a 2.1 részt), az új termelési értéklánckokban való részvétel esélyt kínálhat az ipari ökoszisztémák fejlődésére azért, hogy az ADP-technológiák lehetővé tételéhez szükséges digitális szolgáltatások kibővíüljenek.

Az ipar 4.0 gyorsabb elterjedésének Magyarországon és Romániában jobb előfeltételei vannak, mivel hagyományosan jó gyártási képességeik már a már meglévő nagysebességű internetes hálózattal párosulnak⁴⁷. Más jó gyártási képességekkel rendelkező EU-KKE-országok, mint például a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Lengyelország úgyszintén profitálhatnak az ipar 4.0-ből, ha gyorsan modernizálják internetes infrastruktúrájukat. Az ipar 4.0 növekedése nagyobb sebességű csatlakozást és főleg az 5G szélesebb körű alkalmazását igényli. Viszont az ipar 4.0 fejlesztése, különösen a dolgok internete (IoT) technológiák üzembe helyezése a gyárakban és raktárakban megkönnyítheti olyan digitalizált logisztikai központok – például kikötők és vasútállomások – elterjedését, amelyek automatikusan gyorsabban dolgoznak fel nagyobb mennyiségű árut. Az ipar 4.0 technológiák nagyobb mértékű

elterjedése szintén növelheti a kapcsolódó digitális szolgáltatások iránti keresletet.

Az EU-KKE-ben még mindig várat magára az ADP gyártásban történő széles körű elterjedése. Az ipari robotokat és additív gyártási folyamatokat (3D nyomtatás) használó vállalkozások aránya csak Szlovéniában volt valamivel magasabb az EU átlagánál 2018-ban, a szolgáltató robotok használata pedig az összes EU-KKE-országban elmaradt az uniós átlagtól. A számukra fenntartott felhőalapú számítási szolgáltatásokat igénybe vevő gyártók aránya meghaladta az EU átlagát Horvátországon és Szlovéniában. Magyarországon az „Ipar 4.0 Nemzeti Technológiai Platform Szövetség” (The Industry 4.0 National Technology Platform Association) felmérésének válaszadói a szakképzett munkaerő hiányát tartják a technológiai átalakulás fő kihívásának. A válaszadók döntő többsége (70%) úgy vélte, hogy a klaszter tagsága előnyös a horizontális integráció szempontjából, de a válaszadó vállalatok 56%-a nem volt tagja egyetlen klaszternek sem, 34%-a volt tagja egy klaszternek, és csak 11%-a több klaszter tagjai.

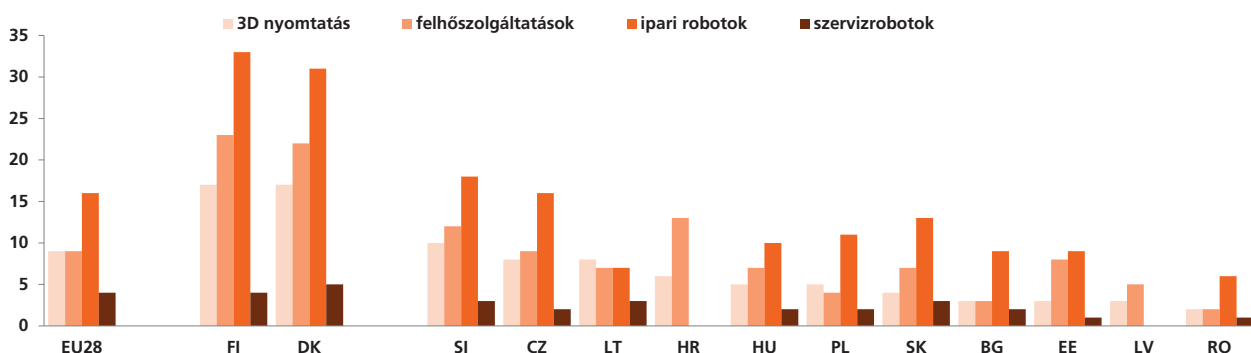
3.5.4 A HUMÁN ERŐFORRÁS, MINT A CSÚCSTECHNOLÓGIAI SZOLGÁLTATÁSOK FELÉ VEZETŐ KIUGRÁS LEHETŐSÉGE

Az új technológiák alkalmazása az EU-KKE-gazdaságokban hagyományosan többnyire technológiatranszfer útján történt, a nyugat-európai országok gyártásba történő jelentős közvetlen külföldi tőkebefektetéseinek köszönhetően. A viszonylag alacsony K+F intenzitás és a szerény innovációs képesség korlátozza az ipari termelés innováció által vezérelt növekedésének lehetőségeit a régió számos országában. A digitalizáció potenciálisan más utat és az EU-KKE számára több előnyt is kínál. A digitális innovációk elterjedését, amelyek sok esetben kevésbé tőkeigényesek,

⁴⁷ Magyarország és Románia a negyedik és ötödik helyen áll az EU-ban a legalább megabit/másodperc (Mbps) sebességű vezetékes szélessávú internetkapcsolatra előfizető háztartások aránya alapján. Románia és Magyarország 2020 szeptemberében a harmadik és hetedik leggyorsabb szélessávú internetsebességgel rendelkezett (193,47 és 161,51 Mbps) a Speedtest Global Index szerint, amely az említett országok internetfelhasználói által végzett teszteken alapul (Speedtest Global Index, 2020).

3.18 ábra

Az ADP technológiát gyártásban felhasználó vállalatok aránya %-ban, 2018

Megjegyzés: a kiválasztott ADP technológiák közé tartoznak az ipari és szolgáltató robotok, az additív gyártás (3D nyomtatás) és a vállalkozások számára fenntartott felhőalapú szolgáltatások; az EU-KKE-országok a 3D nyomtatás aránya szerint növekvő sorrendben szerepelnek.
Forrás: Eurostat.

mivel sok ingyenes, nyílt forráskódú megoldás áll a fejlesztők rendelkezésére, a humán erőforrás tényezője vezérelheti. A kedvező humán erőforrás-feltételekkel rendelkező országok számára lehetőséget kínál az innovatív digitális szolgáltatások felé történő „kiugrás”.

A humán erőforrás minősége a jobb oktatással függ össze. Az EU-KKE-országok közül Észtország, Lengyelország, Szlovénia és a Cseh Köztársaság matematikában és természettudományokban elért PISA-pontszáma meghaladja az OECD átlagát (Lettország csak matematikában). Horvátország, Bulgária és Románia több mint 10%-kal elmarad az OECD tudományos és különösen matematikai átlagértékeitől. Az EU-KKE-országok közül csak Szlovéniában és Lengyelországban volt magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a tudomány és technológia területén a 2016-os 19/1000-es, 20 és 29 év közötti lakosokra számított EU-átlaghoz képest. Szlovéniában nagy nemek közötti különbség figyelhető meg (20–29 év között 45 fő diplomás férfi és 21 nő/1000 lakos). Romániában, Bulgáriában, Lettországon és Magyarországon kevesebb az 1000 lakosra jutó STEM (tudomány, technológia, mérnöki ismeretek és matematika) diplomával rendelkezők aránya, mint más országokban, és mindannyian jóval az EU-átlag alatt járnak.

Az IKT-szakemberek munkaerő-piaci elérhetősége szintén fontos a digitális szolgáltatások fejlesztése szempontjából. Észtországban a gazdaságban foglalkoztatott IKT-szakemberek aránya 2019-ben összehasonlítható volt a nyugat-európai digitális éllovasokkal, a Cseh Köztársaságban és Szlovéniában pedig megközelítette az EU 3,9%-os átlagát. Az IKT ágazat átlagos foglalkoztatási növekedése az elmúlt három évben Litvániában (9%), Horvátországban (7%) és Lengyelországban (6%) volt a legnagyobb. A korszerkezet a kelet-közép-európai országokban azt mutatja, hogy az IKT-szakmákban dolgozó fiatal szakemberek hányada magas (3.18 ábra). Különösen biztató sok EU-KKE-országban az a tény, hogy a fiatal generáció – amely általában jobb digitális készségekkel rendelkezik – jól teljesít az

„alapszintnél magasabb” IKT-készségek⁴⁸ terén az európai összehasonlításban, sőt Horvátország és Észtország az EU-ban általában vezető pozíciókat tölt be (3.19 ábra).

A demográfiai kihívások és az elvándorlás miatti munkaerőhiány (lásd a 2.6 részt) számos EU-KKE-országban potenciális szűk keresztmetszetet jelent az innovatív digitális szolgáltatásokon alapuló növekedési modell számára. A vállalatok 5%-ánál nehezen betölthető állásokról számoltak be IKT-szakértelmet igénylő munkahelyek esetében 2019-ben a Cseh Köztársaságban (6,5%), Magyarországon (5,7%) és Szlovéniában (5,1%)⁴⁹.

Az amúgy is szoros munkaerő-piaci körülmények között a magasán képzett és/vagy jól képzett munkavállalók külföldre vándorlása (az úgynevezett „agyelszívás”) számos EU-KKE-országban további gátja a növekedésnek. Például Szlovákia, a Cseh Köztársaság, Magyarország és Szlovénia 20–64 éves, más EU-országokban élő állampolgárai között a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a teljes foglalkoztatásban nagyobb, mint otthoni munkaerőpiacukon. 2019-ben a legnagyobb különbség Szlovákiában volt megfigyelhető, az EU többi részében élő szlovákok 39%-a rendelkezik egy legalább felsőfokú végzettséggel, szemben a Szlovákiában élők csupán 25%-ával.

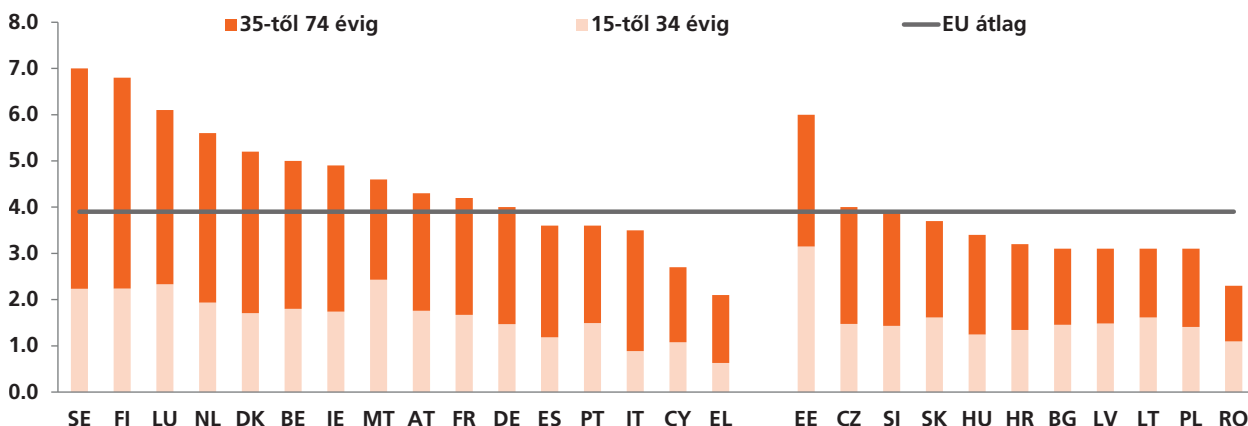
Kemény globális verseny folyik az informatikai tehetségekért, ami a jelenlegi világválság következtében valószínűleg fokozódott is. Az informatikai szakemberek EU-KKE-ből történő külföldre költözését azonban korlátozhatják a távmunka lehetőségei. A szoftverfejlesztő munkahelyek kiszervezése egyre szélesebb körben terjed, sok EU-KKE-

⁴⁸ A digitális készségeket az egyének saját maguk értékelik a négy „digitális kompetencia” terület – tájékoztatás, kommunikáció, tartalomkészítés és problémamegoldás – alá tartozó készségek listája alapján. Mind a négy kategóriában az alapszintnél magasabb átlagon felüli készségek szükségesek az átfogó „alapszintnél magasabb” besoroláshoz, a teljes módszertan a Digital Skills Indicator (Digitális-készség-mutató) 2015-ös módszertani bevezetőjében érhető el (European Commission 2020e).

⁴⁹ Bár a munkaerőhiány a közeljövőben a Covid-19-sokk és a munkanélküliség növekedése miatt némileg enyhülhet, a téma valószínűleg a közeljövőben visszatér az EU-KKE régióba. További részletekért lásd a 2.6 szakaszt.

3.19 ábra

Az IKT-szakemberek teljes foglalkoztatottságban elfoglalt aránya 2019-ben, %-ban

Forrás: Eurostat.

ország vonzó a munkaerő ára és minősége miatt is. A professzionális szoftverfejlesztők közötti szabadúszó munkavállalók részarányára vonatkozó 2019-es évi Európai Technológiai Állapotfelmérés (State of European Tech Survey) szerint az EU-KKE négy országa az első tíz ország között van Európában⁵⁰. A szabadúszók aránya a Cseh Köztársaságban 18,1%, Lengyelországban 17,2%, Romániában 12% és Magyarországon 11,8% volt, míg az európai átlag 10,7%.

Az informatikai munkahelyek az EU-KKE-ben, akárcsak a világ többi részén, általában a már létező ökoszisztémával rendelkező nagyvárosokra koncentrálódnak, ami előnyös a start-up vállalatok fejlődésében. Ez egy további olyan tényező, amely a jövőben valószínűleg megakadályozza az informatikusok EU-KKE-ből történő nagymértékű külföldre vándorlását. A 2019-es Európai Technológiai Állapotfelmérés szerint a főváros az összes

informatikai fejlesztő 54%-át veszi fel a Cseh Köztársaságban, 49%-át Romániában és 33%-át Lengyelországban. Lengyelországban, amelyet a CEOWORLD Magazine a világ legkedvezőbb start-up-helyszíneinek rangsorában 2019-ben a 7. helyre rangsorolt, nemcsak Varsó, hanem más városok, például Wrocław és Krakkó is vonzó helyek az innovatív digitális szolgáltató cégek alapítói számára (Beauchamp et al. 2018).

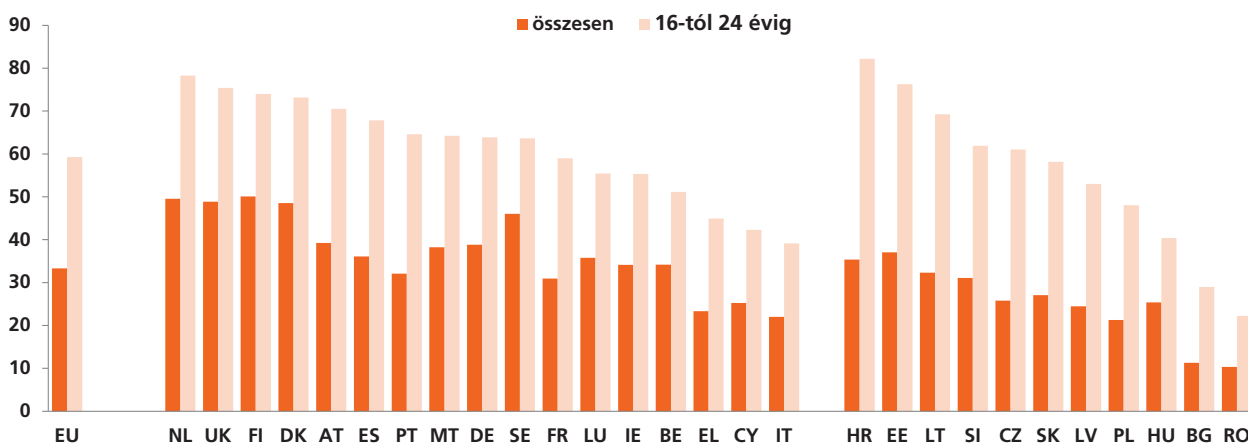
3.5.5 A VILÁGJÁRVÁNY KIHATÁSA A DIGITÁLIS ÁTALAKULÁSA

Az online tevékenységek Covid-19 miatt bekövetkezett megugrása és a lezárási intézkedések felgyorsították a digitális technológiák alkalmazását, különösen a távmunkában, az oktatásban, a közszolgáltatásokban és a banki tevékenységekben. Ez stressztesztet jelentett a digitális képességek, például az összekapcsoltsági infrastruktúra, a munkavállalói készségek és a szervezeti folyamatok számára. Az EU-KKE-ben Litvánia kivételével azokban az országokban, ahol a távmunkát a válság előtt

⁵⁰ A rangsor az EU-t és Nyugat-Európa más fejlett országait, például az Egyesült Királyságot, Svájcot és Norvégiát foglalja magában.

3.20 ábra

Az alapszintnél magasabb digitális ismeretekkel rendelkezők 2019-ben, az egyes csoportok %-ában

Forrás: Eurostat.

is nagyobb mértékben alkalmazták, a távmunkára való nagyobb átállásról számoltak be (3.20 ábra).

A válság következtében további állami beruházásokra kell számítani az oktatás, a kormányzás és az orvostudomány digitalizálásában. A járvány által különösen sújtott kkv-k digitalizálásához nyújtott nemzeti támogatás valószínűleg megnő. Az alkalmazottak digitális készségeinek további korszerűsítése már megkezdődött a távmunka miatt, és valószínűleg nőni fog az erre fordított több magán- és állami kiadás is. A járvány alatti mobilitási korlátozások miatt megnőtt a távmunka elfogadottsága a munkáltatók körében, ami jobb foglalkoztatási esélyeket kínálhat az EU-KKE-országokból származó képzett munkaerő számára a globális munkaerőpiacon, és bizonyos mértékben meg is akadályozhatja az elvándorlást.

A digitális technológiák növekvő tendenciája a lezárások során részben megfordult a korlátozások feloldása után. Ez arra utal, hogy megfelelő stratégiák és célzott szakpolitikai intézkedések nélkül a „szokásos üzletmenethez” való visszatérés valószínűsíthető lesz a pandémiát követő időszakban. A nemzeti költségvetések és az új uniós költségvetés mellett az EU új Helyreállítási és Ellenállóképességi Eszköze (RRF) további forrásokat biztosíthat a digitalizá-

ciós ösztönzők bevezetéséhez. Horvátországnak, Bulgáriának, Romániának, Szlovákiának és Lettországnak lehet nagyobb költségvetési mozgástere, mivel ők a GDP-hez viszonyítva a legnagyobb kedvezményezettek közé tartoznak a teljes helyreállítási alaphoz nyújtott támogatásokból (2018-as árakban mérve 5% fölött 2021 és 2023 között).

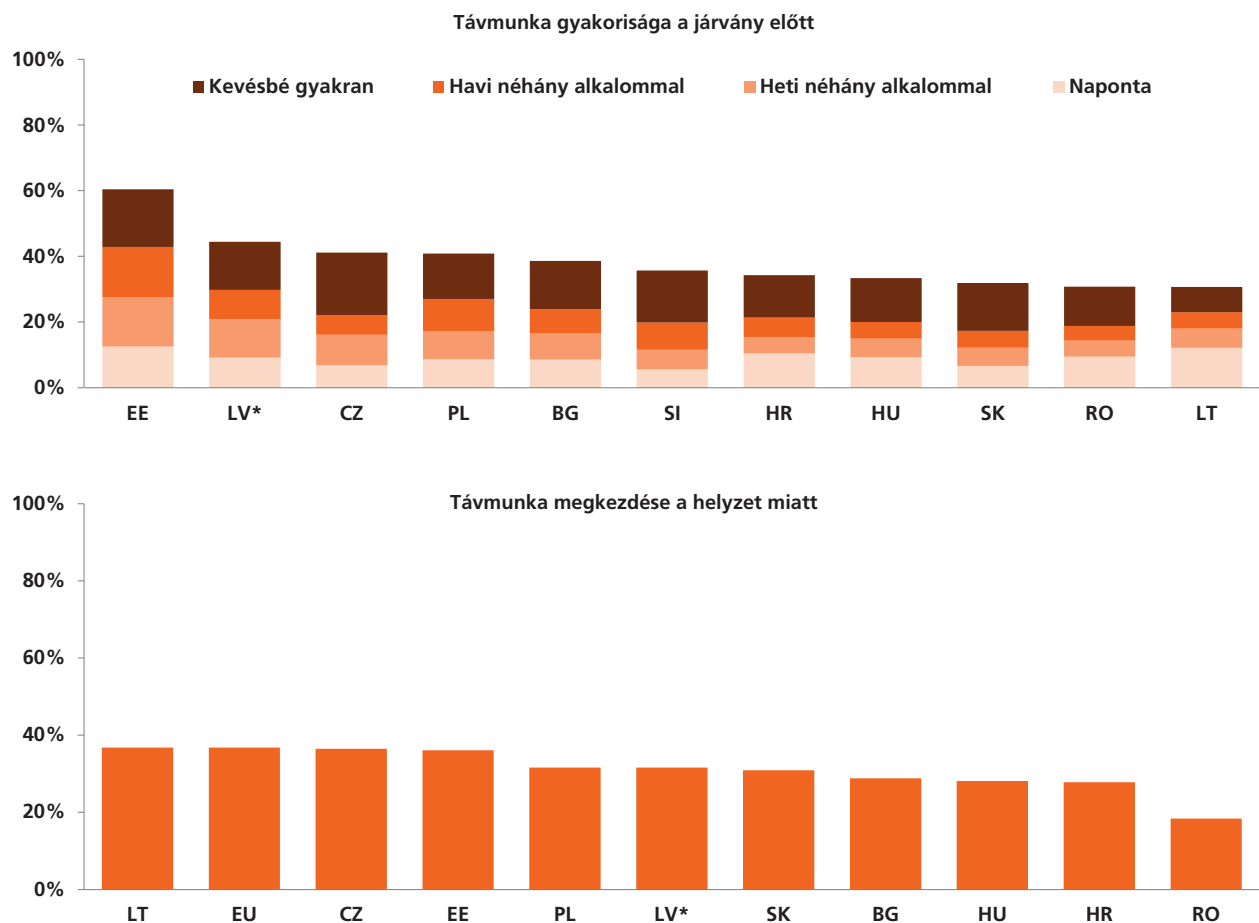
3.5.6 AZ EU POLITIKAI INTÉZKEDÉSEINEK KIHATÁSA AZ EU-KKE-BEN ZAJLÓ DIGITÁLIS ÁTALAKULÁSRA

Az Európai Digitális Stratégia és a Digitális Egységes Piaci Menetrend, amelynek célja az „embereket kiszolgáló technológiákkal” létrehozandó fenntartható digitális átmenet, létrehozott egy keretet a digitalizáció átfogó, nemzetek feletti, általános vonatkozásainak kezelésére (European Commission, 2020f). Így minden EU-KKE-ország részesül az adatvédelemre, a szabványosításra és az interoperabilitásra, az e-kereskedelemre és a digitális fizetésekre, valamint a kiberbiztonságra vonatkozó közös szabályozás előnyeiből.

Az EU-KKE-országok digitális átalakulásának további lendületet adhat a Digitális Európa Programban való részvétel,

3.21 ábra

Távmunka az EU-KKE-ben a járvány kitörése előtt és után

Megjegyzés: * – alacsony megbízhatóság.

Forrás: Eurofund felmérési adatok, (Eurofund, 2020).

amely 2021-ben indul be 9,2 milliárd eurós költségvetéssel. Finanszírozást nyújt a digitalizáció speciális aspektusaihoz (szuper-számítástechnika, mesterséges intelligencia, kiberbiztonság), a fejlett digitális készségekhez és a digitális értéklánc mentén történő összekapcsolhatósághoz. Ez magában foglalja a „fejlett digitális és kapcsolódó technológiák – különösen a kis és közepes méretű – ipar általi elterjedésének támogatását”, valamint az „európai digitális innovációs központok hálózatának kiépítését és megerősítését célzó intézkedéseket, amelyek célja, hogy minden régióban legyen egy központ, amely feladata a vállalatok megsegítése, hogy profitáljanak a digitális lehetőségekből” (European Commission, 2020g). Összességében elmondható, hogy a 2021–2027 közötti többéves pénzügyi keret és a Next Generation EU 143 milliárd eurós elkülönítést irányoz elő az „egységes piac, az innováció és a digitális irányzat” számára, amelyet részben a digitális átalakítási projekteknek szentelnek.

Másrészt a közös EU-s politikai intézkedések bizonyos korlátozásokat rónak a nemzetállamokra a digitális technológiák számára nyújtható ösztönzők tekintetében. Az állami támogatási szabályok korlátozzák a közvetlen nemzeti finanszírozás mértékét. Mivel hagyományosan a kockázati tőke alapú magánfinanszírozás kevésbé fejlett az EU-ban, több PPP vagy közvetlen közbeszerzés, több állami beavatkozás lenne előnyös azoknak az országoknak, amelyek a technológiai kiugrásra vagy a fejlett ipari ökoszisztémák fejlesztésére töreksenek. Nagy globális piaci erővel rendelkező adatvezérelt cégek, platformok vagy piacterek, például az Egyesült Államokban vagy Kínában, a közös piaci versenyszabályozás miatt Európában valószínűleg nem fognak létrejönni. A szigorú adatvédelem akadályt jelenthet a biometrikus adatokon és a mesterséges intelligencián alapuló konkrét technológiák bevezetése előtt.

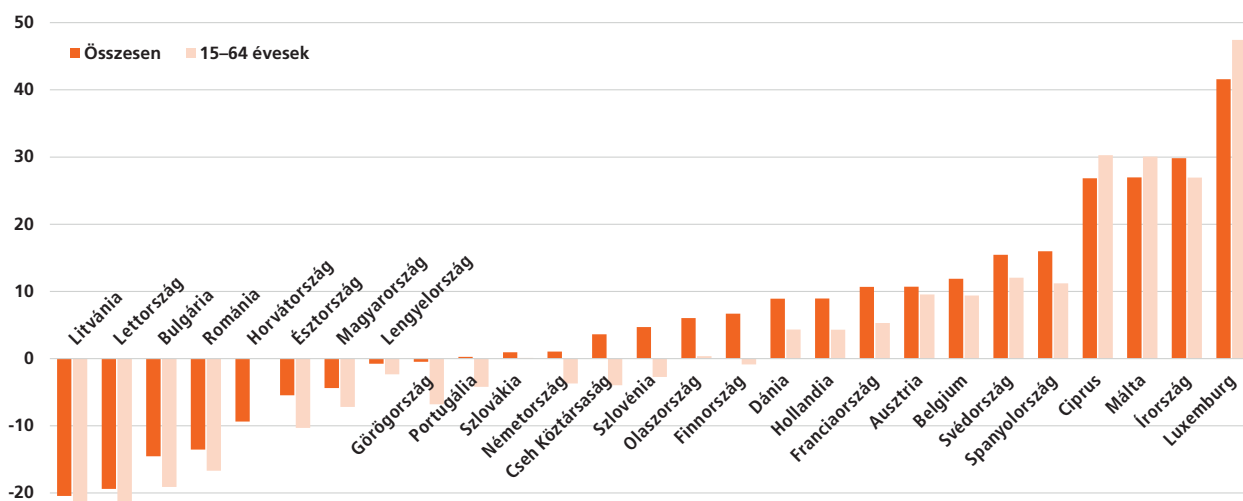
3.6 NÉPESSÉGCSÖKKENÉS

Az EU nagy részében a népesség az elmúlt két évtizedben növekedett, de szinte mindenhol lassabban nőtt a munkaképes korú népesség, és sok esetben egyáltalán nem nőtt. Ennek következtében az országok túlnyomó többségében nőtt a függőségi arány, ami azt jelenti, hogy a munkaképes korúak egyre nagyobb terhekkel szembesülnek a nem munkaképes korúak támogatásának köszönhetően. Az EU-KKE egyes részein, köztük a Cseh Köztársaságban, Szlovéniában és Lengyelországban különösen nagy eltérések mutatkoztak a teljes és a munkaképes korú népesség növekedési üteme között. Eközben a munkaképes korú népesség kifejezetten erőteljesen csökkent Lettországon, Litvániában, Bulgáriában és Romániában (mindez évente 1–1,5% között van).

A legutóbbi években ezek a tendenciák némileg megváltoztak, részben a KKDK-n belüli jelentős migrációnak köszönhetően. Különösen nagy számú ukrán költözött Lengyelországba és más visegrádi országokba dolgozni, míg Belaruszból és a Nyugat-Balkánról is érkeztek munkavállalók az EU-KKE területére. Ez tulajdonképpen kísérletet jelent a munkaerőhiány és az emelkedő bérek kezelésére. Azonban ez mégsem nem tűnik tartós megoldásnak. Ukrajna, Belarusz és a Nyugat-Balkán is szembesül a negatív demográfiai trendekkel. Eközben az EU-KKE-országokban továbbra is történelmileg alacsony szinten van a munkanélküliségi ráta, magas a betöltetlen álláshelyek aránya, a munkaerőhiány még az alacsonyan képzett munkák esetében is jelen van, és növekednek a fajlagos munkaerő-költségek.

Az Eurostat projektjei azt mutatják, hogy az elkövetkező évtizedekben az EU-KKE-országokban a munka-

3.22 ábra
A népesség változása az EU tagállamaiban, 2000–2019, %

Forrás: Eurostat.

3.5 táblázat

Az az év, amikor a munkaerő-kínálat megegyezik a munkaerő iránti kereslettel hat Eurostat népességi forgatókönyv szerint a Covid előtt

	kiindulási érték	nagy mértékű migráció	közepes mértékű migráció	nincs migráció	alacsony termékenység	alacsony halálzási arány
BG	2022	2022	2022	2023	2021	2022
CZ	2021	2021	2020	2020	2020	2021
EE	2024	2025	2024	2023	2023	2024
HR	2041	2042	2040	2038	2037	2041
HU	2024	2025	2023	2022	2022	2024
LT	2021	2021	2022	2025	2021	2021
LV	2026	2025	2027	2033	2025	2026
PL	2021	2021	2021	2021	2021	2021
RO	2032	2029	2034	2040	2029	2032
SI	2023	2024	2023	2022	2022	2023
SK	2024	2024	2024	2024	2023	2024
DE	2024	2025	2023	2021	2022	2024

Források: Saját számítások, Eurostat. Megjegyzés: Covid előtti gazdasági prognózisok alapján.

3.6 táblázat

Az az év, amikor a munkaerő-kínálat megegyezik a munkaerő iránti kereslettel hat Eurostat népességi forgatókönyv szerint a Covid után

	kiindulási érték	nagy mértékű migráció	közepes mértékű migráció	nincs migráció	alacsony termékenység	alacsony halálzási arány
BG	2029	2029	2030	2032	2029	2029
CZ	2031	2033	2030	2028	2030	2031
EE	2032	2033	2031	2030	2030	2032
HR	2047	2049	2045	2043	2041	2047
HU	2031	2032	2030	2028	2029	2031
LT	2024	2023	2025	2029	2023	2024
LV	2030	2028	2033	2047	2029	2030
PL	2028	2028	2028	2028	2027	2028
RO	2040	2037	2043	>2050	2036	2040
SI	2029	2031	2028	2027	2028	2030
SK	2033	2034	2032	2031	2032	2033
DE	2028	2030	2027	2025	2027	2028

Forrás: Saját számítások, Eurostat.

képes népesség gyorsan csökkenni fog. Ezen előrejelzések szerint a régió olyan általános népességvesztéset fog tapasztalni, amire eddig háború vagy éhínség nélkül nem volt példa. Ennek viszont komoly hatása lesz a gazdaságra, és fontos politikai következményekkel is jár majd. Krastev és Holmes (2020) azzal érvelnek, hogy valószínűleg ez a népességcsökkenés és nem pedig a bevándorlástól való félelem áll a térség politikájának populista-nativista irányzatai és az etnonacionalizmus térnyerésének középpontjában.

A jelenlegi járvány kitörése előtt a wiiw kiszámította, hogy küszöbön áll az a fordulópont, amikor az EU-KKE-országokban egyszerűen nem lesz munkaerő. A pandémiát megelőző számítások azt sugallták, hogy 2026-ig Német-

országgal együtt az EU-KKE-országokból is elfognak a munkavállalók (3.5 táblázat). Az egyetlen kivétel ez alól Horvátország és Románia volt.

A jelenlegi tanulmányhoz újból elvégeztük a számításainkat, figyelembe véve a legfrissebb fejleményeket és az EU-KKE-országokra vonatkozó rövid távú előrejelzéseinket is. Ezek az új előrejelzések természetesen sokkal rosszabb gazdasági forgatókönyvet feltételeznek a 2020–22 közötti időszakra, és ezáltal hátrébb teszik azt a dátumot, amikor a munkaerő-kínálat átlagosan 6,5 év átlagával egyenlő lesz a munkaerő-kereslettel (3.6 táblázat). Ez azonban még mindig azt jelenti, hogy a legtöbb országban a jelenlegi évtized végére elfognak a munkavállalók.

4 SWOT

Ez a fejezet megkísérli egy SWOT-elemzésben összefoglalni a 3. fejezetben bemutatott különféle területeket, amivel lefedtetni az alapokat az 5. fejezetben megfogalmazásra kerülő politikai javaslatokhoz. Ezen a helyen megpróbáljuk bemutatni az EU-KKE tágabb történetét, de tiszteletben tartjuk a legfontosabb országbeli különbségeket és néhány esetben a kivételeket is. A 3. fejezet egyik legfontosabb tanulsága, hogy az EU-KKE-t gyakran nem kezelhetjük egyetlen csoportként. Az ebben a szakaszban szereplő összes általános állítást úgy kell tekinteni, hogy az az EU-KKE nagy részére vagy egészére vonatkozik. Ahol egyértelmű különbségek vagy kivételek vannak, ezeket ki-fejezetten meg fogjuk említeni.

4.1 ERŐSSÉGEK

A jövedelmek magas szintű felzárkózása Nyugat-Európához és a széles alapú stabilitás a KKDKE-szabványok szerint: Amint a tanulmány bevezető része megmutatta, az EU-KKE-ben az elmúlt évtizedekben követett növekedési modell hiányosságokat mutat fel. Ennek ellenére a Nyugat-Balkánról vagy a Balti-tengeren kívüli volt Szovjetunióból tekintve legalábbis részleges sikernek tűnik. A legtöbb EU-KKE-ország viszonylag magas egy főre jutó jövedelmi felzárkózást ért el Nyugat-Európához képest (az EU-KKE nagy része ma gazdagabb, mint Görögország és Portugália), elég jó (nagyreszt uniós finanszírozású) állami infrastruktúrával rendelkezik, jelentős az EU költségvetéséhez való hozzájárulásának aránya a GDP-hez viszonyítva, az EU-tagság által biztosított különféle egyéb előnyöket is élvezzi, és általában meglehetősen közel vannak az EU leggazdagabb országaihoz. Ezt a jövedelmi egyenlőtlenség viszonylag alacsony szintjével érték el⁵¹. Az EU-KKE-nek az euroatlanti intézményekbe történő szélesebb körű integrációja olyan nagyfokú stabilitást biztosított a bel- és a nemzetközi politikában, amelyet a KKDKE legtöbb más része megirigyelhetne.

⁵¹ Ezt a kijelentést számos fontos fenntartással kell értelmezni. Az EU-KKE egyes részein, például a balti államokban, Bulgáriában és Romániában a jövedelmi egyenlőtlenségek sokkal nagyobbak. Annak ellenére, hogy a visegrádi országokban általában alacsony az egyenlőtlenség, bizonyos kisebbségi csoportokat (pl. a romákat) érinti a nélkülözés.

Fejlett és nagy értékkel rendelkező exportágazat:

A visegrádi országok és egyre inkább Románia is export-szerkezetüket tekintve közeledtek Nyugat-Európához, beleértve a csúcstechnológiai iparágakat is. Exportjuk összetétele fejlett, beleértve a gépjárműipart és az elektronikát is. A nyugat-európai nagy értékű közvetlen külföldi tőkebefektetések javították a gyártási technológiát és a tudástranszfert is. A régió a globális pénzügyi válság óta megtartotta vonzerejét az FDI célpontjaként.

Néhány funkcionális komparatív előny:

Szlovénia általánosan sikeres példáján túl a funkcionális szakosodás szempontjából a legfontosabb erősség a gyógyszeriparban található. Itt különösen a Cseh Köztársaság és Lengyelország funkcionálisan az utómunkálatokra szakosodott, előbbi pedig a kutatás-fejlesztésre is. Bár egyébként a termelésen kívül nagyon korlátozottan, mind Horvátországnak, mind Lettországnak vannak funkcionális komparatív előnyei az értékesítés, a logisztika és a támogató szolgáltatások terén. Eközben Románia és Lettorság viszonylag jó eredményeket mutat fel a K+F tevékenység értéklánc-termelési funkciójában.

Környezetvédelemben elért előrelépés:

1990 óta az EU-KKE egészének sikerült jelentős mértékben növelnie az energiahatékonyságot, és jelentős lépéseket tett a kibocsátások csökkentése felé. Az energiatermelés terén egyértelmű haladást azonosítottunk a balti államokban, Szlovéniában és Horvátországban, amelyek számára a megújuló energiaforrások a végső energiafogyasztás majdnem 28%-át, az összes villamosenergia-termelés mintegy 35%-át tették ki 2018-ban.

A munkaerő minősége:

Különösen a Cseh Köztársaságban és Észtországban van magasan képzett munkaerő, ám Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia sem sokkal marad le ebben a tekintetben. Észtországban, Lengyelországban, Szlovéniában és a Cseh Köztársaságban a matematika és a természettudományok PISA-pontszáma meghaladja az OECD átlagát, míg Lettországnak matematikában is. Szlovéniában és Lengyelországban a tudomány és a technológia terén felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya meghaladja az EU átlagát.

Digitális gazdaság: Észtország élen jár, nemcsak az EU-KKE-ben, hanem az egész EU-ban, ami nagy IKT-szektor, az alkalmazott IKT-szakemberek magas arányát és kiterjedt digitális közszolgáltatásokat jelent. Lettország, Magyarország és Románia is az EU tizenegy legjobbjába közé tartozik a digitális infrastruktúra terén, míg Lettország és Litvánia erős a digitális közszolgáltatások tekintetében. Horvátország és Észtország az egész EU-ban magas pontszámot ért el a fiataloknak az alapszintnél magasabb IKT-készségei esetében.

4.2 GYENGESÉGEK

Csökkenő munkaképes korú népesség: Az EU-KKE munkaképes korú népességének békeidőben példa nélküli csökkenését éli át. Az elmúlt években tapasztalt számottevő bevándorlás ellenére, amely révén az EU-KKE egyes részei nettó bevándorlási országgá váltak, a világjárványt megelőző időszakban folytatódott a jelentős munkaerő- és szakemberhiány. Az Eurostat előrejelzései szerint a munkaképes korú népesség az elkövetkező évtizedekben rohamosan csökkenni fog. Erre valószínűleg nincs megoldás; az EU-KKE-országoknak meg kell tanulniuk együtt élni ezzel. A hiány miatt megnövekedett fajlagos munkaerőköltségek különös problémát jelentenek egy olyan régió számára, ahol az olcsó munkavállalók a növekedési modell alapját képezték eddig. Különleges problémát jelent a szakképzett munkavállalók (fizikai és szellemi dolgozók) magas szintű elvándorlási aránya.

A termelés túlzott szakosodása: Az EU-KKE-országok funkcionálisan a viszonylag alacsony értékű termelésre szakosodtak, és (néhány kevés kivételtől eltekintve) küszködtek azért, hogy előrelépjenek a vállalatiközpont-gazdaság funkciói felé, ahol több érték termelődik ki. Horvátország, Lettország és Litvánia kivételével az EU-KKE-országokban a termelés szakosodása messze meghaladja azt, amit jövedelmi szintjük alapján sejteni lehet. A régióban azonban kevés multinacionális cég működik, különösen a gyártóiparban. Megállapításaink arra utalnak, hogy a termelés ezen túlzott szakosodása nem igazán mutatja a változás jeleit, sőt még erősödhet is. Az a tény, hogy az EU-KKE-országok főként Európa legfejlettebb országaival (pl. Németországgal) kereskednek, azt jelenti, hogy nekik különösen nehéz megváltoztatni funkcionális szakosodási mintájukat.

Lassú alkalmazkodás a gépjárműipar szerkezetváltásához: A régió erősen ki van téve mindenekelőtt a német autóipar kegyének, amelyet a dízelkibocsátási botrány, a kereslet strukturális változása és a szigorúbb környezeti normák szorongattak meg. Ez ötvöződik a gépjárműipari termelés helyi kihívásaival, beleértve a képzett munkaerő hiányát és a növekvő fajlagos munkaerőköltségeket. A Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Romániában és Szlovákiában a gépjárműipar aránya (EU-s vagy globális mércével mérve) szokatlanul magas, mind a termelés, mind a foglalkoztatás területén. Az EU-KKE inkább gyártásra, mint vállalatiközpont-szolgáltatásokra történő sza-

kosodása azt jelenti, hogy kevésbé szigetelődik el a változásoktól és ezeket kevésbé is befolyásolja.

Alacsony szintű a K+F: A kutatásra és fejlesztésre fordított összes vállalati kiadás nagyjából megegyezik az EU átlagával Szlovéniában, ám az EU-KKE minden többi részén elmarad attól. Az EU innovációs eredménytáblája egyértelmű kelet-nyugati megosztottságot mutat, az EU-KKE-országok között csak Észtország minősül „erős innovátornak”.

Hosszú utat kell megtenni a zöld átmenetben: Némi előrelépés ellenére az EU-KKE-országok átlagosan sokkal szén-dioxid- és erőforrás-intenzívebbek és nagyobb mértékben támaszkodnak a fosszilis energiaforrásokra, mint az EU15. Az energiahatékonyság körülbelül 20%-kal marad el a 2004 előtt csatlakozott tagállamokétól, és számos EU-KKE-ország nem jut előbbre a 2030-as energiahatékonysági célok elérésében. Lengyelországban az energiatermelés 75%-a szénből származik. Az EU-KKE-ben az anyagok csupán 6%-át nyerik vissza és forgatják vissza a gazdaságba, szemben az EU-15-ök 11%-ával. Az ököinnovációs indexen Szlovénia és a Cseh Köztársaság kivételével az összes EU-KKE-ország az EU-átlaga alatt van.

Digitális hiányosságok: Bulgária és Románia különösen alacsony pontszámokkal rendelkezik a digitalizáció különféle mutatói tekintetében. Az EU-KKE-országokban a vidéki/városi megosztottság az internet-hozzáférés tekintetében nagyobb, mint az EU egészében, különösen Bulgáriában, Romániában, Horvátországban és Szlovéniában. A munkaerőhiány különös nehézségeket okozott azoknak a vállalatoknak, akik IKT-szakembereket keresnek a Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Szlovéniában.

Néhol gyenge az oktatási rendszer: Horvátország, Bulgária és Románia több mint 10%-kal marad el az OECD átlagától a PISA-pontszámoknál, különösen a matematika esetében. Romániában, Bulgáriában, Lettországon és Magyarországon a STEM-diplomások aránya jóval az EU-átlag alatt van.

4.3 LEHETŐSÉGEK

A gyógyszeriparban elért sikerekre építve: A visegrádi országok a gyógyszeripar esetében úgy tűnik, kiléptek a funkcionális szakosodás csapdájából. Ez érdekes útja lehet a további terjeszkedésnek a magasabb értékű vállalatiközpont-szolgáltatások terén.

A közelebbre történő áthelyezésben rejlő potenciál: Az elkövetkező években az EU-KKE valószínűleg részesülni fog némi „nearshoring”-ből származó előnyben, bár az ebbe az irányba mutató remények nagyobbak lehetnek, mint amit a valóság indokol. Legalábbis néhány német cég a világjárvány fényében valószínűleg ártértékeli majd a kiterjesztett ellátási láncokat. A rendelkezésre álló felmérések azt mutatják, hogy ha a közelebbre helyezés megtörténik, akkor az az EU-KKE irányába fog elmozdulni.

További közvetlen külföldi tőkebefektetések bevonása a szolgáltatási ágazatba: Magyarország, Lengyelország, Észtország és a Cseh Köztársaság az FDI-ben viszonylag magas, 7-9%-os részesedéssel rendelkezik a szakmai, tudományos és műszaki tevékenységek terén. Az ilyen típusú szolgáltatásokra való szakosodás elősegítheti a technológiai kiugrást. Lengyelország a szolgáltatások kiszervezésének egyik legfontosabb európai központjává vált. A jelenlegi világválság megmutatta, hogy a szolgáltatási ágazatban a munka sokkal nagyobb hányada végezhető távolról, ami előnyös lehet az EU-KKE-országok számára, amelyek már most is erősen vonzzák a szolgáltatási FDI-t.

A digitális gazdaság lehetőségei a világválságban: A jelenlegi világválság egyedülállóan pozitív sokkot okozott a digitális szféra számára, mivel 2020 tavaszán a gazdaság nagy része szinte egyik napról a másikra online-ra állt át. Ez számos ágazatban – többek között az oktatásban, a közszolgáltatásokban és a bankszektorban – felgyorsította a digitális technológiák bevezetését, és stressztesztként hatott az összekapcsolhatósági infrastruktúra, a munkavállalói készségek és a szervezeti folyamatok számára. Ennek eredményeképpen mind a munkavállalók, mind a vállalatok digitális képességei javulni fognak. Az EU RRF-je jelentős forrásokat biztosíthatna e terület számára, különösen azokban az országokban, ahol a GDP arányában különösen magas kihelyezések vannak, például Horvátországban és Bulgáriában. A digitális gazdaságot érő pozitív sokk lehet a jelenlegi világválság legmaradandóbb öröksége. A digitális sokk megváltoztathatja Európa gazdasági földrajzát, csökkentve a Németországhoz való közelség jelentőségét oly módon, hogy az előnyre válhat az olyan országoknak, mint a balti államok, Románia, Bulgária és Horvátország.

Digitális lehetőségek a világválságon túl: A digitalizáltabb gazdaságra való áttérés jelentősen növelheti az EU-KKE növekedési potenciálját. A just-in-time gyártásra specializálódott régió számára mind az ipar 4.0-ra való átállás, mind a dolgok internetére épülő technológiák fejlesztése különösen jelentős lehetőségeket jelent. Különösen a magas humán tőkével rendelkező országokban rejtik magukban a digitális szolgáltatások az ugrásszerű fejlődés lehetőségét. Az EU Digitális Európa programja 2021-től kezdődően 9,2 milliárd eurót biztosít a digitalizáció egyes aspektusainak támogatására, különös tekintettel a kkv-kra.

Zöld átmenet: Bár az EU-KKE szempontjából ez akár fenyegetésnek tekinthető, egyesek számára azonban lehetőség is, és messze túlmutathat az olyan nyilvánvaló dolgokon, mint például az újrahasznosítási iparon. Az EU-KKE nagyon alacsony „körforgásos anyagfelhasználási” szintje esetében úgy tűnik, hogy a szélesebb körű körforgásos gazdaság kialakításában jelentős növekedési potenciál rejlik. Az Igazságos Átállás Alap ígéretes fejlemény az EU-KKE számára, és valószínűleg sokat fog segíteni az olyan országok ellenállásának lecsillapításában, mint Lengyelország. A megújuló energiaforrásokra való áttérés

és az energiahatékonyság javítása valószínűleg kis nettó előnyt jelent majd az általános foglalkoztatás szempontjából. A megújuló energián, az e-mobilitáson és a környezetbarát árukon alapuló új globális értékláncok ebben a térségben helyezhetik el termelési és K+I kapacitásukat, ami további növekedési és munkahelyteremtési potenciált jelent.

Automatizálás: Az EU-KKE-országok az elmúlt néhány évben nagyobb ütemben importáltak robotikát ipari felhasználásra, mint a világon szinte bárhol másutt. Ez természetes válasz a növekvő munkaerőköltségekre, mivel a cégek a munkaerő-megtakarító technológiákba történő beruházások mellett döntenek (ami a munkaképes korú népesség csökkenésével összefüggésben fontos lehet). A csökkenő munkaképes korú lakossággal összefüggésben az automatizálás lehetőséget jelent az EU-KKE számára, hogy megőrizze feldolgozóiparban betöltött erős pozícióját.

4.4 FENYEGETÉSEK

A funkcionális szakosodás csapdája: Elemzésünk szerint számos EU-KKE-ország sokkal jobban szakosodott a gyártásban, mint azt jövedelmi szintjük sugallná. Ez azt jelenti, hogy a nyugat-európai multinacionális vállalatok bérjáratóiként funkcionális csapdába esnek, mivel a vállalatiközpont-tevékenységek megléte nélkül nincs lehetőségük arra, hogy az értéklánc jövedelmezőbb részein nagyobb relatív szakosodást fejlesszenek ki. Azt a gyártást, amelyre az EU-KKE szakosodott, sok cég végezheti sok országban, ami azt jelenti, hogy a verseny nagy, a megtérülési kulcsok alacsonyok, és a termelés olcsóbb helyre történő áthelyezésének veszélye (vagy a nagy állami ösztönzők miatt) meglehetősen magas. A viszonylag alacsony bérekre épülő termelésre szakosodott országgént az EU-KKE gazdaságai különösen ki vannak téve ennek a veszélynek.

Az alacsony munkaerőköltségekre való hagyatkozás egy változó világban: Nyilvánvaló, hogy jelentős egyéb előnyök ellenére az olcsó munkaerő az EU-KKE vonzerejének jelentős részét képezi a közvetlen külföldi tőkebefektetők számára. A jelenlegi helyzetben két nagyon konkrét veszély fenyegeti ezt a területet. Először is, a munkaerőhiány az elmúlt években felnyomta a fajlagos munkaerőköltséget, ami csökkenti az EU-KKE ezen a téren elfoglalt előnyét. Másodszor, a termelés túlzott szakosodása miatt az EU-KKE országai ki vannak téve a még alacsonyabb bérszívnálú, délebbre és keletebbre fekvő országokból érkező konkurenciának.

A származási országba történő visszahelyezés (backshoring) a termelés teljes automatizálása miatt: A német és más nyugat-európai cégek számára egyelőre megmarad az alapvető ösztönző erő a munkaigényes termelés kiszervezésére. Mivel azonban a technológiai fejlődés tovább támogatja az automatizálást, és a termelés egyre nagyobb hányada történik kevés emberi

közreműködéssel vagy anélkül, a nyugati cégek úgy dönthetnek, hogy nem csak közelebb hozzák a termelést, hanem akár saját országukba is visszatelepíthetik.

Az autóipari ágazatot fenyegető veszélyek tömege: Az EU-KKE egyik legfontosabb ágazata számos fenyegetéssel néz szembe, amelyeket a világjárvány még meg is növelt. Ezek közé tartozik a szakemberhiány, az emelkedő fajlagos munkaerőköltség, a változó fogyasztói kereslet és az új szabályozások.

A demográfiai hanyatlás egyensúlytalanságokat okoz, és az FDI máshová vándorol: Bár a világjárvány némileg kitolta azt a pontot, amikor a gazdaságok ténylegesen kifognak a munkaerőből, alapvető tényezők utalnak arra, hogy ez a pont még mindig el fog jönni. Ha a munkaerő csökkenése közepette a bérnyomás a termelékenység javulása nélkül nő, fennáll a veszélye annak, hogy makrogazdasági egyensúlytalanságok alakulnak ki, és a közvetlen külföldi tőkebefektetők egyre inkább máshol keresik majd a helyüket.

A külföldi befektetőkkel szembeni politikai ellenállás: Nagyjából az elmúlt tíz évben a helyi vitákban egyre nagyobb (és egyre negatívabb) figyelmet kapott a külföldi cégek által az EU-KKE-országokban elért nyereség nagymértékű hazatelepítése. Magyarországon a gazdasági nacionalizmus már átkerült a politikai fősodorba, és

a gazdaság nagy részeit visszavették állami ellenőrzés alá. Az államhatalom eluralkodása és a haszonszerzés alapvető részei ennek az új programnak, ami közép- és hosszú távon árthat a gazdasági fejlődésnek. Ez az új program az EU-KKE egyes részein elriaszthatja a további fontos közvetlen külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos projekteket.

Egyenlőtlen elosztás és gazdasági bizonytalanság az új digitális gazdaságban: Az EU-KKE nagy részét uniós viszonylatban meglehetősen alacsony jövedelmi egyenlőtlenség jellemzi. Fennáll a veszélye annak, hogy a digitális gazdaság térnyerése ezt veszélyeztetni fogja, a fővárosokban található kevés jól fizetett IKT-munkahellyel, de a gazdaság többi részére való kiterjedés nélkül, ami erősíti a már meglévő városi/vidéki digitális szakadékot az EU-KKE-ben. Sok digitális munkahely bizonytalan, az alacsony jövedelmű munkahelyek védelme pedig nincs jelen.

A társadalom fosszilis tüzelőanyagokhoz való ragaszkodása és a zöld technológiák terén való lemaradás: A szén-dioxid-mentesítés lassú üteme, az elavult technológiák, a nem megfelelő hulladékgazdálkodási rendszerek és a társadalom környezeti értékek iránt érzett közömbössége számos EU-KKE-ország szempontjából mind veszélyt jelentenek. Ez megakadályozhatja a régiót abban, hogy a komparatív előnyök és képességek fejlesztése révén kiaknázza a zöld átmenet nyújtotta gazdasági előnyöket.

5

SZAKPOLITIKAI JAVASLATOK

Ez a tanulmány bemutatta, hogy az EU-KKE nagy része az elmúlt évtizedekben jelentős felzárkózást ért el Nyugat-Európához képest. A cseh feldolgozóipar fejlettségét, a Magyarország által kapott uniós transzferek szintjét, Lengyelország konvergencia-teljesítményét vagy Észtország technológiai előrelépéseit a legtöbb nem uniós KKE-ország megirigyelhetné. Akármilyen tényyszerűtlen megállapítások is láttak napvilágot az EU-KKE-vel kapcsolatban, azok rosszabbak, mint ami tényleg történt. Mindazonáltal, ahogyan azt a bevezetőben és a tanulmány 2–4. fejezetében felvázoltuk, a jelenlegi növekedési modell kifulladásos, különösen a régió fejlettebb részei esetében. Ráadásul a régió számos külső kihívással kell szembenéznie rövid, közép- és hosszú távon.

Tanulmányunk utolsó részében különböző lehetséges szakpolitikai megoldásokat vizsgálunk meg. Nem kellett érvelnünk, hogy a jelenlegi rendszert teljesen fel kellene adni, hanem inkább amellett, hogy ezt a rendszert úgy kellene újragondolni és megreformálni, hogy egyrészt valószínűbbé váljon a jelentős és gyorsabb felzárkózás, másrészt pedig a régió a lehető legjobban tudjon megfelelni a világgazdaság kihívásainak és fenyegetéseinek. A jelenlegi modell teljes feladása az EU-n belül egyébként is megvalósíthatatlan, és aligha lehetne komolyan venni bármilyen, a blokkból történő kilépésre irányuló javaslatot.

5.1 AZ EU-S ÉS HELYI SZINTEN ZAJLÓ VITA MEGVÁLTOZTATÁSA

Az első lépés az, hogy hozzá kell járulni az uniós és helyi szinten is a makrogazdasági politikáról – mind a költségvetési, mind a monetáris politikáról – szóló vita megváltoztatásához. Az EU szerkezete, például a Stabilitási és Növekedési Paktum révén, elégtelen keresletet generál, amely különösen a gazdaság gyengélkedése idején válik általánosabbá (Heimberger 2020). Amint azt jelen tanulmány elején felvázoltuk, az EU-KKE-országok által a növekedési modelljüknek az új globális gazdaság feltételeihez való igazítása érdekében végrehajtott reformok sokkal

könnyebbek lesznek, ha az aggregált kereslet magasabb. Az EU-KKE-országok:

- **legyenek konstruktív hangadók az EU költségvetési irányvonalának tartós megváltoztatása érdekében.** Ez most talán könnyebb, mint a múltban, hiszen még az IMF is laza költségvetési politikát sürget a jelenlegi válság enyhítése érdekében (IMF 2020). Amint azt a bevezetőben vázoltuk, az euróövezet válsága az EKB monetáris politikájának nagymértékű megváltoztatását kényszerítette ki, a jelenlegi válság pedig a költségvetési politikában hozott potenciálisan sorsfordító változást. Különösen a 750 milliárd eurós alaphoz nyújtott német támogatás, amelyet közös hitelfelvételből finanszíroznak, és amelynek több mint a fele támogatás formájában valósul meg, jelentős lépés mind méretét, mind az EU-n belüli kockázatmegosztást tekintve. Sok EU-KKE-ország aránytalanul nagy hasznot fog ebből húzni. Azonban még nem tudni, hogy ezek a költségvetési és monetáris fejlemények mennyire lesznek tartósak. Az EU-KKE-országoknak ki kell használniuk súlyukat, hogy pozitívan járuljanak hozzá az EU-n belüli vitákhoz. Lengyelország önmagában is fontos ország; az EU-KKE-országok együtt erőteljes hanggal bírnak.
- **indítsák be a hazai gazdaságot.** Még ha az uniós szintű változás nem válik is véglegessé, az EU-KKE-országoknak van néhány olyan belpolitikai eszközük, amelyeket felhasználhatnak. A monetáris rugalmassággal rendelkező országoknak lazán kell kezelniük a célérték feletti inflációs időszakokat, és a reálkamatlábakat alacsonyan vagy negatív szinten kell tartaniuk, célul kitűzve a teljes foglalkoztatást. Az EU-KKE-országok jelenlegi hosszú lejáratú államadóssági kamatlábai mind reálértéken, mind nominálisan történelmi mélyponton vannak. Amíg az EKB alacsonyan tartja saját kamatlábait (ami nagyon valószínűnek tűnik), az EU-KKE-ben kevés kockázata van a laza monetáris politikának.

5.2 HÖSSZPONTOSÍTÁS AZOKRA A TERÜLETEKRE, AHOL AZ EU-KKE KIKERÜLTE A SZAKOSODÁSI CSAPDÁT, NEMZETI INNOVÁCIÓS RENDSZER KIDOLGOZÁSA ÉS VÁLLALKOZÓ ÁLLAM ÉPÍTÉSE

Talán a legaggasztóbb megállapítás ebben a tanulmányban az, hogy az EU-KKE ipari termelésében a szakosodás szintje rendkívül magas, jóval meghaladja azt, ami fejlettségi szintje alapján várható lenne, és a diverzifikációnak kevés jele van. Az EU-KKE-országoknak nagy szükségük van a jövedelmezőbb és biztonságosabb vállalatiközpont-, K+F és gyártás utáni funkciókra. Ez egyfajta csapdának tekinthető, ami azt jelenti, hogy a régió ki van szolgáltatva az alacsonyabb költségű helyek által támasztott versenynek. Reálisan nézve a funkcionális szakosodás csapdáját nem lehet áttörni, legalábbis nem gyorsan és határozottan. Az országoknak inkább a következőkre kellene összpontosítaniuk:

- **Hozzák ki a legtöbbet azokból a területekből, ahol megszűnik a csapda.** Tanulmányunk megállapítja, hogy ez mindenekelőtt a gyógyszeriparra igaz.
- **Folytassanak aktív iparpolitikát.** Nem valószínű, hogy a piaci erők önmaguktól alapvetően megváltoztatnák ezeket a mintákat. Inkább az értéklánc tudásintenzív szegmenseinek bevonására irányuló konkrét szakpolitikákra lesz szükség. Ez arra utal, hogy a gazdasági integrációs folyamat kezeléséhez és irányításához előrehaladott fejlesztő államra vagy ideális esetben vállalkozó államra van szükség. Az ázsiai tigris modell nem lehetséges az EU-n belül, azonban más lehetőségek is rendelkezésre állnak (lásd alább).
- **Irányítsák át a meglévő iparpolitikát a nemzeti innovációs rendszer (NIS) felé.** A hazai állami támogatásokkal együtt az EU-KKE a GDP 1,7%-át (Eubalkáni országok) illetve 3,7%-át (visegrádi országok és Szlovénia) költi iparpolitikával kapcsolatos intézkedésekre (Landesmann és Stöllinger 2020). Kíváncsian lenne azonban e politikák átirányítása a funkcionális korszerűsítés irányába. Ez különösen igaz a visegrádi csoportra és Szlovéniára, amelyek elérték azt a jövedelmi szintet, ahol az utánzásra alapuló (külföldi technológiák által táplált) növekedési modelltől át kell térni egy innováció által vezérelt, a NIS-re támaszkodó növekedési modellre. A K+F viszonylag alacsony szintje (a jövedelmi szinthez képest) és az a tény, hogy ezek a K+F-kiadások főként a multinacionális vállalatok számlájára mennek, valamint a fejetlen nemzeti innovációs rendszer⁵², azt jelenti, hogy a funkcionális korszerűsítés komoly kihívás az EU-KKE számára. Ennek a kihívásnak a leküzdése azonban szükséges ahhoz, hogy az EU-KKE gazdasági elkerülje a funkcionális fejlődés csapdáját.
- **Építsenek vállalkozó államot.** Az előző ponttal kapcsolatban különösen fontosak a vállalkozó állam kiépítése felé tett lépések. Amint azt a bevezetőben vázoltuk, ez nehéz feladat, és magasan képzett állami tisztviselőket és szakosodott ügynökségeket igényel a kutatás és a technikai támogatás biztosítása érdekében. Ezeknek viszont az egyetemekkel és az adott ágazat potenciális vezető cégeivel kialakított hálózat részét kell képezniük. Az államnak be kell avatkoznia az alapkutatásba, hogy támogassa ezeket a potenciális vezető cégeket. Tekintettel az EU-KKE egyes országaiban tapasztalható intézményi visszafejlődésre, ez természetesen különösen nagy kihívást jelent. Azonban legalább néhány EU-KKE-országban az intézményi normák elfogadható szinten vannak, ami azt jelenti, hogy a vállalkozó állam elemeinek követése pozitív eredményeket hozhat.
- **Használják ki az EU szabályain belül meglévő mozgásteret és éljenek a brüsszeli forrásokkal.** A Kereskedelmi Világszervezet (WTO) megerősített szabályai és (különösen) az EU versenyszabályai által biztosított szigorú keretek nem adnak az EU-KKE-országoknak olyan politikai mozgásteret, amelyre szükségük lenne az aktív iparpolitikák végrehajtásához, még akkor sem, ha ezt akarnák. Ugyanakkor az is igaz, hogy az EU állami támogatási szabályai számos kivételt biztosítanak a K+F és innovációs támogatásokra. Ráadásul valamennyi EU-KKE-ország jelentős összegű transzfereket kap az EU különböző regionális alapjaiból.

5.3 ÖSSZPONTOSÍTÁS AZOKRA A TERÜLETEKRE, AMELYEKEN NINCSENEK A GAZDAG ORSZÁGOKNAK MÉLYEN GYÖKEREZŐ ELŐNYEI

Nagyon kevés ország van igazán előrehaladott állapotban a digitális gazdaságban, és Nyugat-Európa ezen a téren összességében sokkal kevesebb előnyt élvez az EU-KKE-országokkal szemben, mint más ágazatokban. A digitális gazdaságba történő belépést akadályozó korlátok általában alacsonyabbak, a modern digitális gazdasághoz szükséges infrastruktúrát könnyebb bevezetni, mint a feldolgozóiparban. A digitális gazdaságban a humán erőforrás is rendkívül fontos, és mint már bemutattuk, ez az EU-KKE relatív erőssége. A digitális szférában kevésbé fontos a földrajzi elhelyezkedés, különösen a Németországhoz való közelség. Végül pedig a digitális gazdaságot hatalmas pozitív sokkhatás érte a világjárvány miatt. Az EU-KKE

⁵² A rendszerorientált innovációs elmélet hangsúlyozza, hogy a fejlett országok multinacionális vállalatai tulajdonosi előnyöiket többek között a fejlettebb nemzeti innovációs rendszerekből eredő K+F-tevékenységeik által biztosított előnyökből merítik (Pavitt 1995).

többi kormányának jobban el kellene gondolkodnia azon, hogy mit is csinált Észtország annyira jól.

- **biztosítson a munkavállalóknak részesedést a digitális növekedésből.** A világjárvány által okozott pozitív digitális sokk jelentősen növelheti a munkaerő hatékonyságát és termelékenységét. Ahhoz azonban, hogy ez gyorsabb és befogadóbb növekedést eredményezzen, béremeléseknek kell történniük (a bérekről általában lásd alább).
- **összpontosítson a kisebb vállalatok támogatására.** Míg a nagyvállalatoknak nem okozhat gondot a digitalizációra való átállás, a kkv-knak támogatást kell nyújtani. Az EU-KKE-országoknak a Digitális Európa program keretében egyesíteniük kell a nemzeti erőforrásokat és az uniós finanszírozást, a fenntartható és a digitális Európát megcélzó új kkv-stratégiával összhangban. Ezeket a forrásokat a képzésre, valamint a távmunka, az üzleti folyamatok digitalizálása, az online értékesítési csatornák és hirdetések, valamint a márkaépítés és marketing célját szolgáló közösségi média támogatására kellene fordítani.
- **segítse a dolgozókat az átállásban.** A nemzeti stratégiákban prioritásként kell kezelni a munkavállalók tovább- és átképzését célzó szakpolitikai intézkedéseket a fenntarthatóbb digitális átalakulás érdekében. Ez a magánszektor és a nemzeti munkaerő-piaci politikák közös feladata, az EU Igazságos Átmenet Alapjából és az új Helyreállítási és Ellenállóképességi Alapból származó esetleges kiegészítő finanszírozással. A STEM-oktatás vonzerejének növelésére és a nemek közötti egyenlőtlenségek kezelésére összpontosító nemzeti politikák (különösen Szlovéniában és Litvániában) elengedhetetlenek a munkaerőhiányt ezen a területen.

5.4 MINDEN RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ FORRÁS MAXIMALIZÁLÁSA, MINDENK ELŐTT A ZÖLD ÁTMENET RÉSZÉKÉNT

Az EU-KKE-országok irigylésre méltó mértékű pénzügyi támogatásra jogosultak a KKDKE-országok nem uniós országaihoz képest. Az elmúlt években Magyarország évente bruttó nemzeti jövedelmének mintegy 4%-át kapta az EU költségvetéséből. A jelenlegi források egy része a világjárványhoz kötött, ezért csak néhány évig tart, de a strukturális és kohéziós alapok tartósabbak, és az EU zöld átmenetének részeként potenciálisan hatalmas új források állnak rendelkezésre. Az EU-KKE-országok

- **tudatosítsák, hol tartanak az átmenetben.** Az EU-KKE-országok bizonyos tekintetben lemaradásban vannak, de nem tartoznak a sereghajtók közé. A szakadék nem feltétlenül Kelet és Nyugat vagy a régi és új között húzódik, hanem inkább Északnyugat-Európa néhány fejlett országa és a többi ország között, beleértve Dél-Európát is. Ezért az EU-KKE az EU kontextusában nincs különösebben hátrányos helyzetben.

- **koncentráljanak az energiaátmenetre.** Az üvegházhatású gázok kibocsátásának többsége az energiaágazatnak tulajdonítható. A szénről való átállás és a meglévő létesítmények energiahatékonyságának javítása érzékeny témák. Az olyan programokat, mint az Igazságos Átmenet Alap, ki kell terjeszteni, és több segítséget kell nyújtani a tisztább energiára való átállás költségeinek kompenzálására.
- **ne kessék le a vonatot.** Amint azt fentebb bemutattuk, az elmúlt években az EU-n belül is erősödött a zöld átállás iránti elkötelezettség, és hatalmas források váltak elérhetővé. Különösen az EU-KKE számára ez nem csak fenyegetést, hanem lehetőséget is rejt magában, és a piacok és a munkahelyek jelentős növekedési potenciálját is magában hordozza. Jobb lesz inkább arra összpontosítani, hogy a legtöbbet hozzuk ki ezekből a lehetőségekből, mint arra, hogy megpróbáljunk ellenállni. Az EU-KKE kormányainak azonosítaniuk kell a nagy innovációs potenciállal rendelkező vállalatokat, beleértve a kkv-kat is, törekedniük kell a nagyvállalatok K+I kapacitásának megerősítésére, és a felsőoktatást úgy kell átalakítaniuk, hogy megerősítsék a zöld gazdasághoz kapcsolódó szakértelmet. Különös figyelmet kell fordítani azon ágazatok beazonosítására, amelyekben „kiugrásszerű” fejlődési potenciál rejlik. Ezt a lehető leghamarabb meg kell tenni a tagállamok közötti eltérések elkerülése érdekében.
- **minél hamarabb fejlesszék ki a szaktudást a „zöld gyártó gazdaságok” megjelenése ellen.** Az EU-KKE-nek meg kell kísérelnie elkerülni a zöld gazdaságban is megjelenő funkcionális szakosodás csapdáját. Az aktívabb és belföldi orientációjú iparpolitika egy kifinomultabb nemzeti innovációs rendszer részeként minden bizonnyal segítene abban, hogy néhány technológiai részen közelebb kerüljünk a tűzhöz. A régió gyógyszeriparban elfoglalt szembetűnő erőssége is ebbe az irányba mutathat.

5.5 FORDÍTSUK ÁT A GYENGESÉGEKET ERŐSSÉGEKKÉ

Az EU-KKE előtt álló demográfiai kihívások kétségtelenül komolyak, ami elég könnyen negatív forgatókönyvvé válhat a régió számára. Ahogy Krastev és Holmes (2020) írja: „miért kellene egy fiatal lengyelnek vagy magyarnak megvárnia, hogy országa egy nap olyan legyen, mint Németország, amikor már holnap Németországban kezdhet el dolgozni és családot alapítani?” Az a tény, hogy többnyire fiatalabb és jobban képzett emberek távoznak, egyrészt erősíti a kivándorlás gazdaságra gyakorolt negatív hatását, másrészt csökkenti a valószínűleg nem populistákra szavazó emberek arányát a lakosságon belül. Az EU-KKE-országoknak négy fő lehetőségük van e kihívások leküzdésére: a) a termelékenység növelése (nagy mértékben az automatizálásra támaszkodva), b) a bevándorlás, c) az aktivitási ráták vagy d) a termékenység növelése (Leit-

ner et al. 2019). Mindezek bizonyos mértékig már kipróbálás alatt állnak az EU-KKE-országokban, és bizonyos értelemben legalább az első három szerepe megvalósítható. Állításunk szerint azonban az automatizálás messze a legígéretesebb.

Az EU-KKE-térségében óriási a riadalom az automatizálással kapcsolatban, és attól tartanak, hogy sok munkahely meg fog szűnni. Az OECD 2019-es tanulmánya szerint Szlovákiában a munkahelyek mintegy kétharmadát „magas” vagy „jelentős” automatizálási kockázat fenyegeti (OECD 2019a). Ha azonban a demográfiai és az automatizálással kapcsolatos történeteket összekapcsoljuk, sokkal pozitívabb narratívát kapunk. Bizonyos értelemben a negatív demográfiai tendenciák még ösztönzik is az automatizálást, mivel a munkaerőhiány szűkebb munkaerőpiacokhoz, magasabb bérekhez vezet, és jobban ösztönzi a cégeket és az állami szektort arra, hogy munkaerő-megtakarító technológiákba ruházzanak be. Az automatizálás ráadásul nem csupán a demográfiai hanyatlásra jelent megoldást, hanem sokkal ambiciózusabb kihatása is lehet, hiszen a Nyugat-Európához való sokkal tartósabb egy főre jutó jövedelemfelzárkózás központi elemét képezheti, és így a régióban a termelékenység és az élet-színvonal általános javulásának része lehet. Ahhoz azonban, hogy az eredmények társadalmilag és gazdaságilag pozitívak legyenek, a kormányoknak a következőket kell tenniük:

- **Magasabb minimálbérekkel kell szorgalmazniuk az automatizálást.** Az automatizálási folyamatot nem lehet pusztán a demográfiai és piaci erőkre hagyni. Skandinávia erőteljes és gyakorlati példát kínál arra, hogy a magasabb minimálberek hogyan akadályozzák meg az alacsony termelékenységű munkaerő széles körű alkalmazását, és hogyan kényszerítik a vállalatokat e feladatok automatizálására. Martin Sandbu „The Economics of Belonging” című, nemrégiben megjelent könyvében az USA és Norvégia autószerelési gyakorlatának összehasonlítását szemléltető példaként használja (Sandbu 2020). Az Egyesült Államokban ezt kézzel végzik, míg Norvégiában már az 1970-es években automatizálták. Az Egyesült Államokban a bérek olyan alacsonyak, hogy még mindig van értelme, hogy ezt a rendkívül alacsony termelékenységű munkát emberek végezzék. Norvégiában a magas minimálbér miatt nincs értelme, hogy ember mossa az autót – a cégek egyszerűen automatizálják ezt a folyamatot.
- **A minimálbért a mediánbér viszonylag magas arányában célozzák meg.** Ez rendkívül kevésbé teszi vonzóvá, hogy továbbra is azért kelljen fizetni az embereknek, hogy nagyon alacsony termelékenységű munkát végezzenek. Az Eurostat adatai szerint Lettországon a munkavállalók több mint 25%-a, Romániában, Litvániában, Lengyelországban, Horvátországban és Észtországban pedig több mint 20%-a mediánbér kétharmadánál kevesebbet keres. Eközben Svédországban ez az arány 3,6%. Talán meglepő,
- **Könnyítsék meg a munkavállalóknak a munkahelyváltást.** Ahhoz, hogy azok, akik az automatizálás miatt elveszítik alacsony termelékenységű munkahelyeiket, ne kerüljenek tartósan munkanélkülivé, és hogy magasabb termelékenységű munkahelyek jöjjenek létre, több dologra van szükség, többek között elegendő keresletre ahhoz, hogy a cégek nyugodtan beruházhassanak a terjeszkedésükbe, valamint egy olyan pénzügyi rendszerre, amely a reálgazdaság számára működik (Sandbu 2020). Alapvetően fontos azonban, hogy a munkavállalók könnyen tudjanak váltani a munkahelyek és ágazatok között. A skandináv gazdaságok itt is egyértelműen pozitív példát mutatnak: Svédországban, Dániában és Finnországban a legmagasabb a munkavállalók munkahelyi cserélődésének aránya az EU-ban. A kilenc legalacsonyabb felmondási arányt mutató ország Görögország kivételével mind az EU-KKE-országok közé tartozik; csak a három balti ország van az uniós átlag felett.
- **Folytassanak aktív munkaerő-piaci politikát.** Ennek a fluktuációnak a megkönnyítése magas szintű felnőttkori kognitív készségeket igényel (melyek esetében a Cseh Köztársaság kivételével az EU-KKE-országai jelenleg az OECD-átlag alatt teljesítenek, OECD 2016), ami általánosságban több, az oktatásban történő beruházást tesz szükségessé. Emellett aktív munkaerő-piaci politikára is szükség lesz, beleértve az idősebb munkavállalók és a nők foglalkoztatási arányának növelését. A munkaerő-felvétel (de nem az elbocsátás) költségeit alacsonyan kell tartani. Az átképzési programoknak széles körűeknek és jól finanszírozottnak kell lenniük, a modern (digitális, automatizált) gazdaság igényeihez kell igazodniuk, és elegendő jövedelemtámogatást kell nyújtaniuk a hosszabb átképzési időszakokra.
- **Ne aggódjanak túlságosan a magasabb bérek külföldi befektetőkre gyakorolt hatása miatt.** Fel lehetne hozni azt az érvet, hogy ebben a forgatókönyvben a közvetlen külföldi tőkebefektetések elmenekülnek majd az EU-KKE-országokból. Ez a kockázat azonban valószínűleg túlértékelt. Az FDI-döntések hosszú távúak, és a nyugati befektetők szemszögéből nézve az EU-KKE-országok a viszonylag olcsó munkaerőn túl számos egyéb előnnyel is rendelkeznek, többek között magasán képzett munkaerővel, jó infrastruktúrával, a nyugat-európai FDI-forrásokhoz való közelséggel és a meglévő vissza nem térülő költségekkel (Grieson 2018).

5.6 AZ INGADOZÁSOK CSÖKKENTÉSE ÉS A NYERESÉGEK ELOSZTÁSA

A fent vázolt különböző átmenetek gazdasági és társadalmi szempontból is bomlasztó hatással lehetnek a világ minden lakója számára. Rengeteg kérdés merül fel, különösen az EU-KKE-ben élő idősebb emberek számára, akik életük során már átéltek egy megrázó, társadalmi-gazdasági átmenetből eredő sokkot. De éppen ezért különösen fontos, hogy a rendelkezésre álló szakpolitikai lehetőségeket kihasználva csökkentsük az ingadozásokat, és biztosítsuk, hogy a nyereség ezúttal megfelelően módon kerüljön elosztásra. Mivel az EU-KKE-országok általában nyitott gazdaságok (egyes esetekben rendkívül nyitott gazdaságok), az ebben a dokumentumban vázolt különböző átmenetek aránytalanul nagy mértékben érinthetik őket. Az elkövetkező években az EU-KKE-országoknak

- **gondoskodniuk kell arról, hogy az átmenet kockázatait és költségeit a jóléti rendszer viselje, ne pedig maguk a munkavállalók.** Az EU-KKE munkaerőpiacai egyre nagyobb mértékben liberalizáltak, miközben a kollektív szerződés által lefedett munkavállalók aránya az egész régióban csökkent, és uniós összehasonlításban meglehetősen alacsony (Astrov et al. 2019). A munkanélküli-ellátások korlátozottak és rövid időtartamúak, bár a jelenlegi világválságban kiegészültek néhány ideiglenes intézkedéssel is. Ennek megváltoztatását prioritásként kellene kezelni, mégpedig átfogóbb jóléti támogatással, hogy a munkavállalókat átsegítsük a munkanélküliség azon időszakain, amelyeket a közelgő átmenetek szükségszerűen maguk után vonnak. A bér- és adópolitikán kívül a lakosság esélyegyenlőségét megfelelő jóléti intézményeknek is biztosítaniuk kell. Ez magában foglalja a (köz)lakhatást, a megfizethető, minőségi egészségügyi szolgáltatásokat, megfelelő idős- és gyermekek gondozási rendszereket, a tömegközlekedést és más szociális szempontokat.
- **ezen átmeneti költségek finanszírozása érdekében meg kell változtatniuk adópolitikájukat.** A jóléti és átképzési programok magas színvonalon történő biztosítása jelentős finanszírozást igényel. Még robotokra kivetett adókat is javasolták, és akár ezt is meg kell fontolni. A legkézenfekvőbb és leghasznosabb lépés azonban talán a progresszív jövedelemadó felé való elmozdulás lenne, ami a jelenlegi járvány kezelésének általános többletköltségeit figye-

lembe véve mindenképpen tanácsos volna. Szlovákia és a Cseh Köztársaság 2013-ban már kilépett az átlányadó-rendszerből, és az EU-KKE többi tagállamának, ahol még mindig ilyen rendszer működik, követnie kellene ezt a példát. Ez káros gazdasági hatások nélkül növelné az állami bevételeket és csökkentené az egyenlőtlenséget (Jovanovic 2020).

- **jobban oda kell figyelniük az országon belüli egyenlőtlenségekre.** A gazdasági szerkezetnek és a jövedelmi szinteknek a város-vidék országokon belüli egyenlőtlenségei problematikusak, és azok kiábrándultsága, akik nem részesültek a nagyvárosok elmúlt évtizedekben elért meggazdagodásából, hozzájárul a populista pártok támogatásához. Az infrastrukturális beruházásoknak a távolabbi régiókba való irányítása annak érdekében, hogy segítsék őket a termelési hálózatokba való betagozódásba, valamint az országon belüli transzferek és a regionális fejlesztési politikák fokozása segítséget jelentene. Az 1980-as években Nyugat-Európában az ipar mint munkahelyteremtő forrás hanyatlását azzal a feltételezéssel fogadták, hogy a gyárak, bányák és hajógyárak bezárásával a munkavállalók majd máshová költöznek, hogy munkát találjanak. Amint azt Abhiji Banerjee és Esther Duflo közgazdászok kimutatták, ez mégsem így történt (Banerjee és Duflo 2019). A jelenlegi átmenet során a politikai döntéshozóknak el kell fogadniuk, hogy az emberek nem fognak elköltözni, és a támogatásokat célzottan arra kell fordítani, hogy a munkavállalóknak azokban a régiókban segítsenek, ahol élnek. Ez magában foglalja a képzést, a helyi cégek igényeit kielégítő állami kutatóintézetek létrehozását, a közlekedést és a logisztikát, valamint az informatikai infrastruktúrát.
- **biztosítaniuk kell a megfelelő élethez szükséges eszközöket a fiatal családok számára.** Ez nagy és jó minőségű állami lakásépítési projektek bevezetését és olcsó lakások kínálatát jelenti a fiatal családok számára. Biztosítsanak ehhez kapcsolódó, magas színvonalú támogató létesítményeket, például éjjel-nappal nyitva tartó óvodákat, egészségügyi rendelők sűrű hálózatát, és növeljék a parkok számát. Ennek célja, hogy az országban maradt fiatalokat otthon tartsa, a kivándorlókat pedig hazatérésre ösztönözze. Az olcsó lakhatás ráadásul egyszerre csökkentheti a bruttó béreket és növelheti a háztartások fogyasztásra fordítható jövedelmét.

6

KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmány célja azon országok történelmi fejlődési modelljeinek áttekintése, melyeket ma EU-KKE-nek nevezünk, annak megállapítása, hogy a jelenlegi növekedési modell még mindig képes-e tartós felzárkózást biztosítani, a jelenlegi és jövőbeli megatrendek erre a növekedési modellre gyakorolt hatásának elemzése, valamint szakpolitikai javaslatok megfogalmazása volt. Megállapíthatjuk, hogy az EU-KKE nagy része mára már magasabb fejlettségi szintre jutott, mint a 2004 előtti szegényebb tagállamok, és Németországhoz képest megfelelő szintű jövedelmi felzárkózást ért el. Ugyanakkor még mindig létezik egy szakadék, és arra a következtetésre jutottunk, hogy a jelenlegi növekedési modell különösen az EU-KKE fejlettebb részein elérheti a határait, és sok országban vannak arra utaló jelek, hogy az alacsonyabb értékű termelésre való túlszakosodás csapdájába estek. Az olyan megatrendek, mint a külföldi közvetlen tőkebefektetések változó mintái, a gépjárműipar szerkezeti átalakulása, a digitalizáció, az éghajlatváltozás és a népességcsökkenés már most is hatással vannak az EU-KKE-re, ami a jövőben még inkább fokozódni fog. Ezek a tendenciák lehetőségeket teremtenek az EU-KKE számára, de ha nem foglalkoznak velük megfelelően, akkor negatívan befolyásolhatják a régió felzárkózási potenciálját.

Tanulmányunk hat kiemelt területet határozott meg a politikai döntéshozók számára. Először is, az EU-KKE-nek hozzá kell járulnia a makrogazdasági politikáról szóló uniós és helyi szintű vita megváltoztatásához. Másodszor, a régió közigazgatásainak kell felhasználnia a rendelkezésére álló eszközöket a funkcionális szakosodásnak az értéklánc jövedelmezőbb részei felé történő elmozdítá-

sára. Harmadszor, az EU-KKE-nek teljes mértékben fel kell karolnia és ki kell használnia a digitális forradalmat, amely a jelenlegi világjárvány miatt komoly lendületet kapott. Negyedszer, a régióknak el kell fogadnia, majd maximalizálnia kell az összes rendelkezésre álló erőforrást a zöld átmenet finanszírozására és hasznosítására. Az ötödik prioritás a népességcsökkenés kezelése a kormányzati politika segítségével, valamint az alacsony fizetésű munkahelyek automatizálásának ösztönzésével. Végül pedig az EU-KKE kormányainak a lehető legnagyobb mértékben korlátozniuk kell az e változásokból eredő gazdasági és társadalmi ingadozásokat. Ez magában foglalja az adórendszer megváltoztatását és az állam szerepének kiterjesztését.

Tanulmányunk jelentős lehetőségeket tár fel az EU-KKE számára egy zöldebb, digitalizált és automatizált világban. Az EU-KKE számos területen meglehetősen jól teljesít Nyugat-Európához képest, és ha bizonyos területeken le is marad, a különbségek nem feltétlenül nagyok. A 2020-as évek megatrendjei által kínált lehetőségek teljes körű kihasználása, valamint ezeknek a megfelelő nemzeti és uniós szintű makrogazdasági szakpolitikákkal történő kombinációja megteremtené a terepet a Nyugat-Európához való tartós és fenntartható felzárkózás folytatásához. Ehhez azonban már most észszerű kormányzati szakpolitikákat kell életbe léptetni. A semmittevés komoly kockázatokat rejt magában, többek között azt, hogy az északnyugat-európai életszínvonalhoz képest alacsony szinten „ragadunk”, és az egyenlőtlenség és a gazdasági bizonytalanság politikai következményeivel, valamint rossz környezetvédelmi normákkal kell szembenéznünk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adarov, Amat / Stehrer, Robert** (2020): New Productivity Drivers: Revisiting the Role of Digital Capital, FDI and Integration at Aggregate and Sectoral Levels. wiiw Working Paper 178, wiiw, Vienna.
- Adarov, Amat et al.** (2019): Foreign Investments Mostly Robust Despite Global Downturn; Shift into Services. wiiw FDI Report 2019/06, wiiw, Vienna.
- Adsera, Alicia et al.** (2019): Transition from Plan to Market, Height and Well-Being. IZA Discussion Papers 12658, Institute of Labor Economics (IZA).
- Alfaro L. / Charlton A.** (2013): "Growth and the Quality of Foreign Direct Investment." In: Stiglitz, Joseph E. / Lin, Justin Y. (Eds.) The Industrial Policy Revolution I. The Role of Government Beyond Ideology. London, Palgrave Macmillan, pp. 162–204.
- Astrov, Vasily et al.** (2017): CESEE Back on Track to Convergence. wiiw Forecast Report Autumn, November, wiiw, Vienna.
- Baker, S. / Jechlicka, P.** (1998): Dilemmas of Transition: The Environment, Democracy and Economic Reform in East Central Europe – An Introduction. In: Environmental Politics (special issue) 1/7, pp. 1–26.
- Balassa, B.** (1965): Trade liberalisation and "revealed" comparative advantage. In: The Manchester School 2/33, pp. 99–123.
- Baldwin, Richard / Lopez-Gonzalez, Javier** (2015): Supply-chain Trade: A Portrait of Global Patterns and Several Testable Hypotheses. In: The World Economy 11/38, pp. 1682–1721.
- Banerjee, Abhijit V. / Duflo, Esther** (2019): Good Economics for Hard Times. Better Answers to Our Biggest Problems. PublicAffairs, New York.
- Bannon, Eoin** (2020): Mission (almost) accomplished. Carmakers' race to meet the 2020/21 CO2 targets, and the EU electric cars market. In: Transport and Environment (online) 7.10.2020; <https://www.transport-environment.org/publications/mission-almost-accomplished-carmakers-race-meet-2020-21-co2-targets-and-eu-electric-cars>
- Beauchamp, Magdalena / Krysztofiak-Szopa, Julia / Skala, Agnieszka** (2018): Polish Startups. 2018 Report, Startup Poland, Warsaw.
- Berg, Janine** (2016): Income security in the on-demand economy: findings and policy lessons from a survey of crowdworkers. Conditions of Work and Employment Series 74. International Labour Office, Geneva.
- Bertschek, Irene / Polder, Michael / Schulte, Patrick** (2019): ICT and Resilience in Times of Crisis: Evidence from Cross-Country Micro Moments Data. In: Economics of Innovation and New Technology 8/28, January 2019, pp. 759–774.
- Buchan, David** (2010): Eastern Europe's energy challenge: meeting its EU climate commitments. EV 55. Oxford Institute for Energy Studies; available at: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/03/EV55-EasternEuropesenergychallengeMeetingitsEUclimatcommitments-DavidBuchan-2010.pdf>
- Cherif, R. / Hasanov, F.** (2015): The leap of the tiger: How Malaysia can escape the middle-income trap. In: IMF Working Papers 15/131, IMF, Washington DC.
- Collier, P. / Venables, A.J.** (2007): Rethinking Trade Preferences: How Africa Can Diversify its Exports. In: The World Economy 8/30, pp. 1326–1345.
- Dachs, Bernhard / Hanzl-Weiss, Doris** (2014): "Drivers of R&D Internationalisation in the Automotive Industry and in Knowledge-intensive Business Services." In: Dachs, Bernhard. / Stehrer, Robert / Zahradnik, Georg (Eds.): The Internationalisation of Business R&D, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Danchev, Alexi** (1994): Adjustment in Eastern Europe to EU environmental requirements. In: Intereconomics 1/29, pp. 43–48.
- Darvas, Zsolt** (2018): What is the financial balance of EU membership for central Europe? In: Bruegel (online) 02.2018; <http://bruegel.org/2018/02/what-is-the-financial-balance-of-eu-membership-for-central-europe/>
- De Grauwe, Paul** (2015): Secular stagnation in the Eurozone. In: VOX EU (online) 30.01.2015; <https://voxeu.org/article/secular-stagnation-eurozone>
- Dunning, J.H.** (1977): "Trade, Location of Economic Activity and the MNE: A Search for an Eclectic Approach." In: Ohlin, B. / Hesselborn, P.O. / Wijkman, M.P. (Eds.): The International Allocation of Economic Activity, Macmillan, London.
- EBRD** (2020): The State Strikes Back: Transition Report 2020-2021. The European Bank for Reconstruction and Development, EBRD, London.
- EESC** (2019): Circular economy strategies and roadmaps in Europe: Identifying synergies and the potential for cooperation and alliance building. European Economic and Social Committee, Brussels; <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-01-19-425-en-n.pdf>
- EurObserv'ER** (2020): Policy and statistic reports; <https://www.eurobserv-er.org/euroobserver-policy-files-for-all-eu-28-member-states/>
- Eurofound** (2020): Minimum wages in 2020: Annual review, Minimum wages in the EU series, Publications Office of the European Union, Luxembourg. European Commission (2017): High Level Group on the Competitiveness and Sustainable Growth of the Automotive Industry in the European Union. Final Report, Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs, Brussels; <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/26081>
- European Commission** (2017a): New and improved car emissions tests become mandatory on 1 September, in: European Commission – Press Release (31.9.2017); https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_2822
- European Commission** (2019): Sustainable growth for all: choices for the future of social Europe. Employment and Social Developments in Europe. European Commission, Brussels; <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8219>
- European Commission** (2019a): The European Green Deal. COM(2019) 640 final, Secretariat General European Commission, Brussels; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2019:640:FIN>
- European Commission** (2019b): Implementation of the Strategic Action Plan on Batteries: Building a Strategic Battery Value Chain in Eu-

rope. COM(2019) 176 final, Secretariat General European Commission, Brussels; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1554816272501&uri=COM:2019:176:FIN>

European Commission (2020): European Semester: Country Reports – Slovakia. SWD (2020) 524 final, Commission Staff Working Document, Brussels; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1584543810241&uri=CELEX%3A52020SC0524>

European Commission (2020a): Communication from the Commission: A New Industrial Strategy for Europe. COM(2020)102 final, Secretariat-General European Commission, Brussels; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0102>

European Commission (2020b): Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation. COM(2020) 456 final, Secretariat-General European Commission, Brussels; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:456:FIN>

European Commission (2020c): Stepping up Europe's 2030 climate ambition: Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people. SWD(2020) 176 final. Commission Staff Working Document. European Commission; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0562>

European Commission (2020d): Road transport: Reducing CO2 emissions from vehicles, in: European Commission Website; https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/vehicles_en

European Commission (2020e): A new comprehensive digital skills indicator, in European Commission Website; <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/new-comprehensive-digital-skills-indicator>

European Commission (2020f): A Europe fit for the digital age, in European Commission Website; https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_en#background. European Commission (2020g): Europe investing in digital: the Digital Europe Programme, in European Commission Website; <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/europe-investing-digital-digital-europe-programme>

European Commission, DG Connect (2020): 5G Connected and Automated Mobility (CAM), in: European 5G Observatory; <http://5gobservatory.eu/5g-trial/5g-connected-and-automated-mobility-cam/>

Fana, Marta et al. (2020): The COVID confinement measures and EU labour markets. EUR 30190 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Fischer-Kowalski, M. et al. (2011): Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth. A Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel. International Resource Panel, Paris; <https://www.resourcepanel.org/reports/decoupling-natural-resource-use-and-environmental-impacts-economic-growth>.

Foster-McGregor, Neil / Nomaler, Önder / Verspagen, Bernd (2019): Measuring the Creation and Adoption of New Technologies Using Trade and Patent Data. Background paper prepared for the Industrial Development Report 2020, UNIDO, Vienna.

Fredriksson, Gustav et al. (2018): Is the European automotive industry ready for the global electric vehicle revolution? In: Bruegel (online): Policy Contribution 26, 12.2018; <https://www.bruegel.org/2018/12/is-the-european-automotive-industry-ready-for-the-global-electric-vehicle-revolution/>

Gill, Indermit / Kharas, Homi (2007): An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth. In: World Bank Publications 6798. The World Bank, Washington, DC.

Glawe, Linda / Wagner, Helmut (2016) The Middle-Income Trap: Definitions, Theories and Countries Concerned – A Literature Survey. In: Comparative Economic Studies 58/4/2, pp. 507–538.

GlobalMarkets (2019): Hungary's banks thrive in era of nationalization. In: Global Markets (online), 07 May 2019; <https://www.globalcapital.com/article/b1f9hxl6t9mxy6/hungarys-banks-thrive-in-era-of-nationalization>

Gocłowski, Marcin (2016): 'Re-Polonisation' puts banks under government scrutiny. In: Reuters (online), 26 September 2016;

<https://uk.reuters.com/article/uk-poland-banks-analysis/re-polonisation-puts-banks-under-government-scrutiny-idUKKC11W1RS>

Gomulka, Stanislaw (1983): Industrialization and the Rate of Growth: Eastern Europe 1955–75. In: Journal of Post Keynesian Economics 5/3, pp. 388–396.

Grieverson, Richard (2018): Demographic decline does not necessarily condemn CESEE EU countries to a low growth future. In: Focus on European Economic Integration (OeNB) Q3/2018, pp. 122–130.

Grieverson, Richard / Leitner, Sandra / Stehrer, Robert (2019): EU Faces a Tough Demographic Reckoning. wiiw Policy Note/Policy Report 30, June 2019, wiiw, Vienna.

Grieverson, Richard et al. (2019): Looking Back, Looking Forward: Central and Eastern Europe 30 Years After the Fall of the Berlin Wall. In: wiiw Essays and Occasional Papers 4, November 2019, wiiw, Vienna.

Haberl, Helmut et al. (2020): A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part II: synthesizing the insights. In: Environmental Research Letters 15/065003; <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/ab842a>

Hanzl, Doris (1999): Development and Prospects of the Transport Equipment Sector in the Central and Eastern European Countries. wiiw Industry Studies 1999/4, wiiw, Vienna.

Havlik, P. (Ed.) (1991): Dismantling the Command Economy in Eastern Europe. wiiw in cooperation with Westview, Vienna.

Heilman, Felix / Popp, Rebekka / Ámon, Ada (2020): The Political Economy of Energy in Central and Eastern Europe supporting the Net Zero Transition. Briefings, E3G, Berlin.

Heimberger, P. (2016): Did Fiscal Consolidation Cause the Double-Dip Recession in the Euro Area? wiiw Working Paper 130, October 2016, wiiw, Vienna.

Holmes, Stephen / Krastev, Ivan (2019): The Light That Failed: Why the West Is Losing the Fight for Democracy (1st ed.). Pegasus Books, New York.

Hummels, David / Ishii, Jun / Yi, Kei-Mu (2001): The nature and growth of vertical specialization in world trade. In: Journal of International Economics 54/1, pp. 75–96.

Hungarian Investment Promotion Agency (2019): Automotive Industry in Hungary. Budapest; <https://hipa.hu/automotive>

Hunya, Gabor / Schwarzhappel, Monika (2017a): Recovery amid Stabilising Economic Growth. wiiw FDI Report 2017/06, wiiw, Vienna.

Hunya, Gabor / Adarov, Amat (2020): Foreign Investments Hit by COVID-19 Pandemic. wiiw FDI Report 2020/12. wiiw, Vienna.

Hunya, Gabor (2017): "Conditions for an investment revival in Central and Eastern Europe." In: Drahokoupil, Jan / Galgóczi, Béla (Eds.): Condemned to be left behind? Can Central and Eastern Europe emerge from its low-wage model? Brussels, ETUI, pp. 25–46.

IFR (2018/2919): World Robotics 2018, FR Statistical Department, hosted by VDMA Robotics + Automation, International Federation of Robotics (IFR), Germany.

ILO (2016): Non-standard Employment Around the World: Understanding Challenges, Shaping Prospects. ILO, Geneva.

IMF (2013): IMF Multi-Country Report. German-Central European Supply Chain, Cluster Report, IMF Country Report 13/263.

IMF (2020): World Economic Outlook, October 2020: A Long and Difficult Ascent.

Jankowska, Karolina (2016): "Poland's clash over energy and climate policy: green economy or grey status quo." In: Wurzel, Rudiger K.W. / Connelly, James / Lieferink, Duncan (Eds.): The European Union in International Climate Change Politics. Still Taking a Lead? Routledge, London.

Jones, Ronald W. / Kierzkowski, Henryk (1990): "The role of services in production and international trade: A theoretical framework." In: Jones, Ronald W. / Krueger, Anne (Eds.): The Political Economy of International Trade. Oxford, Blackwell, pp. 31–48.

- Jones, Ronald W. / Kierzkowski, Henryk** (2001): "A Framework for Fragmentation." In: Arndt, S.W. / Kierzkowski, H. (Eds.): Fragmentation. New Production Patterns in the World Economy. Oxford University Press, Oxford, pp. 17–34.
- Josephson, Paul** (2016): "Introduction: The Stalin Plan for the Transformation of Nature, and the East European Experience." In: Olšáková, Doubravka (Ed.): In the Name of the Great Work: Stalin's Plan for the Transformation of Nature. Berghahn Books, Oxford, pp. 1–41.
- Jovanovic, B.** (2020): Return of the progressive tax. Monthly Report 11/2020, wiiw, Vienna
- Kapetaki, Z. et al.** (2019): Clean energy technologies in coal regions: Opportunities for jobs and growth: Deployment potential and impacts. EUR 29895 EN, Joint Research Centre, European Commission, Luxembourg.
- Kaplinsky, R.** (2010): Globalisation and unequalisation: What can be learned from value chain analysis? Journal of Development Studies 37(2), pp. 117–146.
- kerney.com** (2018): 2017 Kearney Global Services Location Index™: The widening impact of automation. Research Report. In: Kearney (online); <https://www.kearney.com/digital-transformation/article?/a/the-widening-impact-of-automation-article>
- Kornai, János** (2015): Hungary's U-Turn. In: Capitalism and Society 10/1, pp. 1–24.
- Landesmann, M. / Stöllinger, R.** (2020) "The European Union's Industrial Policy." In: Oqubay, A. et al. (Eds.): The Oxford Handbook of Industrial Policy. Oxford University Press, Oxford.
- Laski, K. / Podkaminer, L.** (2011) "Common monetary policy with uncommon wage policies. Centrifugal forces tearing the euro area apart." In: European Journal of Economics and Economic Policies 8/1, pp. 21–29.
- Leitner, S. / Stehrer, R.** (2019): Demographic Challenges for Labour Supply and Growth. wiiw Research Report 439, wiiw, Vienna
- Liptáková, Jana** (2020): The first electric cars have rolled off the production line in Trnava, in: Slovak Spectator (18.4.2019); <https://spectator.sme.sk/c/22092283/groupe-psa-will-produce-electric-peugeot-208-exclusively-in-trnava.html>
- Luchesse, Matteo / Pianta, Mario** (2020): Europe's alternative: A Green Industrial Policy for sustainability and convergence. MPRA Paper, Munich Personal RePEc Archive, Munich.
- Magyar, Bálint** (2016): Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary. CEU Press, Budapest.
- Mazzucato, Mariana** (2013) The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths. Anthem Press, London.
- Mazzucato, Mariana** (2018) Mission-Oriented Research and Innovation in the European Union: A problem-solving approach to fuel innovation-led growth. Directorate-General for Research and Innovation, Publications Office of the European Union, Luxembourg; https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/mazzucato_report_2018.pdf
- McKinsey** (2018): The rise of digital challengers. How digitization can become the next growth engine for Central and Eastern Europe. In: McKinsey (Online), McKinsey & Company; <https://digitalchallengers.mckinsey.com/>
- Milberg, William / Jiang, Xiao / Gereffi, Gary** (2014): "Industrial policy in the era of vertically specialized industrialization." In: Salazar-Xirinachs, J.M. / Nübler, I. / Kozul-Wright, R. (Eds.): Transforming Economies: Making industrial policy work for growth, jobs and development. International Labour Office, Geneva, pp. 151–178.
- Milberg, W. / Winkler, D.** (2013): Outsourcing Economics: Global Value Chains in Capitalist Development. Cambridge University Press.
- Miller, Joe** (2020): Carmakers breathe easier after emissions targets dash: Generous subsidies for electric vehicles help Europe's laggards reach the finish line. In: Financial Times (online) 23.10.2020; <https://www.ft.com/content/7f6a400f-5252-406e-a7f5-d62f7211aefe>
- Mudambi, R.** (2008): Location, control and innovation in knowledge-intensive industries. In: Journal of Economic Geography 8, pp. 699–725.
- OECD** (2016): Skills Matter: Further Results from the Survey of Adult Skills. OECD Skills Studies. Paris.
- OECD** (2019a): OECD Employment Outlook 2019. Paris.
- OECD** (2019b): FDI Qualities Indicators: Measuring the sustainable development impacts of investment. Paris.
- OECD** (2020): Carbon emissions embodied in trade. OECD.stat. Paris; https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TRADEENV_IND4#
- Passell, Peter** (1993): Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist. In: The New York Times (print and online), 27.06.1993; <https://www.nytimes.com/1993/06/27/magazine/dr-jeffrey-sachs-shock-therapist.html>
- Pavitt, Keith** (1995): National Systems of Innovation: Towards a theory of innovation and interactive learning. In: Research Policy 24/2, pp. 320–320.
- Perruchas, F. et al.** (2020): Specialisation, diversification and the ladder of green technology development. In: Research Policy 49(3), p. 1.
- Piasna, Agnieszka / Drahokoupil, Jan** (2019): Digital Labour in Central and Eastern Europe: Evidence from the ETUI Internet and Platform Work Survey. Working Paper 2019/12, Brussels.
- Piketty, Thomas** (2018): 2018, the year of Europe. In: Le Monde (Online), Le blog de Thomas Piketty, 16.01.018; <http://piketty.blog.lemonde.fr/2018/01/16/2018-the-year-of-europe>
- Podkaminer, L.** (2015): The euro area's secular stagnation and what can be done about it. A post-Keynesian perspective. In: Real World Economics Review 70, pp. 2–16.
- Podkaminer, L.** (2015a): Central and Eastern Europe: Trapped in Integration? In: Acta Oeconomica 8/1, pp. 83–106.
- Prebisch, Raul** (1950): The Economic Development of Latin America and its Principal Problems. United Nations Publications, New York.
- PWC** (2018): Five Trends transforming the Automotive Industry. In: PwC (online); <https://eu-smartcities.eu/sites/default/files/2018-03/pwc-five-trends-transforming-the-automotive-industry.compressed.pdf>
- Rodrik, Dani** (1996): Why do more open economies have bigger governments? NBER Working Paper 5537, National Bureau of Economic Research, Massachusetts.
- Rohac, Dalibor** (2017): Poland's rush to banking sector socialism. In: Financial Times (online); <https://www.ft.com/content/f7283548-5cd1-11e7-b553-e2df1b0c3220>
- Romania Journal** (2020): EximBank concludes Banca Romaneasca takeover, in: Romania Journal.ro, 27.1.2020; https://www.romaniajournal.ro/top_news/eximbank-concludes-banca-romaneasca-takeover/
- Sandbu, Martin** (2020): The Economics of Belonging: A Radical Plan to Win Back the Left Behind and Achieve Prosperity for All. Princeton University Press.
- Schröder, Joris** (2020): Decoupling of Labour Productivity Growth from Median Wage Growth in Central and Eastern Europe. wiiw Research Report 448, wiiw, Vienna.
- Schwab, Klaus** (2017): The Fourth Industrial Revolution, Crown Publishing, New York.
- Shih, Stan** (1996): Me-Too is not my Style: Challenge Difficulties, Break Through Bottlenecks, Create Values. The Acer Foundation, Taipei.
- Shin, N. / Kraemer, K.L. / Dedrick, J.** (2012): Value capture in the global electronics industry: Empirical evidence for the smiling curve concept. In: Industry and Innovation 19/2, pp. 89–107.
- Slovak Spectator** (2020): New car models for Bratislava. Volkswagen will reportedly make a big investment in Slovakia (9.11.2020); <https://spectator.sme.sk/c/22530817/new-car-models-for-bratislava-volkswagen-will-make-a-big-investment-in-slovakia.html>
- Speedtest Global Index** (2020): <https://www.speedtest.net/global-index>
- Stehrer, Robert / Stöllinger, Roman** (2015): The Central European Manufacturing Core: What is Driving Regional Production Sharing? FIW-Research Report 2014/15(2).

- Stöllinger, Roman** (2016): Structural change and global value chains in the EU. In: *Empirica* 43, pp. 801–829.
- Stöllinger, Roman** (2019): Functional Specialisation in Global Value Chains and the Middle-Income Trap. *wiiw Research Report* 441, wiiw, Vienna.
- Stöllinger, Roman** (2021): Testing the Smile Curve: Functional Specialisation and Value Creation in GVCs. In: *Structural Change and Economic Dynamics* 56, pp. 93–116.
- Stöllinger, Roman / Landesmann, Michael** (2020): The European Union's Industrial Policy: What are the Main Challenges? *Policy Notes and Reports* 36, wiiw, Vienna.
- Stöllinger, Roman et al.** (2018): Global and Regional Value Chains: How Important, How Different? *Research Report* 427, wiiw, Vienna.
- Szalavetz, Andrea** (2017): "Upgrading and Value Capture in Global Value Chains in Hungary: More Complex than What the Smile Curve Suggests." In: Szent-Iványi, Balázs (Ed.): *Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe. Post-crisis Perspectives*. Palgrave MacMillan.
- ten Brink, Patrick et al.** (2002): The Environmental Dimension of EU Enlargement. In: *Intereconomics* 37/6, pp. 284–299.
- Timmer, M.P. / Miroudot, S. / de Vries, G.J.** (2019): Functional specialisation in trade. In: *Journal of Economic Geography* 19/1, pp. 1–30.
- Tooze, Adam** (2018): *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World*. Penguin Books.
- tschechien.ahk** (2019): DTIKH-Umfragen 2019; <https://tschechien.ahk.de/newsroom/umfragen>
- tschechien.ahk** (2020): Umfragen: Auswirkungen der Corona-Krise auf Unternehmen II (Herbst 2020); <https://tschechien.ahk.de/newsroom/umfragen>
- UNCTAD** (2015): *Unlocking the Potential of E-commerce for Developing Countries. Information Economy Report 2015*, United Nations Conference on Trade and Development, Geneva.
- UNCTAD** (2015): *Investment Policy Framework for Sustainable Development*. United Nations Conference on Trade and Development, Geneva.
- UNCTAD** (2018): *World Investment Report 2018: Investment and New Industrial Policies*. United Nations Conference on Trade and Development, Geneva.
- UNCTAD** (2020a): *Global Investment Trends Monitor 36*. United Nations Conference on Trade and Development, Geneva.
- UNCTAD** (2020b): *World Investment Report 2020*. United Nations Conference on Trade and Development, Geneva.
- UNIDO** (2019): *Industrial Development Report 2020. Industrializing in the digital age*. United Nations Industrial Development Organization, Geneva.
- Valeo Group** (2017): Valeo opens a new R&D center in the Czech Republic, in: Valeo Group Homepage
- Voszka, Eva** (2018): Nationalisation in Hungary in the Post-Crisis Years: A Specific Twist on a European Trend? In: *Europe-Asia Studies* 70/8, pp. 1281–1302
- Wade, R.H.** (2012): Return of industrial policy? In: *International Review of Applied Economics* 26/2, pp. 223–239.
- Wade, R.H.** (2014): "The paradox of US industrial policy: The developmental state in disguise." In: ILO (Ed.): *Transforming Economies: Making industrial policy work for growth, jobs and development*, pp. 379–400.
- Waller, M.** (1998): Geopolitics and the Environment in Eastern Europe. In: *Environmental Politics* (special issue) 7/1, pp. 29–52.
- Wallerstein, I.** (1974): *The Modern World-System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Academic Press, New York and London.
- Wallerstein, I.** (2004): *World-system Analysis. An Introduction*. Duke University Press, Durham and London.
- Wanat, Zosia / Cienski, Jan** (2020): Polesxit: 3 reasons why Poland will quit the EU and 3 why it won't: The budget fight is highlighting tensions over Poland's place in the bloc. In: *Politico* (online) 30.11.2020; <https://www.politico.eu/article/polesxit-poland-veto-kaczynski-morawiecki-polesxit-brexiteu/>
- World Nuclear Association** (2020): Country profiles; <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles.aspx>
- Wölfer, Dirk** (2019): Corona-Krise belastet Ungarns Wirtschaft noch viele Monate. *Konjunkturbericht, Deutsch-Ungarische Industrie und Handelskammer*, 05.10.2020; <https://www.ahkungarn.hu/infothek/publikationen/konjunkturbericht>
- Wurzel, Rüdiger / Lieferink, Duncan / Di Lullo, Maurizio** (2019): The Council, European Council and member states: changing environmental leadership dynamics in the European Union. In: *Environmental Politics* 28(2), pp. 43–48.

A SZERZŐKRŐL

A projekt a FES és a Bécsi Nemzetközi Gazdasági Tanulmányok Intézetének kutatócsoportja együttműködésében valósult meg:

SZERZŐK

Richard Grieveson (projektvezető)
Alexandra Bykova
Doris Hanzl-Weiss
Gabor Hunya
Niko Korpar
Leon Podkaminer
Robert Steher
Roman Stoellinger

MEGJEGYZÉSEK/MINŐSÉGELLENŐRZÉS

Rumen Dobrinsky
Mario Holzner
Michael Landesmann
Sebastian Leitner
Sandor Richter

IMPRESSZUM

Friedrich-Ebert-Stiftung

Kiadó:

A Friedrich-Ebert-Stiftung Budapesti Irodája
1054 Budapest | Fővám tér 2–3.

Tel.: +36-1-461-60-11 | Fax: +36-1-461-60-18

fesbp@fesbp.hu

www.fes-budapest.org

A Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) által megjelentett és a honlapján található bármely anyagot tilos kereskedelmi forgalomba helyezni, megjelentetni a FES előzetes írásbeli engedélye nélkül.

